

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE VE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ
ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ**

Barış DAŞTAN

Numarası 2215011015

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet AYDIN

Bandırma 2024

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE VE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ
ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ

Barış DAŞTAN
Numarası 2215011015

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet AYDIN

Bandırma 2024

ETİK BEYAN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20...)

ÖZET

TÜRKİYE VE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ

Bariş DAŞTAN

Klasik ve yeni dış ticaret teorilerinin ülkelerin dış ticaretini açıklamadaki yetersizliğini gidermek amacıyla, endüstri içi ticaret ortaya çıkmıştır. Endüstri içi ticareti etkileyen ülkeye ve endüstriye özgü belirleyiciler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki endüstri içi ticaretin incelenmesi için, 2002-2022 yılları arasındaki SITC 3 basamaklı veriler kullanılmıştır. Endüstri içi ticaretin incelenmesi için, literatürde yaygın olarak kullanılan Standart ve Uyarlanmış Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'nin endüstri içi ticaret oranlarının bazı sektörlerde Endonezya, Mısır ve Pakistan ile ticarete, görece daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye'nin D-8 ile olan toplam ticareti incelendiğinde, endüstri içi ticaretin, sektör 6 ve 8'de ortaya çıktığı, diğer sektörlerde ise endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ilgili ülkeler ve D-8 ile gerçekleşen ticaretine bakıldığında, endüstri içi ticaret genel olarak yüksek değildir. Bu durum, Türkiye'nin ilgili ülkelerle ve D-8 ile rakip olmaktan ziyade, tamamlayıcı bir ticaret gerçekleştirdiğine işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: D-8, Endüstri İçi Ticaret, Gelişen Sekiz Ülke, Grubel-Lloyd Endeksi, Heckscher – Ohlin

ABSTRACT

INVESTIGATION ON INTRA INDUSTRY TRADE BETWEEN TÜRKİYE AND THE D-8 COUNTRIES

Bariş DAŞTAN

Intra-industry trade has emerged to address the inadequacy of classical and new foreign trade theories in explaining the foreign trade of countries. There are some country and industry specific determinants that affecting intra-industry trade.

In this study, SITC 3-digit data between 2002-2022 was used to examine intra-industry trade between Türkiye and D-8 countries. The Standard and Adjusted Grubel-Lloyd index, which is widely used in the literature, was used to examine intra-industry trade. As a result of the analysis, it was observed that Türkiye's intra-industry trade rates were relatively higher in some sectors in trade with Indonesia, Egypt and Pakistan.

When Türkiye's trade with the D-8 total is examined, it is seen that intra-industry trade occurs in sectors 6 and 8, while it occurs in the form of inter-industry trade in other sectors. Therefore, when we look at Türkiye's trade with the relevant countries and the D-8 total, intra-industry trade is not high. This situation indicates that Türkiye is carrying out a complementary trade rather than a rival economy.

Keywords: D-8, Developing 8 Countries, Intra Industry Trade, Grubel-Lloyd Indeks, Heckscher – Ohlin

ÖNSÖZ

Türkiye zaman zaman kendini Doğu ile Batı arasında sıkışmış hissetmekte ve kendine yeni yollar arama çabası içerisine girmektedir. Peki Türkiye'nin dahil olduğu ekonomik iş birliği ve entegrasyon faaliyetleri ile AB gibi güçlü bir yapıya kavuşması mümkün olabilir mi? Türkiye'nin kurucuları arasında olduğu söz konusu teşkilatlardan biri Gelişen Sekiz Ülke'dir (D-8). D-8'e üye ülkeler sahip oldukları birçok avantaj ile önemli bir potansiyel vadetmektedir. Ancak bu ülkelerde siyasi sorunların sık yaşanması, ilerlemeleri önünde büyük bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki endüstri içi ticaretin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada söz konusu ülkeler için 2002-2022 yıllarını kapsayan STIC Rev. 3 bazlı dış ticaret verileri kullanılmıştır.

Çalışma konumun belirlenmesi ve içeriğinin oluşturulması için vakit ayırarak yol gösteren her zaman hem tez sürecimle ilgili sıkıntılarında hem de hayata dair yaşadığım sıkıntılara rağmen pes etmeden devam edebilmem için gösterdiği çaba ve sabır ile yanımda duran sürekli motive eden değerli danışman hocam Sn. Prof. Dr. Ahmet AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Süreç içerisinde tezimin daha iyi bir hale gelmesi için kıymetli tavsiyeleriyle beni yönlendiren Doç. Dr. Rüya ATAĞLI YAVUZ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Bu sürece başlamamda etkisi olan azmi ve çalışmalarıyla örnek aldığım değerli hocam Doç. Dr. Özge KORKMAZ'a minnet doluyum. Lisans eğitimim boyunca bana katmış oldukları bilgi birikim ve hayata karşı bakış açısı için Bayburt Üniversitesi İktisat Bölümü hocalarıma teşekkür ederim. Hayatın tüm sıkıntılarına rağmen bir yerlere gelmem için kıt kaynaklarını kullanan ve emek veren, her zaman her koşulda yanımda duran değerli aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Süreç boyunca gösterdikleri sabır ve anlayışla hep destekçim oldular. Bu çalışma en az benim kadar onların eseridir. İyi ki varlar...

Barış DAŞTAN

Bandırma .../.../2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	xi
ŞEKİLLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
DIŞ TİCARETİ AÇIKLAYAN TEORİLER	3
1. KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ	3
1.1. Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi	3
1.2. David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	4
1.3. Faktör Donatımı (Heckscher – Ohlin) Teorisi	4
1.4. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi	6
1.5. Stolper - Samuelson Teoremi	6
1.6. Rybczynski Teoremi.....	7
1.7. Leontief Paradoksu	7
2. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ	8
2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi.....	8
2.2. Teknoloji Açığı Teorisi	8
2.3. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	9
2.4. Ölçek Ekonomileri Teorisi	10
2.5. Monopolcü Rekabet Teorisi	10
3. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET	11
3.1. Endüstri İçi Ticaret'in Tanımı ve Ortaya Çıkışı.....	11
3.2. Endüstri İçi Ticareti Ortaya Çıkaran Nedenler.....	13

3.2.1. Homojen Mallarda EİT'in Ortaya Çıkma Durumu	13
3.2.1.1. Sınır-Kıyı Ticareti	14
3.2.1.2. Kategorik Toplulaştırma	14
3.2.1.3. Zamanda Farklılaşma	15
3.2.1.4. Antrepo ve Yeniden İhraç Rejimi	15
3.2.1.5. Oligopol Piyasaları ve Stratejik Ticaret	16
3.2.2. Heterojen (Farklılaştırılmış) Mallarda EİT'in Ortaya Çıkma Durumu	16
3.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkisi	18
3.2.2.2. Ölçek Ekonomisi	18
3.2.2.3. Ticaret Engelleri ve Ekonomik Entegrasyon	20
3.2.2.4. Monopolcü Rekabet ve Ürün Farklılaştırması	23
İKİNCİ BÖLÜM	27
ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET MODELLERİ VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ	27
1. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET MODELLERİ	27
1.1. Rekabetçi Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret	27
1.1.1. Yeni Heckscher Ohlin Modelleri	27
1.1.1.1. Falvey Modeli	28
1.1.1.2. Falvey ve Kierzkowski Modeli	28
1.1.2. Monopolcü Rekabete Dayalı Endüstri İçi Ticaret Modelleri	29
1.1.2.1. Krugman Modeli	30
1.1.2.2. Lancaster Modeli	31
1.1.2.3. Helpman Modeli	33
2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ	35
2.1. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesine Yönelik Temel Endeksler	35
2.1.1. Verdoorn Endeksi	35
2.1.2. Michaely Endeksi	36
2.1.3. Kojima Endeksi	36
2.1.4. Balassa Endeksi	38

2.1.5. Standart ve Uyarlanmış Grubel-Lloyd Endeksi.....	39
2.2. Endüstri İçi Ticaretin Belirleyicileri.....	41
2.2.1. Ülkeye Özgü Belirleyiciler	41
2.2.1.1. Kişi Başına Düşen Gelir Farklılığı.....	42
2.2.1.2. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyi ve Farklılığı.....	42
2.2.1.3. Piyasa Büyüklüğü ve Farklılığı.....	43
2.2.1.4. Faktör Donatımı Farklılığı	43
2.2.1.5. Ticari Kısıtlamaların Varlığı.....	44
2.2.1.6. ÇUŞ Faaliyetleri ve Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları	45
2.2.1.7. Coğrafi Mesafe ve Ulaşım Maliyetleri	46
2.2.1.8. Ülkeler Arası Ekonomik Entegrasyonun Olması.....	47
2.2.1.9. Ülkelerin Ortak Dil ve Kültürünün Olması	48
2.2.2. Endüstriye Özgü Belirleyiciler	49
2.2.2.1. Ürün Farklılaştırması	49
2.2.2.2. Ölçek Ekonomilerinin Mevcudiyeti.....	52
2.2.2.3. Piyasa Yapısı.....	53
2.2.2.4. Teknolojik Farklılık	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	55
D-8 EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ VE	
İŞBİRLİĞİ ALANLARI.....	55
1. D-8 EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ	55
1.1. Amaç ve Hedefleri.....	56
1.2. Örgütsel Yapı	57
1.3. Tercihli Ticaret Anlaşması	57
2. D-8 ÜLKELERİNİN EKONOMİK DURUMUNA İLİŞKİN ANALİZ	60
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	70
TÜRKİYE VE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN	
İNCELENMESİ	70
1. LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	70

2. TÜRKİYE İLE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ.....	73
3. BULGULAR VE TARTIŞMA	90
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	110

TABLÖLAR

Tablo 1: D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması İmza/Onay Tablosu.....	59
Tablo 2: Ülkelerin Kişi Başı Milli Geliri (\$) ve Ekonomik Büyüme Oranları	65
Tablo 3: Türkiye ile D-8 Ülkeleri Arasındaki İthalat ve İhracat (Bin ABD Doları).....	69
Tablo 4: Literatür İncelemesi	70
Tablo 5: Türkiye ile Bangladeş Arasındaki EİT	75
Tablo 6: Türkiye ile Endonezya Arasındaki EİT	77
Tablo 7: Türkiye ile İran Arasındaki EİT.....	79
Tablo 8: Türkiye ile Malezya Arasındaki EİT	81
Tablo 9: Türkiye ile Mısır Arasındaki EİT	83
Tablo 10: Türkiye ile Nijerya Arasındaki EİT	85
Tablo 11: Türkiye ile Pakistan Arasındaki EİT	87
Tablo 12: Türkiye ve D-8 Toplamı EİT	89

ŞEKİLLER

Şekil 1: Farklılaştırılmış Ürün Grupları..... 17

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
CACM	: Orta Amerika Ortak Pazarı
ÇUŞ	: Çok Uluslu şirketler
D-8	: Gelişen Sekiz Ülke
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EAT	: Endüstriler Arası Ticaret
EİT	: Endüstri İçi Ticaret
GSYİH	: Gayrisafı Yurt İçi Hasıla
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği
SITC	: Uluslararası Ticaret Sınıflandırması
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

İktisat yazınında uluslararası ticaret teorilerinin gelişimi ile birlikte, ülkelerin hangi malların üretiminde avantaja sahip olduğu daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece ülkelerin hangi malları üreterek karlı bir durumun söz konusu olacağı ve ülkelerin ne tür kazançlar elde edeceği belirlenebilmektedir. Dış ticaret teorilerinin gelişimi, elbette ki benzer veya farklı kültürlerin, zevklerin, ihtiyaçların ve teknolojik ilerlemenin bir yansımasını içermektedir. Ancak iktisatçıların bu durumları teorilerine yansıtabilmeleri zaman almıştır.

Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında, diğer pek çok husus yanında, mutlak üstünlük teorisini de ortaya koymuştur. Bu teori ile, her ülkenin en az maliyetle üretebildiği malda uzmanlaşarak nasıl ticaret gerçekleştirebileceğini açıklamaya çalışsa da zamanla ticareti açıklamada yeterli olmamıştır. Ardından ortaya konan diğer teoriler ile, dış ticaretin hangi durumlarda ve neden yapıldığı konusu daha iyi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teoriler ortaya çıktığı zamana da bağlı olarak, farklı bakış açılarına sahip olmuş ve farklı varsayımlarda bulunmuştur.

Dış ticareti açıklamada kullanılan teorilerin yetersiz kalması sonucunda, yapılan eleştiri ve katkılarla yeni teoriler ortaya konmuştur. Endüstri içi ticaret (EİT) kavramı da bunlardan birisidir. EİT kavramı ile, aynı endüstride üretilen malların karşılıklı ticareti ifade edilmektedir. EİT kavramının ortaya atılmasının ardından, ölçme sorununu giderebilmek amacıyla, çeşitli ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Bu modellerin hepsi, birtakım varsayımlar ile, bir önceki modelin ele almadığı durumu göz önüne alarak eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. EİT’i bulundukları piyasa türlerine göre rekabetçi piyasalar, oligopol piyasalar veya çok ürünli firmalar, çok uluslu şirketler (ÇUŞ) şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

EİT kavramına yönelik iktisat yazınında ciddi artış yaşanmış ve ölçmek için 1960 ve sonrasında Verdoorn (1960), Michaely (1962) ve Kojima (1964) ile başlayan birçok endeks geliştirilmiştir. En sık kullanılmakta olan endeks ise Grubel-Lloyd endeksi olmaktadır.

Zamanla EİT'in belirleyicilerinin ne olduğuna yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde birtakım bilgiler elde edilmiş ve ortak kabul görmüştür ancak net bir fikir birliği oluşmamıştır. Bu belirleyiciler ülke ve endüstri bazında sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki EİT, Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada EİT'i belirleyen temel etkenler göz önüne alınarak Türkiye'nin ilgili ülkelerle olan EİT'i açıklanacaktır. Türkiye'nin zayıf ve güçlü olduğu endüstrilerin ortaya konduğu çalışmada 2002-2022 yılları için TÜİK Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) Rev3 verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde; klasik ve yeni dış ticaret teorilerine yer verildikten sonra, EİT'in tanımı, ortaya çıkış süreci ve nedenlerine değinilmiştir. İkinci bölümde; EİT modelleri ve ölçüm yöntemlerinden bahsedilerek temel endekslere yer verilmiş ve belirleyicileri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise D-8 Ekonomik İş Birliği Teşkilatından bahsedilmiş ve son olarak dördüncü bölümde literatür incelemesi yapıldıktan sonra, Türkiye ile ülke ve D-8 bazında EİT oranları ölçülmüş ve yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİ AÇIKLAYAN TEORİLER

Birinci bölümde; dış ticareti açıklayan klasik ve yeni dış ticaret teorileri ele alındıktan sonra, EİT'in tanımı, ortaya çıkışı ve ortaya çıkaran nedenlere detaylıca yer verilecektir. Böylece kronolojik bir sırayla dış ticaretin anlaşılmasını sağlayan teoriler açıklanmış ve EİT'e giriş yapılmış olacaktır.

1. KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik teoriler, daha çok ülkenin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğe ve faktör yoğunluğuna odaklanırken yeni dış ticaret teorileri iş gücünün niteliğine, sahip olunan teknoloji farklarına, tercihlerin çeşitliliğine, ürün farklılaştırmasına ve ölçek ekonomilerine odaklanmıştır. Bu başlık altında klasik dış ticaret teorileri ele alınmıştır.

1.1. Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith, serbest ticaretin başta gelen savunucularından biridir. Smith, 1776 yılında yazmış olduğu “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında merkantilistlerin aksine dünya refahı açısından serbest ticaretin önemli olduğunu belirtmiştir. Smith'e göre bir ülke, kapalı ekonomi durumundan daha karlı olduğu için dış ticaret yapar (Karluk, 2013: 28). Buna göre, ülkeler arasında üretilen mallardan hangisinin daha düşük maliyetle üretimi söz konusu ise, ülke o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve onu ihraç etmeli, maliyeti fazla olan malı ise ithal etmelidir. Böylece, mallar arasında maliyet açısından karşılaştırma yapılarak, üstün olunan mal, yani daha az maliyetli olan mal tercih edilecektir. Burada malın maliyet olarak homojen faktör olan emeği içerdiği varsayılmaktadır. Emek başına üretilen mal miktarı arttıkça, verimlilik artacak ve maliyet azalacaktır (Seyidoğlu, 2015: 29).

Adam Smith'in dikkate almadığı önemli bir husus ise, bir ülke iki malın üretiminde de üstün olduğu durumda, ticaretin nasıl yapılacağı sorusuna cevap vermekte bu modelin yetersiz kaldığıdır. Bu durumu açıklayan model ise, David Ricardo'nun geliştirdiği Karşılaştırmalı Üstünlük modeli olmuştur.

1.2. David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Modern dış ticaret teorisinin esasını David Ricardo ortaya koymuştur. Ricardo'nun 1817'de yayınlanan "Politik İktisat ve Vergilendirmenin İlkeleri" adlı kitabında ekonominin diğer konularına ve dış ticaret konusundaki fikirlerine yer verilmiştir. Bu teoriye göre dış ticaret yapılması, uluslararası mutlak maliyet farkına değil, karşılaştırmalı maliyetlere dayanmaktadır. Her ülke, en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşıp, diğer malı ithal ettiğinde daha karlı olacaktır. Malların mübadele oranlarını tespit etmek için önce, bir malın ne kadar maliyeti olduğunu hesaplamak gerekecektir. Maliyet olarak ele alınan emek miktarı arttıkça, mübadele edilen mal miktarı azalacaktır. Buna göre mübadele oranıyla maliyetler arasında ters orantılı ilişki vardır (Acar, 2004: 32-34).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geçerli olabilmesi için aşağıdaki şartlar gereklidir (Yılmaz, 2010: 29):

- Maliyet üstünlüğü, ülkelerin avantajlı olduğu tarafta çıkmalı ve devam etmelidir.
- Taşıma, sigorta gibi maliyeti etkileyen unsurların olmadığı varsayılır.
- Tam rekabet piyasası geçerlidir.
- Devlet müdahalesi yoktur.
- Ölçeğe göre sabit getiri geçerli olmalıdır.
- Emek homojendir ve ücretleri etkilemeyecek özelliktedir.
- Emek ve sermaye ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise hareketsizdir.
- Takas ekonomisi uygulanmakta olup döviz kurları maliyetleri etkileyememektedir.

1.3. Faktör Donatımı (Heckscher – Ohlin) Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlüğün daha çok kabul edilen yorumu Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilmiştir. Heckscher-Ohlin teorisinde üstünlüğün kaynağı, emek verimliliğindeki fark olarak görülmemektedir. Asıl farkı yaratan, ülkenin sahip olduğu üretim araçlarındaki bolluğun hangi faktörde olduğudur. Dolayısıyla ülkede hangi faktör

bol ise, onunla üretimi gerçekleştirebileceği bir ürünü üretmelidir. Örneğin, emek yoğun üretim yapan bir ülkede, emek bol olacağından ucuzdur, haliyle de ülke bu durumda sınırlı kaynaklarını emek yoğun mallar üretmek için kullanacaktır. Böylece, karşı ülkeye emek yoğun mal ihraç ederken, sermaye yoğun mal ithal edecektir. Sermayenin bol faktör olduğu durumda ise, sermaye yoğun mal üretip ihraç ederken, emek yoğun malları da ithal edecektir. Sonuç olarak iki ülke de uzmanlaştıkları bol üretim faktörü ile dış ticaret yaparak kar elde edecektir (Utkulu, 2005: 12).

Heckscher-Ohlin teorisinin temel varsayımları şunlardır (Acar, 2004: 124-125-126):

- Teori iki mal, iki ülke ve iki üretim faktörü üzerine kurulmuştur,
- Ulaştırma masraflarının olmadığı varsayılmıştır,
- Ekonomide faktör arzı sabittir ve tam istihdam varsayımı geçerlidir,
- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartları mevcuttur,
- Üretimde kullanılan faktörler, ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında tam hareketsizdir,
- Malların üretiminde artan maliyet koşulu geçerli olup, azalan verimler kanunu ile üretim gerçekleşmektedir,
- Üretimin gerçekleşmesi, sabit getiri durumuna bağlıdır,
- Üretim faktörleri homojen, faktör yoğunlukları farklıdır,
- Bir malın üretim fonksiyonu iki ülkede de aynıdır,
- Ülkelerin faktör donatımları farklıdır, bazıları emek bazıları sermaye bakımından zengindir,
- Her iki ülkede de talep koşulları, birbiriyle aynıdır,
- İki ülkede de üretim fonksiyonları bilinmektedir.

Heckscher-Ohlin teoreminin, gerçek hayata uygun olmadığı düşünülen yönleri de bulunmaktadır. Bu yönüyle teorinin şu varsayımları eleştirilmiştir (Karluk, 2013: 80):

- Üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde homojen olması kuvvetli bir varsayımdır. Bu varsayıma göre, dünyanın her yerinde en iyi üretim yöntemi bilinmektedir. Fakat bu gerçekçi bir yaklaşım değildir.
- Teori, ekonominin sadece arz yönünü dikkate alması, talep yönünü ele almaması bakımından eleştirilmiştir.
- Teoriye göre sabit getiri varsayımı geçerlidir. Fakat, dış ticaret yapan ülkede piyasa genişleyecek, bunun sonucunda içsel ve dışsal ekonomiler oluşacak, maliyetler düşecektir, yani artan getiri söz konusu olacaktır.
- Üretimde kullanılan faktörlerin homojen olması, gerçekçi bulunmamaktadır. Çünkü ülkeler arasında eğitim, çalışma düzeni vb. farklar üretim tekniklerinin farklı olmasına neden olacaktır.

1.4. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi

Teoreme göre, ülkeler arasında mal ticareti yapılarak, faktör fiyatlarının, eşitleneceği savunulur. Her ülke bol faktörün kullanıldığı malları üretmede uzmanlaşacaktır. Ülkelerden birinin emek bakımından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması durumunda, emek talebi hızla artacaktır. Öte yandan sermayeye olan talepte bir artış yaşanmayacaktır. Ülkede emek talebine olan artış emeğin fiyatını artırırken, sermaye talebi fazla olmayacağından fiyatı düşük olacaktır (Atik ve Türker, 2011: 21).

1.5. Stolper - Samuelson Teoremi

Bu teori, Heckscher-Ohlin Teoremi'nin ülkenin gelir dağılımına etkisini araştıran Wolfgang F. Stolper ve Paul Samuelson tarafından geliştirilmiştir. Stolper-Samuelson teoremine göre, serbest ticaretin gerçekleşmesi sonucunda, bol faktör ile üretimi gerçekleştiren malın üretimi artacak ve ihracatı gerçekleşecek, diğer malın ise üretimi daralacak ve bir kısmı ithalat ile karşılanacaktır. İhracatı gerçekleştiren malın reel geliri artarken, diğer faktörün reel geliri azalacaktır (Stolper ve Samuelson, 1941: 65-69).

1.6. Rybczynski Teoremi

Ekonomik büyüme, üretimde kullanılan araçların artmasıyla sağlanır. Bu üretim araçlarındaki artış ya da azalış durumu birbirinden farklı olabilir. Rybczynski Teoremi bu durumu dikkate alan bir teoremdir (Acar, 2004: 189).

Teoremin varsayımlarına göre (Rybczynski, 1955: 336):

- Ülkede iki endüstri bulunmakta ve üretimi gerçekleştirilen iki homojen ürün bulunmaktadır,
- Her endüstri farklı faktör yoğunluğuna sahiptir,
- Üretim faktörlerinin tamamı üretimde kullanılmaktadır.

Rybczynski Teoremine göre, üretim faktörlerinden sadece birinin artması durumunda bu faktör, üretimde kullanılan teknolojiye bağlı olarak en fazla ihtiyaç duyulan endüstride kullanılacak ve arzı değişmeyen faktörün ise artan talebi karşılanamayacağı için, o endüstride üretim düşecektir. Eğer arzı artan üretim faktörü, ihracatı yapılan malın üretiminde kullanılıyorsa, ihracatı yapılan malın üretimi artarken, ithal malının üretimi azalacaktır böyle bir duruma ticareti artırıcı büyüme adı verilir (Seyidoğlu, 2015: 127).

1.7. Leontief Paradoksu

Wassily Leontief, Heckscher- Ohlin teoreminin uygulamasını yaparak gerçek hayat ile ilişkinin ne yönde geçerli olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Heckscher- Ohlin teoremi, ticareti yapılan mallar için, üretimde kullanılan faktörlerin miktarını belirleyecek bir yöntemin olmamasından dolayı uzun süre test edilememiştir. 1930'larda Leontief girdi-çıkıtkı tekniği ile malın faktör bileşiminin ne olduğunu hesaplamanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Leontief, ABD'nin 1947 yılına ait verilerini kullanarak, diğer ülkeler ile dış ticaretini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre ABD, emek yoğun mallar ihraç edip, sermaye yoğun mallar ithal etmektedir. Bu sonuçların Heckscher- Ohlin teoreminin tersini ortaya koyduğu için, bu sonuçlara Leontief Paradoksu denmiştir (Karluk, 2013: 81-82).

2. YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik dış ticaret teorilerinin, uluslararası ticareti açıklamadaki yetersizliği nedeniyle, zamanla yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler klasik teorilerden farklı olarak ele aldığı varsayımlar ile, dış ticaret daha iyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu başlık altında yeni dış ticaret teorilerine yer verilmiştir.

2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald B. Keesing 1965 yılında yapmış olduğu çalışmada, ticaretin belirleyicisi olarak işgücünün niteliğine değinmiştir. Çalışmada, ülkelerden birinin nitelikli, diğerinin niteliksiz işgücünde karşılaştırmalı avantaja sahip olması durumunda, ticareti yapılan malların alt sektörlerine avantajların yansıyacağını belirtmiştir. Bir ülke ya da bireyin edinmesi gereken beceri gereksinimlerini; profesyonel, teknik ve yönetsel, esnaf ve ustabaşı (yetenekli el işçileri), büro, satış ve servis, operatörler (yarı vasıflı) ve işçiler (vasıfsız) şeklinde beşe ayırmıştır. Beş ülke için on beş sektörü incelemiş ve işgücünün beceriye sahip olması durumunda, uluslararası ticareti güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Keesing, 1965: 287-294).

2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

M.V. Posner makalesinde, benzer ekonomik koşullara sahip gelişmiş ülkeler arasındaki mal ticaretinin nedenini açıklamaya çalışmıştır. Ticaretin, bazı endüstrileri etkileyen teknolojik değişikliklerden ve gelişmelerden kaynaklanabileceğini öne sürmüştür. Bir ülkede gerçekleşecek teknolojik değişiklikler, diğer ülkelerin takliti gerçekleştirmek için geçirdiği süre boyunca, malların ticaretini teşvik edecektir (Posner, 1961: 323).

Ohlin modeline dayanan bu modelde, üretim faktörlerinin, tüm ülkelerde eşit olarak mevcut olduğu varsayılmıştır. Modelin diğer varsayımları ise şöyledir (Posner, 1961: 324- 326):

- Farklı ülkelerde emek ve sermaye açısından farklı işlemler vardır,

- İki ülke, aynı faktör donanımına sahiptir. Ayrıca A ülkesi B ülkesinin çıktısını üretemese bile, “öğrenme dönemi” denilen süre geçtikten sonra, iki ülke aynı teknik ve aynı faktör donanımına sahip olacaktır,
- Tüm ülkeler başlangıçta, aynı kar oranına, aynı büyüme oranına, homojen emek için aynı ücret oranına ve arazi başına aynı ranta sahiptir,
- Tarife engelleri yoktur,
- Tüketici zevkleri tüm ülkelerde aynıdır, bir değişiklik olması durumunda tüm ülkelerde gerçekleşir,
- Döviz kurları sabittir,
- Ticaret gerçekleşmeden önce tam istihdam vardır,
- Nakliye maliyetleri sıfırdır.

Posner’e göre; teknolojik değişikliklerin meydana geldiği ülkelerde firmalar için birim maliyetler şu nedenlerle dolayı daha düşüktür (Posner, 1961: 329);

- Sürekli devam eden teknik ilerlemeler meydana gelir,
- Geçmişteki üretim deneyimlerden faydalanılır,
- Geçmişteki bu deneyimlerden bağımsız olarak yeni üretim yöntemleri geliştirilir.

2.3. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Staffan Burenstam Linder, 1961 yılında ticaret yapısını, talebi ele alarak açıklamaya çalışan ilk iktisatçıdır. Linder’e göre; talep yapıları ne kadar çok birbirine benzerse, ülkeler arasında ticaretin yoğunluğu da o kadar fazla olacaktır. Ülkelerin tam olarak aynı talep yapısına sahip olması durumunda ise, aynı malları ihraç ve ithal edebilir durumda olacaktır. Talebi etkileyen faktörün kişi başına gelir düzeyi olduğu varsayılmıştır. Kişi başına gelir düzeyi ise, sahip olunan sermaye malları stoku tarafından belirlenmektedir. Kişi başına gelir düzeyi yüksek olan sermayesi bol ülke, sermaye kıtlığı olan ülkeye göre daha fazla sermaye donanımına sahip mal talep eder (Linder, 1961: 93-96).

2.4. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Birim mal başına maliyetler, firmanın bulunduğu endüstrinin büyüklüğüne bağlı olduğu, ancak herhangi bir firmanın büyüklüğünden etkilenmediği durumda, dışsal ölçek ekonomileri ortaya çıkar. İçsel ölçek ekonomileri ise, tam tersi durumda ortaya çıkmaktadır. Yani birim başına maliyetler, firmanın kendi büyüklüğünden etkilendiği, fakat endüstrinin büyüklüğünden etkilenmediği durumda ortaya çıkar. Ölçek ekonomileri, endüstrideki firmalar için farklı koşullar oluşturmaktadır. Büyük firmalar için avantajın olmadığı dışsal ölçek ekonomilerinde, küçük firmaların oluşturduğu rekabetçi bir piyasa oluşacaktır. İçsel ölçek ekonomilerinde ise büyük firmalar küçük firmalara karşı avantaj elde etmekte ve aksak rekabetin olduğu bir piyasa yapısı meydana gelmektedir. Tam rekabetçi piyasada, çok sayıda alıcı ve satıcı bulunmaktadır. Firmalar fiyatı belirleyemez, fakat oluşan fiyattan istedikleri kadar mal satabilirler. Aksak rekabette ise birkaç firma bulunur ve firmalar fiyat belirleyicidir (Krugman ve Obstfeld, 2003: 122-123).

2.5. Monopolcü Rekabet Teorisi

Eksik rekabete dayalı oligopol, monopol ve monopolcü rekabet gibi piyasa yapıları bulunmakta olup, bu piyasaların kendine özgü işleyiş koşulları vardır. Monopolcü rekabet teorisinde iki temel varsayım yapılır. Birincisi, tüm firmalar ürününü farklılaştırabilir. Dolayısıyla homojen olmayan ürünler için firmanın müşterileri, bir diğer firmadan daha ucuz olduğu için ürün almada aceleci davranmayacaktır. Ürün farklılaştırması sonucunda firmalar, kendilerine tekel gücü sağlayarak rekabetten de korunmayı sağlamış olurlar. İkincisi, firmalar kendi fiyatlarının diğer firmalar üzerinde etkisinin olmadığını düşünür (Krugman ve Obstfeld, 2003: 123-132).

Chamberlin'in monopolcü rekabet modeli varsayımları şu şekildedir (Koutsoyiannis, 1987: 236):

- Çok sayıda alıcı ve satıcı bulunur,
- Satılan mallar birbiri ile ikame edilebilecek kadar farklılaştırılmıştır,
- Piyasaya giriş ve çıkış serbesttir,

- Firmalar her dönem için karını maksimum seviyeye ulaştırmayı amaçlar,
- Faktör fiyatları ve teknoloji veridir,
- Firmalar kendi ürünlerine ait talep ve maliyet eğrilerini tam olarak bilmektedir.

Endüstriler arası ticaret karşılaştırmalı üstünlüğü yansıtırken, EİT karşılaştırmalı üstünlüğü yansıtmaz. Ülkeler aynı faktör donanımına sahip olsalar bile, firmalar farklılaştırılmış malları üretecektir. Dolayısıyla tüketiciler, ülkede üretilmeyen farklılaştırılmış malları talep edecektir. Farklı ülkelerden mal talebi EİT'i oluşturacaktır (Krugman ve Obstfeld, 2003: 138).

3. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET

Klasik ve yeni dış ticaret teorilerinin dış ticareti tam anlamıyla açıklamadaki yetersizliği, zaman içerisinde EİT'in ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortaya çıktığı ilk dönemlerde şüpheyle yaklaşılsa da zaman içerisinde Krugman ve Lancaster'ın öncülüğünde teorinin temelleri atılmıştır.

3.1. Endüstri İçi Ticaret'in Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Dış ticarete ülkelerin avantajlı olduğu alanları belirlemeye yönelik çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. EİT teorisi, aynı endüstride üretilen benzer ya da farklılaştırılmış malların karşılıklı ticaretini incelemektedir. EİT'in gelişimine bakıldığında ortaya çıktığı dönemden beri, farklı iktisatçılar tarafından birçok tanımlama yapılmıştır.

Grubel ve Lloyd'a göre EİT, ihracat ürününün, yabancı ülkedeki aynı endüstride üretilen ithalat ürünü ile tam olarak karşılanmasını ifade eder (Grubel ve Lloyd, 1975: 20). Bir diğer deyişle EİT, endüstrideki birbirine yakın malların ihracat ve ithalatının yapılmasıdır (OECD Economic Outlook, 2002: 159).

Küçükahmetoğlu'na göre EİT; bir endüstride tüketici tercihlerine bağlı olarak farklılaştırılmış ürünler talebinin ortaya çıkması durumunda, karşılıklı ihraç ve ithal edilmesi durumunu yansıtır. Bu şekilde, iki ülke arasında karşılıklı ticaret oluşur. Sermaye ve emek yapısı birbirine yakın olan ülkelerin EİT'i gerçekleştirmeleri muhtemeldir. Fakat bu durum, bir karşılaştırmalı üstünlüğe işaret etmez. EİT'te elde edilen kazançlar tercih çeşitliliği ve ölçek ekonomileri durumundan kaynaklanmaktadır

(Küçükahmetoğlu, 2001: 129-130). Aquino'e göre EİT, hemen hemen aynı ürünlerin değişimini yansıtır (Aquino, 1978: 275). Greenaway'e göre EİT, bir grup endüstrideki çıktıların bir süre boyunca aynı anda gerçekleşen ihraç ve ithalatını ifade eder (Greenaway, 1987: 95).

EİT'i araştıran ilk iktisatçılar endüstriyi tanımlarken, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasının (SITC) basamak düzeylerini kullanmışlardır. EİT'in bu şekilde ölçülmesi durumuna şüpheyile yaklaşılarda olmuştur. Finger (1975), EİT durumunun aslında gerçekçi olmadığını iddia ederek, durumu ticaret çakışması olarak adlandırmıştır. Gray (1979) tarafından da bu durum, kategorik toplama olarak adlandırılmıştır. Daha sonra EİT'i açıklayan teoriler oluşmaya başlamıştır. Bunlardan ilki, Krugman (1979) ve Lancaster (1980) modelleridir. Bir modeli oluşturmak için endüstriden kastın ne olduğunu açıklamak gerekir. Endüstri, üretim ya da tüketimle direkt ilişkisi bulunan ürün gruplarıdır (Lloyd, 2002: 14-15).

Grubel ve Lloyd, kendilerinden önceki çalışmaları üç grupta toplamıştır (Grubel ve Lloyd, 1975: 12-15):

Birinci grupta yer alan çalışmalar, ticaretin coğrafi ilişkisine değinmiştir. Buhran döneminde ülkeler ikili ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Bu dönemde Hilgerdt, çeşitli analizler geliştirmiştir. Analizlerinde, bir ülkenin toplam mal ticaretini, iki taraflı ihracat ve ithalat ve çok taraflı fazla ve açıklarla dengelenen bölümlere ayırmıştır. Bu iki taraflı ve çok taraflı dengeler, analitik açıdan EİT ve endüstriler arası ticarete benzemektedir.

İkinci gruptaki çalışmalar, özellikle hammadde ticaretine konu olan malların dağılımındaki tarihsel süreç ile ilgilenmiştir. Bunun nedeni, tarım ülkelerindeki kalkınmanın bir sonucu olarak, gelişmiş ülkelere mal talebinin düşeceğine yönelik bir düşüncenin var olmasıdır. Bu konuda çalışmalarda bulunan Hilgerdt (1945) ve Hirschman'ın (1945) analitik yaklaşımları, ticarete imalat malları ile imalat mallarını, imalat malları ile gıda mallarını ve ham maddeleri ve gıda maddeleri ile hammaddelerin değişimini hesaplamayı amaçlamışlardır. Bir diğer çalışmada Frankel, kişi başına ticaret payı fazla olan ülkelerin, aynı malları ihraç ve ithal etmelerinin sık gözlenen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Frankel bu ticareti, ithal ve ihraç malları arasındaki kalite farkları üzerinden açıklamıştır (Frankel, 1943: 195). Baldwin (1958), Maizels (1963) ve Kojima

(1962, 1964, 1971), mal ihracatındaki büyüme paylarında, ülkelerin farklılıklarını araştırmışlardır. Kojima'nın çalışmalarındaki en önemli bulgu, sanayi ülkelerindeki ticarete konu malların aynı anda ihraç ve ithalinin, diğer ülkelere nazaran daha yüksek bir paya sahip olduğudur. Bu yaklaşımıyla Kojima, EİT'te kullanılan analizlere benzer bir yaklaşımda bulunmuştur.

Üçüncü grupta yer alan çalışmalar, uluslararası ticaret sorunlarına odaklanmıştır. Verdoorn (1960), Balassa (1960, 1966), Adler (1970) ve Grubel (1967) tarafından, entegrasyonla birlikte ülkelerin birbirine uyguladıkları vergi imtiyazlarının uzmanlaşma üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Böylece endüstri içi ve endüstriler arası ticaret kavramları geliştirilmiş, teorik bulguları ortaya konulmuştur.

Greenaway'e göre EİT ile ilgili ilk atıfları, Ohlin (1935) ve Hildgert (1936) yapmıştır. Fakat en önemli gelişmeler, Avrupa Birliğini inceleyen çalışmaları sırasında Dreze (1961), Verdoorn (1962) ve Balassa (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir (Greenaway, 1987: 95).

3.2. Endüstri İçi Ticareti Ortaya Çıkaran Nedenler

Klasik ve yeni dış ticaret teorileri ile, dış ticarete ilişkin çeşitli varsayımlar altında, ülkelerin nasıl karlı bir ticaret gerçekleştirebilecekleri açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat yeni ticaret ilişkilerinin gelişmesiyle beraber, bu modeller yetersiz kalmış ve farklı ticaret modelleri ortaya konulmuştur. Bu ticaret modellerinin homojen ve heterojen mal grupları altında iki başlık altında incelenmeye başlanmasıyla, çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu iki başlık altında, EİT'i ortaya çıkaran modelleri incelemek mümkündür.

3.2.1. Homojen Mallarda EİT'in Ortaya Çıkma Durumu

Faktör donatımı teorisi varsayımlarından biri, üretilen malların homojen olduğudur. Bir ülkede iki malın aynı fiyattan satıldığı durumda, tüketicilerin kayıtsız kalması, bu malların homojen olduğunu göstermektedir. Ülkeler sahip olduğu emek veya sermaye faktörlerinin yoğunluğunu göz önüne alarak, ürettikleri homojen bir malı ihraç edeceklerdir. Böyle bir durumda homojen mallar, EİT yaratmamalıdır. Ancak dış ticaret istatistiklerine bakıldığında, bu mal grupları arasında da bir EİT meydana

gelebilmektedir. Homojen mallar arasında EİT'e neden olan etkenler aşağıda incelenmiştir (Narin, 2002: 7-8).

3.2.1.1. Sınır-Kıyı Ticareti

Sınır ticareti durumunda taşımacılık maliyetleri, iki mal grubu için önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, üretim maliyetlerinden çok daha fazla taşıma maliyeti olan kum, tuğla vb. mallardır. Üretim yerleri, üretimi gerçekleştirilecek malların hammadde kaynağına yakın seçilir ve satışın gerçekleştirileceği alan da sınırlı bir alandır. Pazarlama alanı ise, bu taşımacılık ve üretimde katlanılacak maliyet tarafından belirlenmektedir. İkincisi taşımacılık sırasında çabuk bozulma riski bulunan taze sebze, meyve veya çiğ ürünler bulunmaktadır. Bu tür malların üretim yerleri uygun arazi yapısı ve potansiyel tüketicinin var olmasına göre şekillenmektedir (Grubel ve Lloyd 1975: 73).

Sınır ticaretinin gerçekleşme oranı malın üretimi için katlanılması gereken maliyete, tüketicilerin ulaşılabilirliğine ve taşımacılık maliyetlerine bağlıdır. Ayrıca ülkelerde uygulanacak ticaret politikaları ve ülkeler arasındaki döviz kuru oynaklığı sınır ötesi ticaret için katlanılması gereken önemli maliyetler olarak görülmektedir. Hem sınır ticareti için katlanılması gereken taşımacılık maliyetleri hem de dış ticarete karşı belirsizlikler pazarlama bölgesinin değişmesine neden olmakta ve engeller karşısında ticaret azalan bir seyir izlemektedir. Grubel ve Lloyd sınır ticaretinin, dünya ticareti içinde önemli bir paya sahip olmadığını ifade etmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 75-77).

3.2.1.2. Kategorik Toplulaştırma

Farklı gruplarda yer alan endüstrilerin yanlış bir şekilde gruplandırılması ve farklı üretim süreçlerine sahip ürün gruplarının bir arada toplanması durumunda, kategorik toplama meydana gelmektedir. Ürün grupları detaylı bir şekilde ayrıştırıldıkça, EİT seviyelerinde düşme meydana gelebilir. EİT seviyelerinde basamaklar arası düşüş gerçekleşirse, bu kategorik toplulaştırmanın sonucunda oluşmuş olabilir (Greenaway ve Milner, 1983: 902-903).

Toplulaştırma durumu ticaretin yönünü, üretimde kullanılan faktör yoğunluklarını, faktörlerin bolluğunu, faktörlerin ikame edilebilirliğini ve ürünlerin farklılaşmasını etkileyerek, EİT'in gerçekleşmesi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir

(Thompson, 2005: 604). Örneğin ait olduğu mal grubu homojen olan bir ürünü, farklı kategoriye ait göstermek, EİT'in oranında sapmaya neden olacaktır.

3.2.1.3. Zamanda Farklılaşma

Zamanda farklılığa dayanan EİT, ülkelerin iklim tiplerine ve coğrafi büyüklüğüne göre şekillenmektedir. Örneğin, bir ülke içerisinde iklim çeşitliliği fazla ise, tarımsal ürünler için ticareti ortadan kaldıracaktır (Grubel ve Lloyd, 1975: 79).

Grubel (1967) tarafından da belirtildiği gibi, arz ve talebin zamana göre değişiklik gösterdiği bazı ürünler bulunmaktadır. Arz ve talep durumu normal dönemin dışında ise ve saklama maliyeti nakliye maliyetlerine göre fazla ise, EİT meydana gelebilmektedir. Bu durumu en çok tarımsal mal grupları ve elektrik ticaretinde görebilmek mümkündür. Bir yıl içerisinde farklı mevsimlerden yararlanılarak farklı ülkelerdeki tarımsal ürün ticareti, EİT'e neden olabilmektedir. Benzer bir biçimde, gün içerisinde talebi değişkenlik gösteren elektrik, farklı saat dilimlerinde bulunan ülkelere alınıp satılabilir (Deardorff, 1984: 507).

3.2.1.4. Antrepo ve Yeniden İhraç Rejimi

Bir ülkenin, ürettiği malları ithal edip, ardından bu malları bir başka ülkeye ihraç etme işlemine antrepo denilmektedir. Antrepo ticaretinde, uluslararası firmalar ülkenin konum avantajından yararlanarak, daha az maliyetle depolama ve dağıtım imkânı elde etmektedir. Yeniden ihraç rejiminde ise, ithal edilen mallar üzerinde paketleme, etiketleme gibi ufak değişiklikler yapılarak ihracata hazır hale getirilir. Örneğin Singapur, Hong Kong-Çin ve Hollanda, ithal edilen malları, ihraç edecekleri ülkenin kullanımına uygun hale getirir ve yeniden paketler. Alıcı olan ülke de malları tekrar ihraç edebilir. Antrepo ve yeniden ihracat rejiminde, ülke malı gerçekte üretmemekte, kendi imkanlarından faydalanarak dağıtımını gerçekleştirmektedir. Bu tür ticaret, ülke ihracatı ve ithalatına dahil edildiğinden, EİT seviyesini etkilemektedir (Sawyer ve Sprinkle 2020: 99).

Yeniden ihraç rejimi konusunda, ABD ile Meksika sınırı boyunca Maquiladora endüstri bölgesinde gerçekleştirilen ticaret, bir örnek olarak verilebilmektedir. Bu bölge, Amerika'da bulunan şirketlerin emek yoğun üretimini karşılaması nedeniyle, iyi bir

gelişme sağlamıştır. Program kapsamında kurulan bölgeye, Amerika'dan gümrüksüz olarak hammadde, makine ve ekipmanlar ithal edilir. Daha sonra ucuz iş gücü kullanılarak ürünler bir araya getirilir ve tekrar ABD'ye ihraç edilir. Bu ithalat ve ihracat biçimi, iki ülke arasında EİT'in %80'inini oluşturmaktadır (Ruffin, 1999: 8).

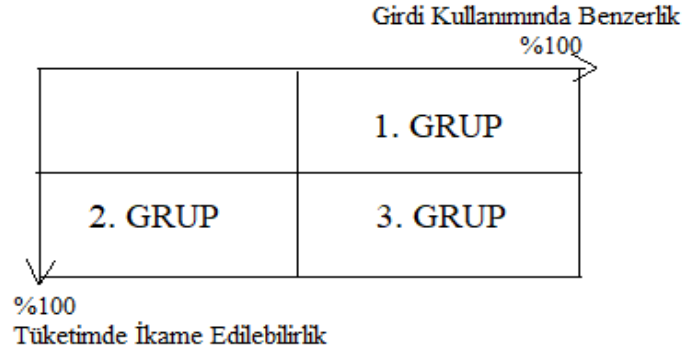
3.2.1.5. Oligopol Piyasaları ve Stratejik Ticaret

1981 yılındaki çalışmasında homojen mallarda EİT'i inceleyen James Brander, ülkelerin ticaret modelinin ölçeğe göre artan getiri, taşımacılık giderleri ve firmaların eksik rekabet davranışına göre şekillendiğini ifade etmiştir. Brander, firmaların Cournot modeline göre hareket ettiklerini, yani bu firmaların, piyasadaki rakiplerinin üretimlerini değiştirmediklerini düşünüldüğünde A ve B gibi iki ülkenin olduğunu, taşımacılık giderlerinin, üretimi gerçekleştiren firmalara ait olduğunu varsaymıştır. Ayrıca her ülkede, üretimi gerçekleştiren tek firma bulunmaktadır. Üretimin gerçekleştirildiği endüstri küçük bir yapıya sahip olduğu için, gelir etkisi göz ardı edilebilmektedir. Her firma, üretimi gerçekleştirirken, maliyet minimizasyonunu dikkate alarak üretim hedefini belirleyecektir. İhracat miktarının artması için gerekli koşullardan biri de taşımacılık giderlerinin düşük seviyede olmasıdır. Dolayısıyla taşımacılık maliyetleri ne kadar düşük seviyede olursa, ülkede tüketilen mallar o kadar çok, yurt dışından ithal edilen mal grubu tarafından sağlanmış olacaktır. Böylece taşımacılık maliyetlerinin olduğu durumda bile, ülkeler arasında EİT ortaya çıkmaktadır. Damping ve fiyat farklılaştırması politikası da EİT'in ortaya çıkmasını etkileyebilmektedir. Firmalar, marjinal geliri, fiyata değil marjinal maliyete eşitlemektedir. Her iki ülkede de aynı fiyat uygulansa bile, yurt dışındaki gelir, yurt içindeki gelirden fazla olabilir (Brander, 1981: 2-7).

3.2.2. Heterojen (Farklılaştırılmış) Mallarda EİT'in Ortaya Çıkma Durumu

Uluslararası ticarete, ihracat ve ithalat verileri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, tüketiciye bire bir aynı hizmet sunulmasına rağmen görülmektedir ki, kalite, performans, marka, stil, boyut, tasarım açısından birtakım farklılıklar içeren ürünler üretilmektedir. Ürünlerdeki bu tür farklılaşmaların olması, monopolcü rekabet teorisine yol açmış ve EİT'te uzmanlaşmanın teoride geliştirilmesi sağlanmıştır (Grubel, 1967: 381).

Mallar, kullanımlarında ikame edilme durumuna ve benzer girdi kullanımına veya bunların her ikisinin de bir arada olması durumuna göre, aynı grupta toplanabilmektedir. Bu durumlara uygun gruplandırılabilen mallara ilişkin şekil aşağıda gösterilmiştir (Grubel ve Lloyd, 1975: 85):

Şekil 1: Farklılaştırılmış Ürün Grupları

Kaynak: Grubel ve Lloyd, 1975: 86

Şekil 1'deki yatay eksen, üretilen mal için kullanılan girdilerdeki benzerliği yani üretimde kullanılan girdilerin ikame edilebilme oranını, sıfırdan yüze doğru göstermektedir. Dikey eksen ise, tüketimde ikame edilme durumunu gösteren bir indeks içermektedir. 1. gruptaki mallar girdi bakımından benzerdir, fakat tüketim bakımından ikame durumu oldukça düşüktür. Birinci gruptaki bu durum, benzin ve katran gibi petrol ürünlerinde veya çubuk ve levha halindeki demir ürünlerinde görülebilir. 2. gruptaki mallar birbiriyle ikame edilebilen ancak girdileri benzer olmayan mallardır. Örnek olarak, çelik ya da ahşaptan yapılan mobilya ürünleri ve naylon ya da yün iplik üretiminde kullanılabilecek mallar verilebilir. 3. grupta ise, benzer tüketim ve ikameye sahip araba ve sigara gibi mallar yer almaktadır. Şekilde boş bırakılan bölge hem girdi benzerliği hem de tüketimde ikame edilme durumu düşük olan mallardır. Bu malların, aynı gruptaki endüstride yer alması mümkün değildir. 2. gruptaki malların ortaya çıkardığı EİT, Heckscher-Ohlin modeli ile açıklanabilir. Bu gruptaki malların girdi gereksinimlerinin farklı olması durumu, karşılaştırmalı üstünlük ilkesi ile, ülkeler arasında malların ihraç ve ithalatını açıklamada yeterli olmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 86-87). Diğer gruplarda EİT durumunu ortaya çıkaran unsurlar; ÇUŞ'ler, ölçek ekonomileri, ekonomik entegrasyonlar, ticari kısıtlamaların mevcut olması vb. durumlardır (Aydın, 2008: 26).

3.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkisi

Çokuluslu firmalar, yabancı bir firmanın yönetiminde önemli paya sahiptir veya yabancı ülkede bir üretim tesisi kurmak için yatırım yapar ve bu yatırımlar ana firmanın yabancı bağlı kuruluşları olarak adlandırılır. Yabancı ülkedeki bu kuruluşlar da çokuluslu şirketin kendi iç piyasasına özgü ürettiği mallara benzer mal veya hizmetler üretir ve bu durum yatay doğrudan yatırım olarak adlandırılır. Dikey doğrudan yabancı yatırım, üretim aşamalarının farklı ülkelere dağılımını ifade etmektedir. Dikey firmalar, ara mal üretir ve bunları nihai mal olarak kullanacak başka bir ülkeye ihraç eder. Bu durumda ara mallar, aynı firmanın üretimine söz konusu olmakta ancak sınır ötesine geçtiği için uluslararası ticarete konu olmaktadır (Gandolfo, 2004: 115). Dikey doğrudan yabancı yatırım yolu ile üretim aşamaları farklı ülkelerde gerçekleştiği için, EİT'in gerçekleşmesi mümkündür.

Dixit ve Grossman, çok aşamalı dikey üretim yolu ile üretilen sanayi ara mallarının ticaretini analiz ettikleri çalışmalarında, ara mal üretiminin birçok dikey aşamalardan oluştuğunu, bu aşamaların farklı faktör yoğunluğu gerektirdiğini ve ülkeler arasında üretim aşamalarının, karşılaştırmalı avantaja göre şekillendiğini belirtmiştir (Dixit ve Grossman, 1982: 583-584).

3.2.2.2. Ölçek Ekonomisi

Ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Firmanın içindeki içsel ölçek ekonomileri, firmanın iç organizasyon ve uzmanlaşması ile sabit maliyetlerin varlığına dayanmaktadır. Firmanın dışında ancak, endüstrinin kendi yapısından kaynaklanan ölçek ekonomileri, daha büyük bir endüstrinin olması durumunda, firmaların endüstri içi uzmanlaşmadan daha fazla yararlanacağı, toplulaştırma, üretim faktörlerinin bölünmemesi ve kamu hizmetlerinin avantaj yaratmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Helpman, 1984: 328-329).

Faktör donatım teorisinin tersine, faktör yoğunlukları birbirine yakın olan ülkeler arasında bile, faktör donatımları benzer olmayan ülkeler kadar ticaret gerçekleşebilecektir. Benzer faktör donatımlarına sahip ülkeler arasındaki ticaret, ölçek ekonomisi olması durumunda, sürekli ortaya çıkacaktır (Krugman, 1981: 967). Endüstri,

ortalama maliyetlerinin düşük olduğu seviyede üretim yapan ve nispeten farklı mallar üreten firmalardan oluşacaktır. Böyle bir endüstriye sahip iki ülke arasında ithalat ve ihracat gerçekleşebilecektir. Ülkelerin, yurt içindeki mevcut endüstrisinde tüm ürün gruplarını üretmelerini engelleyen durum, üretimde sabit maliyetlerin varlığıdır. Bundan dolayı ülkelerin EİT gerçekleştirebilmesi için, ölçek ekonomilerine ihtiyaçları vardır (Krugman, 1981: 961).

Bir ülkenin endüstriyel üretim yapısı, sahip olduğu mevcut üretim faktörleri tarafından belirlenir. Bununla birlikte ülkenin, artan getiri koşuluna bağlı olarak, büyük bir ürün grubuna sahip olduğu varsayılır. Ölçek ekonomilerine bağlı olarak üretim yapılan ülkedeki her sektörde, ürün gruplarının bir alt çeşitliliği daha az üretilecek ve böylece endüstri içi uzmanlaşma durumu söz konusu olacaktır (Krugman, 1981: 960; Krugman, 1983: 344). Ayrıca ölçek ekonomileri, daha uzun üretim çalışmaları ve daha fazla ürün çeşitliliği gibi avantajlar sağlar. Ölçek ekonomilerinin olması durumunda, piyasada rekabet durumu ortaya çıkmayacaktır (Krugman, 1983: 344-345).

Tercihlerdeki farklılıklar, nispi faktör donanımları ve nispi verimlilik düzeyi gibi diğer ticaret nedenlerinin yokluğunda bile, ölçek ekonomilerinin olması durumundan dolayı, dış ticaret meydana gelecektir. Ülkenin görece büyük olması halinde, ölçek ekonomileri ticaretin yönünü belirleyebilecektir (Helpman, 1984: 341).

Helpman'ın aksine Ethier, ortalama maliyet seviyesinin ulusal üretimdeki çıktı düzeyi tarafından değil, uluslararası pazar büyüklüğüne göre belirleneceğini ifade etmiştir. Üretim aşamasının ayrıştırılması ve endüstrinin tek bir yerde üretim yapması yerine, dünya çapında yaygınlaştırılarak ölçek ekonomilerinden faydalanılabilir. Endüstriyel organizasyonu ve üretim aşamalarını oluşturan ve bilgi akışlarını içselleştiren ÇUŞ'lerdir. Dünyadaki ticaretin önemli bir kısmı, ara mal üretimi şeklinde ÇUŞ'ler tarafından gerçekleşmekte ve EİT biçiminde olmaktadır (Eithier, 1979: 2-3).

Bir firma, ara girdi malı üretim aşamasında, EİT yoluyla endüstri içi uzmanlaşma sağlamak ve dünyanın her yerinde üretiminin genişlemesinden dolayı, maliyet tasarrufu elde etmektedir. Bunun yanı sıra, toplulaştırma veya kamu girdilerinden dolayı ortaya çıkan ölçek ekonomileri, ülkeye özgüdür. Üretimin bazı aşamalarında nakliye maliyetlerinden kaynaklanan endüstrideki uzmanlaşma ülkeye özgü olabilir. Bu nedenle

dış ölçek ekonomilerinin oluşmasında ulusal sanayinin büyüklüğü etkilidir. Bu ölçek ekonomilerini ortaya çıkaran etmenlerin, tek bir endüstriyi birden fazla etkilediği durumda, dışsal ölçek ekonomileri endüstriler arasında yayılır (Helpman, 1984: 330).

EİT'i yaygınlaştırmanın bir yolu, ülkelerin üretim yaptıkları endüstride uzmanlaşmalarını sağlamaktır. Ölçek ekonomileri bunun için ortam oluştursa da tek başına yeterli değildir. Davis, hem Ricardo hem de Heckscher-Ohlin modelini ele aldığı modelinde, sabit ölçek ekonomileri ve tam rekabetçi piyasalar olduğu durumda dahi EİT'in ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Davis, 1995: 202-203).

EİT'in gerçekleşmesi için ölçek ekonomilerinin olması gerektiğini savunan iktisatçılara göre, ölçek ekonomilerinin olmaması durumunda, mallar ülke içerisinde üretilecek, EİT söz konusu olmayacak ve endüstri içi uzmanlaşma da gerçekleşmeyecektir. Homojen olmayan ürün grubunun üretilmesi durumunda, endüstriler yatay ve dikey uzmanlaşma şeklini alabilir. Yatay uzmanlaşma durumunda, fabrikalarda ürünlerin farklı varyasyonları üretilmeden, tek bir biçimde üretimi sağlanırken, dikey uzmanlaşmada ürünlerin üretim aşamaları farklı üretim yerlerinde gerçekleşecek ve tesislerin boyutu gittikçe azalacaktır. Her iki uzmanlaşma yönteminde de üretilen ürün grubu azaldıkça uzmanlaşmanın boyutu artacak ve ölçek ekonomisi gerçekleşecektir (Balassa, 1986: 225).

EİT modeline göre, ülkede üretilecek ürünlere, sahip olunan faktörlere göre karar verilecektir. Firmaların daha az ürün çeşitliliği üreterek uzmanlaşması ve ölçek ekonomilerine göre üretimlerini gerçekleştirmeleri sağlanır. EİT'in büyük bir çoğunluğu, artan getiri koşuluna bağlı olarak, farklılaştırılmış malların üretildiği endüstri grubunda gerçekleşecektir. Böyle bir EİT'in gerçekleşmesi durumunda, ölçek ekonomileri ile arasında pozitif ilişki gerçekleşeceği beklentisi oluşmuştur. Ancak yapılan çalışmalarda ampirik bulgular, bu ilişkinin her zaman beklenildiği gibi olmadığını göstermiştir (Clark, 2010: 190).

3.2.2.3. Ticaret Engelleri ve Ekonomik Entegrasyon

İktisadi entegrasyon amacıyla ülkelerin birlik çatısı altında toplanmış olmaları, pek çok açıdan ticaret boyutlarında olumlu ya da olumsuz etkiler yaratacaktır. Birlik içindeki ülkelere tanınan ayrıcalıklar sayesinde, yurt içinde üretim yapan firmalara

hammaddeye erişebilme ve geniş bir piyasaya erişebilme imkânı sunulmuş olacaktır. Bu sayede firmalar pek çok yeni üretim teknikleri, bilgiye erişme ve teknolojik yeniliklere daha hızlı adapte olma imkanına sahip olacaklardır. Tüm bu durumların üretim maliyetleri üzerinde olumlu etki doğurması halinde, maliyetlerin azalması veya uzmanlaşma sayesinde, ülkelerin görece pahalı sayılabilecek ürün grupları üzerinde bir ticaret gerçekleştirmeleri fırsatı doğacaktır.

Klasik dış ticaret teorisi, entegrasyon ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması durumunda, ülkelerin mevcut üretkenlik yapılarında farklılaşma ve endüstriler arası ticarete bir artış yaşanacağını ifade etmektedir. Her ülke bu tür malların üretiminde uzmanlaşır ve karşılaştırmalı üstünlüğe veya azalan fırsat maliyetine sahip olur. Yeni ticaret teorisine göre ise, tam tersi durum gerçekleşecek ve ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi durumunda endüstriler arası uzmanlaşmanın oranı azalacak ve ülkeler arasında üretkenlik yapılarının benzerliğinde artış gerçekleşecektir. Daha fazla açık piyasaya erişim, ölçek ekonomilerinin kullanılmasına imkân verir ve rekabet eden monopolcü firmaların farklı çeşitteki, benzer ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasını sağlar. Bu durumda EİT artar, ülkeler arası sektörel uzmanlaşma azalır (ECB, 2004: 8).

Gerek teorik gerekse ampirik bulgulara göre, birlik çatısı altında toplanan ülkelerin sahip olduğu faktör donanımlarının birbirine yakın olması, benzer kişi başına gelir düzeyi, ticaretin önünde engellerin olmaması, üretim maliyetlerinin düşmesi ve yabancı yatırım miktarında artışın gerçekleşmesi vb. durumların söz konusu olması durumunda, EİT artacaktır. Ayrıca ekonomik entegrasyonlar, EİT'in durumunu etkileyebilmektedir (Şentürk ve Kösekahyaolu, 2015: 172).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir entegrasyonun gerçekleşmesi durumunda, en çok kazanç sağlayan ülke, gelişmekte olan ülke olacaktır ve entegrasyon sayesinde benzer malların birçoğunun ticaretinde artış gerçekleşecektir. Entegrasyon durumunda, gelişmekte olan ülkeler, sermaye ve teknoloji açıklarını düşük maliyetler ile karşılayabilirler. Böylece iki ülke arasında mal ticaretinin niteliğinde iyileşme ve EİT de artış gerçekleşir (Vergil ve Yıldırım, 2006: 3).

Balassa (1966), çalışmasında Avrupa Ekonomi Topluluğu'na üye sanayileşmiş ülkeler arasındaki imalat malları ticaretinde, tarife engellerinin olmaması durumunda

sektörel uzmanlaşmaya karşı, EİT'in hâkim olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Tarife indirimleri ve ticareti serbestleştirmenin, endüstri içi uzmanlaşmayı artıracığını ifade etmiştir (Balassa, 1966: 466-472).

Robson'a göre, ekonomik birleşmelerin EİT'i artırma sebepleri şunlar olabilir (Robson'den aktaran Narin, 2002: 36):

- Bir ekonomik birliğin kurulması halinde, üye olan ülkelerde kişi başına düşen gelir seviyesi artıyor ise, EİT düzeyi artabilir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, tüketicinin zevk ve tercihleri zamanla farklılık gösterecek ve farklılaştırılmış mal gruplarına olan talep düzeyi de artacaktır.
- Ülkeler arasında bir gümrük birliğinin sağlanması durumunda, ticaretin önündeki engeller kaldırılmakta ve ticaretin artması halinde EİT'in de artması beklenmektedir.
- İktisadi birlik sadece mal piyasalarını değil, faktör piyasalarını da kapsayabilir. Böyle bir durumda, birlik içinde faktör hareketliği kolaylaştığı için, ÇUŞ farklı mal çeşitlerini, doğrudan yabancı yatırım aracılığı ile farklı ülkelerde üretme imkanına sahip olacaktır.

İktisadi birliklerin, ticaret yaratma ve ticaret saptırma şeklinde iki etkisi bulunmaktadır. Bu kavramların Jacob Viner'a ait olduğu bilinmektedir. Ticaret yaratıcı etki, birlik kurulduktan sonra üye ülkelere birisi, ticarete konu olabilecek malları kendi iç piyasasındaki üretim maliyetlerinden daha düşük maliyetle, bir diğer ülkeden ithal etme durumunun söz konusu olması halinde ortaya çıkar. Ticaret saptırıcı etki ise, birlik kurulmadan önce, düşük maliyetle ticaret yapılan ülkenin birlik dışında kalması sonucunda, daha yüksek maliyete katlanarak, üye ülkelere birinden yapılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratma durumu, kaynakların etkin dağılımı sonucunda ortaya çıkarken, ticaret saptırıcı durumda, etkin kaynak dağılımı bozulmakta ve üretim azalarak ticarete düşüş meydana gelmektedir. Ticaret saptırma etkisi, ticaret yaratma etkisinden daha az ise, bu durum gümrük birliği öncesinden daha iyi bir durumdur. Üretimdeki artış sayesinde, birliğin refahını ve dünya refahını artırıcı etki yaratır (Ertürk, 1998: 22-24). Böyle bir durumda açıktır ki, ticaret yaratıcı etki ile EİT arasında bir ilişki söz konusudur.

Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve iktisadi birleşmelerin EİT'i nasıl etkileyeceğine dair pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Caves, tarife ve tarife dışı engellerin etkilerini ele aldığı çalışmasında, tarife oranlarının artması durumunda EİT'in azalacağını ve tarifelerin seviyesi ile ilgili uzun vadeli bir ilişkiye dair teorik tahmin olmadığını ifade etmiştir (Caves, 1981: 203-223).

Balassa ve Bauwens (1987) incelenen bölgesel birlikler açısından, ticaret engelleri ile EİT arasında negatif ilişkili tespit ederken, bölgesel birliklere katılım bakımından ise pozitif ilişki tespit etmişlerdir (Balassa ve Bauwens, 1987: 928).

Hamilton ve Kniest, yapmış oldukları çalışmada, Yakın Ekonomik İlişkiler Anlaşması sonucunda belirlenen sektörlerde, diğer sektörlerden daha fazla EİT gerçekleşip gerçekleşmediğini ve ticari serbestleşme ile yapısal uyumun EİT'e etkisini ele almışlardır. EİT ile ticari engellerin kaldırılması arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını, düşük düzeyde EİT'in gerçekleştiği endüstrilerde, daha fazla yapısal uyuma ve maliyetlere neden olduğunu belirtmişlerdir (Hamilton ve Kniest, 1991: 356-367). Genel olarak bakıldığında görülmektedir ki, çoğu çalışmada elde edilen bulgulara, ülkelerin bölgesel birliklere katılması ve ticari engellerin kaldırılması halinde, EİT pozitif yönde etkilenmektedir.

3.2.2.4. Monopolcü Rekabet ve Ürün Farklılaştırması

Daha önceki bölümde, monopolcü rekabet piyasasının yapısına ve varsayımlarına değinilerek kısaca bilgi verilmişti. Bu kısımda, malların bu piyasada nasıl farklılaştırıldığı ve EİT'e nasıl yol açtığına değinilecektir.

Üretildiği yere göre ürünün farklılaştığı ve buna yönelik ayrı bir talebin oluştuğu konusunda ilk çalışma Armington tarafından yapılmıştır. Aynı türdeki bu mallar, alıcıların bakış açısına göre farklı ülkede üretildiğinde, bu mallardan farklılaştığını düşündükleri varsayılır (Armington, 1969: 159). Ampirik literatürde Deardorff ve Stern'in bulgularına göre, ticarete konu olan malların ithalat ve ihracatının talep esneklikleri, ikame olamayacak kadar düşüktür (Deardorff ve Stern'den aktaran Deardorff, 1984: 508). Bazı durumlarda Armington'ın varsayımı geçerli değildir. Örneğin şarap üretimi için toprak ve iklim farklılıkları olması durumunda, malın kalitesi

etkilenecek ve her ülkede üretilen malın kalitesi değişecektir. Bu tür bir durumda malın farklılaşması söz konusu olacaktır (Deardorff, 1984: 508).

Ürünün farklılaşmasını sağlayan bir diğer yöntemde, üretici, ürettiği malın, bulunduğu endüstrideki diğer mallardan farklılaşmasını amaçlar. Bu farklılaşma, malın niteliği, birlikte sunulan hizmetler açısından olabileceği gibi, reklam, paketlenme ve diğer yöntemlerle farklıymış gibi imaj verilerek tanıtılabilir. Mal farklılaştırması, üreticiye, malın fiyatını kontrol etme avantajı tanır. Firma fiyat belirlemek için belirli bir tekel gücüne sahiptir. Ancak bu fiyat kontrolü kısıtlı seviyede gerçekleşir, çünkü üreticinin bulunduğu piyasada benzer mallar üretilmektedir. Bu şartlardaki bir piyasada hem tekel hem de rekabet koşulları geçerlidir ve sonuç olarak bu piyasalar monopolcü rekabet piyasaları olarak adlandırılır (Koutsoyiannis, 1987: 237-238).

Ürün farklılaşmasının EİT'e dahil edilmesi, Dixit ve Stiglitz (1977) tarafından analizlere farklılaştırılmış yatay ürünlerin katılması ile başlamıştır. Ardından Krugman (1979) tüketicilerin farklılaştırılmış malları tercih ettiğini, Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tüketicilerin en çok fayda sağlayacak malları seçtiğini ifade etmişlerdir.

Ürün farklılaştırması ve EİT arasındaki ilişkiyi incelemede yapılan çalışmalardan biri de Lancaster'a aittir. Lancaster'ın kurduğu modelde, basit mallar ve sanayi malı şeklinde iki gruba ayrılmış mallar bulunmaktadır. Basit mallar, benzer özelliklere sahip olmasının yanı sıra, kalite bakımından farklılık gösterebilen mallardır. Sanayi malları ise, bölünemeyen mal grubudur. Modelin varsayımlarına göre, iki ülke, sermaye ve emek gibi iki üretim faktörü ve tarım ve sanayi şeklinde iki sektör bulunmaktadır. Tarım sektöründe ölçek ekonomisi ve ürün farklılaştırması bulunmazken, sanayi sektöründe ortaya çıkabilmektedir (Lancaster, 1980: 160).

İki ülkede de tüketicilerin tercih yapısı ve gelir seviyeleri aynı ise, eşit derecede sanayi sektörüne sahip olacaklardır. Her iki ülke de ürettikleri sanayi mallarının yarısını ihraç edecek, diğer ülkenin üretmiş olduğu malın yarısını ithal edecektir. Böylece EİT gerçekleşecektir. Tarımsal ihtiyaçlar, ülkelerin kendi üretimleri oranında karşılanacaktır (Lancaster, 1980: 160).

Sanayide üretimi gerçekleştirilen birkaç mal grubunun olması ve tüketicilerin tercihlerinde bir farklılık olmaması durumunda, mal gruplarının birinde uzmanlaşarak

ihraç etmeye başlarken, diğerini ithal etmek durumunda olacaktır. Örneğin, ülkelerden biri ayakkabı ithal ederken, otomobil ihraç edecektir. Farklı mal gruplarında gerçekleşen ticaretin sonucunda, herhangi bir EİT ortaya çıkmayacaktır. Sonuç olarak EİT'in ortaya çıkması için, tüketicilerin tercihlerinde bir farklılığın ortaya çıkması gerekmektedir (Lancaster, 1980: 166-167).

Helpman, H-O yaklaşımı ile, Chamberlin tipi ürün farklılaştırması ve monopolcü rekabetin geçerli olduğu bir model ile, faktör fiyatlarının nasıl eşitleneceğini ve EİT'in nasıl etkileneceğini incelemiştir. Helpman'ın kurmuş olduğu bu modelde; iki ülke, iki mal üretmekte ve üretim faktörü olarak ülkelerin kullanabileceği emek ve sermaye bulunmaktadır. İki ülkenin üretebileceği gıda ve sanayi malı bulunmaktadır. Gıda malı homojen maldır ve ölçeğe göre sabit getiri geçerlidir. Bir diğer endüstri de ise aynı üretim faktörleri kullanılarak farklılaştırılabilen sanayi malı üretilmekte ve üretimde ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmaktadır (Helpman, 1981: 306-312).

Helpman'ın oluşturduğu bu model sonucunda elde ettiği bulguları, şu şekilde özetlemek mümkündür (Helpman, 1981: 322-327):

- Teknolojileri aynı olan ülkeler, bahsedilen iki ürünü de üretebilecektir. Söz konusu ülkeler arasında ticaretin gerçekleşmesi ile birlikte faktör fiyatları eşitlenecek ve farklılaştırılmış malları üreten sanayi sektöründeki firmaların üretim düzeyleri de eşitlenecektir.
- Üretilen söz konusu malların sermaye yoğun olduğu varsayımına dayanarak, görece daha yüksek sermaye-emek oranına sahip ülke, diğer ülkeden daha az gıda üretecektir. Aynı sermaye-emek oranına sahip olunması durumunda, aynı düzeyde gıda ve sanayi ürünü üretilen olacaktır. Ülkelerin, gıda malı üretiminde uzmanlaşmaya gitmediği ve sanayi malı üretimine devam ettiği durumda, EİT gerçekleşecektir. Öyleyse açıktır ki, EİT'in gerçekleşmesi, faktör oranlarındaki farklılığa bağlıdır. Dolayısıyla ticaret içerisindeki payı da faktör oranlarındaki farklılığın oranına göre değişecektir.
- Üretilen malların sermaye yoğun olduğu varsayıldığında, her iki ülke de sanayi mallarının ihracatçısı ve ithalatçısı olmasına rağmen, sermaye-emek oranının daha yüksek olduğu ülke, sanayi mal ihracatçısı ve gıda malı ithalatçısı iken, görece daha düşük sermaye-emek oranına sahip ülke gıda ihracatçısı, sanayi malı

ithalatçısıdır. Her iki ülkede, aynı sermaye-emek oranı olması durumunda, ticaretin tamamı EİT şeklinde gerçekleşecektir.

- Dünya ekonomisinin dengede olduğu durumda, faktör fiyatlarının eşitlendiği ve ülkelerden birinin daha düşük sermaye-emek oranına sahip olduğu varsayılın. Dünyanın emek ve sermaye stokunu, mal ve faktör fiyatlarını bozmadan, yabancı ülkenin sermaye-emek oranını artıracak, anavatan olan ülkede sermaye-emek oranını azaltacak şekilde yeniden dağıtılırsa, EİT'in payında düşüş olacaktır. Buna göre ülkelerin sahip olduğu faktör oranları ne kadar yakınsa, o kadar fazla EİT gerçekleşecektir. Dolayısıyla EİT ve sermaye-emek oranlarındaki mutlak fark arasında, ters yönlü ilişki vardır.
- Dünyanın sermaye-emek stokunu, sermaye zengini ülkede sermaye-emek oranını artıracak diğer ülkede ise azaltacak şekilde yeniden dağıtıldığı, mal ve faktör fiyatlarının değişmediği durumda, dış ticaret artacaktır.
- Her iki ülkenin de aynı sermaye-emek oranına sahip olduğu varsayıldığında, ülkelerin başlangıçtaki sermaye-emek oranını koruyacak şekilde kaynakların yeniden dağıtılması durumunda, ülke büyüklüğündeki eşitsizlik artarsa, ticaret hacmi azalır. İki ülke de eşit büyüklükte ise, ticaret hacmi en yüksek seviyeye ulaşmış olmaktadır.

Bu çalışmalar ürün farklılaştırması ile EİT arasında bir ilişki olduğunu gösterse de Caves (1981) yapmış olduğu çalışmada, bu durumun geçerli olmayabileceğini ifade etmiştir. Firmanın ürettiği mallar, reklam yolu ile farklılaştırmaya bağımlı ise, reklam ulusal kültüre ait birtakım unsurlar barındıracağı için, yurt içindeki etkiyi yurt dışında göstermesi mümkün olmayabilir. Tüketiciler üzerinde oluşturulamayan bu etkinin sonucu olarak da EİT'e karşı bir engel oluşturur (Caves, 1981: 208-209).

İKİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET MODELLERİ VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

Bu bölümde, ilk aşamada rekabetçi piyasalarda ve monopolcü rekabetçi piyasalarında EİT'i açıklayan modeller üzerinde durulacaktır. Ardından EİT'i ölçmeyi sağlayan temel endekslere yer verilecektir. Daha sonra ise EİT'in ülkeye ve endüstriye özgü belirleyicilerine ana hatlarıyla değinilecektir.

1. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET MODELLERİ

EİT kavramının ortaya atılmasının ardından, ölçme sorununu giderebilmek amacıyla, çeşitli ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Bu modellerin hepsi, birtakım varsayımlar ile, bir önceki modelin ele almadığı durumu göz önüne alarak, eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. EİT'i bulundukları piyasa türlerine göre rekabetçi piyasalar, oligopol piyasalar veya çok ürünlü firmalar, ÇUŞ şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

1.1. Rekabetçi Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret

Bu bölümde rekabetçi piyasalarda EİT'i açıklamak için, Yeni Heckscher Ohlin modellerinden Falvey modeli ile Falvey ve Kierzkowski modelinden bahsedilerek, EİT'i nasıl ele aldıkları incelenmiştir.

1.1.1. Yeni Heckscher Ohlin Modelleri

Bu ticaret modelinin esasını oluşturan model, temelde ülkelerin sahip olduğu faktör farklılıklarına dayanmaktadır. Ülkeler en çok sahip oldukları faktörde uzmanlaşma yoluna gidecek ve tarife ve taşıma maliyetleri gibi engellerin olmadığı durumda, karşılıklı ticaret yapmaya başlayabilecektir (Aydın, 2008: 50-51). Bu bölümde Falvey (1981) ve Falvey-Kierzkowski (1987) modellerine değinilecektir.

1.1.1.1. Falvey Modeli

Geleneksel H-O teorisinden sapmamaya çalışan Falvey'in modelinde, temel varsayımlardan birisi, ülkelerin farklı faktör donatımlarına sahip olmalarıdır. Faktör donatımlarından biri, üretim yapılan endüstrinin kendisine özgüdür. Dolayısıyla iki farklı faktör donatımı ile iki farklı ürün üretilebilecek ve iki ülke arasında EİT gerçekleştirilecektir (Falvey, 1981: 496).

Falvey'in kısmi denge yaklaşımını benimsediği modelinde, endüstrinin sahip olduğu sermaye stoku ve bir ücret düzeyi üzerinden işgücü kiralayabileceği varsayılmakta ve farklı kalitede mallar üretilebilmektedir. Modele göre, üretilen malların kalitesinin farklılık gösterme nedeni, kullanılan sermaye-emek oranı olmaktadır. Yüksek kaliteli mal üretiminde, kullanılan sermaye yoğunluğu artmakta ve yüksek fiyata satılırken, düşük kaliteli mallarda emek yoğun üretim gerçekleşmekte ve düşük fiyattan satılmaktadır (Falvey, 1981: 498).

Daha yüksek ücret oranına sahip ana ülke, marjinal kalitesi daha fazla sermaye yoğun teknik içeren mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olurken, düşük kaliteli mallarda dezavantaja sahip olmaktadır. Dolayısıyla ana ülke, kaliteli malları ihraç ederken, daha düşük kalitedeki malları ithal edecektir. Ülke endüstrisinin sahip olduğu üretim faktörü durumuna göre EİT gerçekleşecektir (Falvey, 1981: 499).

1.1.1.2. Falvey ve Kierzkowski Modeli

Endüstri içi ve endüstriler arası ticaretin birlikte gerçekleşmesi durumunu açıklamada yetersiz kalan analizlerin olması, aksak rekabet ve uluslararası ticaret hakkında yapılan çalışmaları ciddi anlamda artırmıştır. Ricardo ve H-O modelleri, ülkeler arasında benzerlik durumu ne kadar az olursa, o kadar fazla ticaret gerçekleşeceğini belirtmektedir. Ancak bulgular bu durumun aksine, ticaretin benzer ülkeler arasında daha fazla oranda gerçekleştiği yönündedir. EİT'in açıklanması gerektiği ve eski modellerden ziyade artık yeni modeller kurulması gerektiği yönünde görüş olduğunu belirtmek gerekir (Falvey ve Kierzkowski, 1987: 143).

Geleneksel H-O teorisine göre, ülkeler arasında farklılaşmanın artması durumunda ticaretin hacmi de artacaktır. Dolaylı olarak ülkeler arası gelir farklılığı ve

endüstriler arası ticaret hacmi arasında pozitif yönlü ilişki vardır. Linder (1961) tarafından geliştirilen alternatif modelde, ülkenin sahip olduğu potansiyel ihracat (ithalat) hacminin iç piyasada gerçekleşen talep ile belirlendiği ve benzer talebe sahip ülkeler arasında da ticaret potansiyelinin daha fazla olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Linder tarafından talep yapısının benzerliğinde kullanılabilecek endeksin, ortalama gelir düzeyi benzerliği olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, diğer faktörler sabitken, kişi başı gelir farklılığı ile ticaret hacmi arasında negatif yönlü ilişki olduğu ifade edilmiştir. Geliri düşük olanlar, dış piyasadaki daha düşük kaliteli malı alırken, geliri daha yüksek olanlar ise yurt içi üreticiden daha kaliteli malı satın alacaktır (Falvey ve Kierzkowski, 1987: 149-151).

Falvey ve Kierzkowski (1987) modeli, aslında bu iki modelin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Talep edilen ürün kalitesi ile gelir arasındaki bağlantıya dikkat çekilerek, Linder modelinin talep tarafı gösterilmiştir. Teknoloji veya farklı faktör donatımlarına dayalı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip modelde, arz yönü vurgulanmıştır. Linder'in karşılaştırmalı üstünlüğün nedeni hakkında açıklaması yoktur, ancak ticaretin ölçek ekonomilerinden ve farklılığa bağlı olarak ortaya çıkan teknolojik ve yönetsel avantajlardan kaynaklanan monopolcü rekabet ile karakterize edildiğini düşünmektedir. Faktör oranlarının, nispi maliyetler üzerinde etkisi olduğunu düşünmeye devam etmektedir, ancak tek belirleyici bu değildir (Falvey ve Kierzkowski, 1987: 151).

1.1.2. Monopolcü Rekabete Dayalı Endüstri İçi Ticaret Modelleri

Monopolcü rekabet şartlarında EİT'i açıklayan üç model vardır. Bu modeller "Large number case" olarak adlandırılan Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) modelleridir (Greenaway ve Milner, 1987: 42). Bu modeller, ürün farklılaştırmasının yatay olarak gerçekleştirildiğini varsayar.

Farklılaştırılmış malların ticaretine ilişkin ilgi Balassa (1967), Kravis (1971) ve Grubel ve Lloyd'un (1975) ampirik çalışmalarıyla başlamıştır. Ardından yeni teorik gelişmeler ile uluslararası ticarete EİT'in de payı olduğu, Krugman (1979) ve Lancaster'ın (1979) çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Bu gelişmelerin devamı olarak, geleneksel teoriler ve EİT'i entegre eden Lancaster (1980) ve Dixit ve Norman (1980) ve Helpman (1981) modelleri ortaya çıkmıştır (Helpman, 1984: 355).

Geleneksel teoriler ile EİT'i entegre eden bu yeni modeller, iki varsayımda bulunmuştur. Birinci varsayım, tüm ülkelerde ürün farklılaştırmasının yapıldığı sektör bulunmaktadır ve tüm ülkelerde bu farklılaştırmaya yönelik talep bulunmaktadır. İkinci varsayım ise, farklılaştırılmış bu ürünlerin içsel ölçek ekonomileri altında artan getiriyle üretildiğidir. Bu varsayım, monopolcü piyasa yapısında firmaların her bir ülkede farklılaştırılmış tek bir mal çeşidini ürettiği, denge durumunu ortaya çıkarır. Her çeşit bir ülkede üretildiğinden ve farklı mallara yönelik talep bulunduğundan dolayı EİT ortaya çıkar (Helpman, 1984: 355).

Chamberlin tipi farklılaştırılmış malların olduğu monopolcü rekabette, firmalar marjinal geliri marjinal maliyete eşitler ve serbest giriş olmasından dolayı her firma sıfır kar elde etmektedir (Helpman, 1984b: 454).

1.1.2.1. Krugman Modeli

Dixit ve Stiglitz'in (1977) modelini bazı değişiklikler ile kendi modeline uyarlayan Krugman, modelinde, ticaretin faktör donatımları ve teknolojik farklılıklardan kaynaklanmadığını, bunun yerine ölçek ekonomilerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Krugman'dan önceki çalışmalar, ölçek ekonomilerinin firmalar için dışsal olduğunu ve piyasanın artan getiriler durumunda, tam rekabetçi kalacağı varsayımı yapmıştır. Krugman yaklaşımında ise, ölçek ekonomilerinin firmalar için içsel ve piyasa yapısının monopolcü rekabet olduğu varsayılmıştır (Krugman, 1979: 469).

Krugman, yeni modelin Chamberlin tarzda kurulmasının birtakım avantajlar sağladığını ifade etmiştir. Bu avantajlardan birincisi, modelin basit olmasına imkân sağlar. Artan getiri durumunda ticareti analiz etmek, Ricardian tarzdaki modelden daha basittir. İkinci olarak model, çoklu denge durumlarından bağımsızdır. Üçüncü olarak model, farklılaştırılmış mal grubunda EİT'i literatür ile uyumlu analiz etmede fayda sağlamaktadır (Krugman, 1979: 470).

Krugman, iki ülkenin bulunduğu modelde, aynı zevk ve teknolojiye sahip olduğunu, üretim faktörü olarak ise sadece emeğin kullanıldığını belirtmiştir. İşgücü, üretilebilecek çok sayıda maldan sadece birini üretmek için kullanılabilir. Geleneksel modellere göre, iki ülke arasında ticaret gerçekleşmeyecekken, bu model ile mümkün olmaktadır. Üretilen tüm mallar ise aynı üretim fonksiyonu ile üretilmektedir.

Tüm mal grubunu üretmek için kullanılacak emek, çıktı ile aynı maliyet fonksiyonuna sahiptir (Krugman, 1979: 470-471-476, 1980: 951).

Ticaret hacmi belli olmasına rağmen, hangi ülkede hangi tür malların üretileceği belirsizdir (Krugman, 1979: 476, 1980: 952). Bu belirsizliğin nedeni, analize ölçek ekonomilerinin dahil ediliyor olmasından kaynaklanıyor olabilir, ancak, bu durum göz ardı edilebilir bir durumdur (Krugman, 1980: 952).

1.1.2.2. Lancaster Modeli

Lancaster, farklılaştırılmış mallar (imalat sanayi) ve dış mallar (tarım sektörü) şeklinde iki sektör varsayımında bulunmuştur. Farklılaştırılmış mal sektöründe, malların aynı kalitede ancak farklı özelliklere sahip olduğu düşünülür. Tüketiciler, üretilen malların fiyatı yerine, sahip olduğu özellikleri dikkate alarak tercihte bulunur. Bu ürünler farklı özelliklere sahiptir. Tüketici seçeceği mala göre özellik elde etmektedir. Dolayısıyla seçtiği mal en çok tercih ettiği özelliğe sahip olmalıdır (Lancaster, 1980: 153).

Grup içerisindeki malların sahip olduğu özellik oranı, mal spesifikasyonunu tanımlar. Gruptaki tüm mallar gerçek veya potansiyel kendi birim kaynak maliyetlerinde olsaydı, tüketici bir mal bulabilirdi ve onun için ideal ürün olurdu. Tüketici tercihinde farklılık bulunmasından dolayı, tüketiciye göre en çok tercih edilen malda farklılık gösterir ve en çok tercih edilen mal seti, ürün spektrumunun dışbükey bir alt seti olduğu varsayılır. Tüketici, ürün spektrumu olarak anılan dışbükey kümeler üzerinde, sonsuz sayıdaki potansiyel olarak değişken olduğu varsayılan ürüne sahip olur (Lancaster, 1980: 153-154).

Herhangi bir piyasa yapısında, tüketici var olan bir mala talebini iki nedenle gerçekleştirmektedir. Birincisi farklılaştırılmış malların göreceli fiyatları, ikincisi mal spesifikasyonları ve en çok tercihte bulunulan malın spesifikasyon ilişkisine göre seçim yapacaktır. Tüketici geliri ile malların fiyatı dikkate alındığında, ödemeye istekli olunan fiyat, seçilen mal ile en çok tercih edilen mal arasındaki spektral (hayali) mesafenin, dışbükey fonksiyonuyla ters orantılı olduğu varsayılır. Spektral mesafenin ölçüsünün tüm tüketiciler için aynı olduğu varsayılır. Tercih edilen iki farklı mala sahip iki tüketici, aynı spektral uzaklıkta bulunulan iki malla ilgili aynı görüşe sahip olacaktır. Bu varsayıma aynılık varsayımı denir (Lancaster, 1980: 154).

Aynılık varsayımı, farklı tüketici tercihleri arasındaki benzerlik türü hakkında bir varsayımdır. Tüketicilerin aynı genel şekle sahip olan, ancak en çok tercih edilen farklı malları verecek şekilde spektrum üzerinde konumları değişen kayıtsızlık yüzeyine sahip olduklarını varsaymakla hemen hemen aynıdır. Bu varsayım, aynı yoğunluk varsayımı ile karıştırılmamalıdır. Aynı yoğunluk varsayımı, spektrum üzerindeki her bir noktada talep edilen mallara sahip tüketicilerin nispi sayısını ifade eder (Lancaster, 1980: 154).

Veri fiyatlardan sınırlı sayıda malın bulunduğu bir piyasada, spektrum (ürün aralığı) üzerinde birbirine çok yakın olan mallar arasında sınır tüketici olacaktır, yani; tüketici fiyatlar ve özellikleri karşılaştırdığında iki maldan birini almak için kayıtsız kalır dolayısıyla tüketiciler aynı kalitede olan malları satın alırken özelliklerindeki farklılığa bakmadan tercihte bulunur. Çünkü tüketiciye göre iki mal da özellikleri itibarıyla aynıdır. Aynılık varsayımı nedeniyle tüketici, en çok tercih edilen mala en yakın özelliklere sahip olan malı satın alacaktır. Bu şekilde mallar için piyasa alanları, spektrumun dış bükey alt alanları olacaktır. Bu alanın oluşması için piyasada yeterli mal bulunduğu varsayılır (Lancaster, 1980: 154-155).

Farklılaştırılmış olan malın piyasa alanı, birbirine çok yakın olan malların fiyatına ve özelliklerine bağlıdır. Piyasa alanı, bir malın diğer mallar ile karşılaştırıldığında, hangi tüketicilerin o malı satın alacağını gösterir, ancak tüketicinin satın alacağı miktarı göstermez. Bu durum, tüketici gelirine ve dış mal olarak ifade edilen grup dışındaki malların fiyatına bağlıdır. Dış malların, farklılaştırılmış mal seçimi için hiçbir etkisi olmamakta, ancak ne kadarının tüketildiği hakkında etkisi vardır (Lancaster, 1980: 155).

Lancaster modelinde, farklılaştırılmış mal sektöründe N tane firmanın olduğu varsayılmaktadır. Böyle bir sektörde aynı tercihler, aynı maliyet fonksiyonları ve spektrum üzerinde tüketicinin aynı yoğunluğu varsayımları altında, tam monopollü rekabette Nash dengesi elde edilmektedir. Bu dengenin birtakım özellikleri bulunmaktadır (Lancaster, 1980: 157):

- İki firma da aynı spesifikasyonda üretim yapmayacaktır,
- Üretilen malların spesifikasyonları, spektrum boyunca aynı uzaklıkta olacaktır,
- Tüm malların piyasa alanları aynı olacaktır,

- Bu varsayımlara göre, birimler seçildiğinde tüm mallar aynı miktarda üretilecek ve aynı fiyattan satılacaktır.

Lancaster bahsedilen varsayımlar ve tanımlamalar yardımıyla, EİT'in nasıl ortaya çıktığını gösterebilmek için, analizinde, ürün farklılaştırmasının olduğu sanayi sektörü ile ölçek ekonomisi ve ürün farklılaştırmasının olmadığı tarım (dış mal) sektörünü kullanmıştır (Lancaster, 1980: 159).

İki ülke, ticaret engeli ve ulaştırma maliyeti olmadan serbest bir şekilde ticaret yapıyorsa, aynı özelliklere sahip, ancak nüfusun iki katı olduğu bir piyasaya sahip olur. Tam monopollü rekabet varsayımında, pazar yapısı hiçbir firmanın aynı malı üretmesine imkân vermeyecektir. Böylece ürün yalnızca bir ülkede üretilecek fakat tüm ülkelerde tüketilebilecektir. Üretilen her bir malın miktarı, dünya talebi tarafından belirlenecektir. Aynılık varsayımı nedeniyle üretilen malların miktarı aynı olacaktır (Lancaster, 1980: 159-160).

Ticarete konu olan iki ülkede eşit büyüklükte sanayi sektörüne, aynı kaynaklara, eşit tarım çıktılarına, eşit reel gelire, aynı tercih yapılarına ve iki maldan da aynı miktarların tüketilmesi gerçekleştiği için, $n_1 = n_2$ her zaman bir denge olduğunu gösterir. Denge durumunda yalnızca EİT gerçekleşecektir. Her ülke kendi tarımsal ihtiyacını karşılarken, üretilen sanayi mallarının yarısını ihraç etmekte, diğer ülkeden de üretilen malın yarısını ithal etmektedir (Lancaster, 1980: 160). Böylece sanayi malları arasındaki ticaret, EİT'i ortaya çıkarmış olmaktadır.

1.1.2.3. Helpman Modeli

Modelde iki farklı ülkenin bulunduğu, emek ve sermayenin üretim faktörü olarak kullanıldığı ve tüketicilerin gıda ve mamul mallarını tükettiği varsayılmaktadır. Gıda tek bir özelliğe sahip homojen bir maldır. Mamul mallar ise, birden fazla özelliğe sahip farklılaştırılmış mallardır. Mamul mal çeşitleri arasında her tüketici için en fazla tercih edilen bir ideal çeşidin olduğu varsayılmaktadır. İdeal çeşit; tüketicinin x birim mamul mal ve y birim gıda malı ile karşı karşıya kalması halinde, alacağı x birim mamul malın özelliklerini seçmekte özgürse, o zaman seçeceği miktardan bağımsız olarak her zaman bir ideal çeşidi seçecektir (Helpman, 1981: 307-308).

Tüketicinin $u(x,y)$ şeklinde bir fayda fonksiyonuna sahip olduğu varsayıldığında, ideal mamul malı ve gıda malı için tercihte bulunacağı miktarı x ve y göstermektedir. Tercihlerin tam olarak gösterilebilmesi için, gıda ve ideal olmayan mamul mallar üzerindeki tüketici tercihinin de gösterilmesi gerekir. Bunun için $h(v)$ şeklinde yeni bir fonksiyonun varsayılması gerekir. V ideal çeşit ile bulunabilir çeşit arasındaki en yakın mesafeyi göstermektedir. Bir ürün ideal çeşitten ne kadar uzakta bulunursa gerekli olan marjinal mal o kadar fazla olacaktır. Modelde tüketicilerin aynı gelir ve aynı fayda fonksiyonuna sahip olduğu varsayılmıştır. Gelir sahip olunan üretim faktörlerinden elde edilmektedir (Helpman, 1981: 309-311).

Modelin arz yönünde, gıda sektöründe üretimin gerçekleşmesi için gıda fiyatları ile marjinal üretim maliyetinin eşit olması durumu dikkate alınır, ancak, fiyat marjinal maliyetin altında olması halinde üretim gerçekleşmeyecektir. Gıda sektöründe üretim durumuna bakılmaksızın karın her zaman sıfır olduğu varsayılır. Mamul mal sektöründe tek bir çeşidin üretiminde emek ve sermaye kullanılır. Mamul mal üretiminde ölçek ekonomileri nedeniyle, tüm ürün çeşidinin üretilmesi mümkün değildir. Mamul mal üretimi gerçekleştirmeyi isteyen bir firma olduğu varsayılın. Tek bir çeşit üretmek zorunda olan bu firma malın fiyatını belirlemek durumundadır. Üretilecek olan çeşit, tüketicinin ihtiyacını karşılayacak özelliklere sahip ise, ideal mal olacaktır. Tüketici farklı bir mal çeşidini satın almak zorunda olduğunda, firmanın ideal mala uyguladığı fiyat efektif fiyatı geçemeyecektir. Firma gerçekleştirmek istediği satış fiyatını iyi belirlemek zorundadır. Yüksek bir fiyatın olması durumunda, talep sıfır olacaktır (Helpman, 1981: 312-313).

Helpman'ın modelinde dünya ekonomisinde denge şu iki özelliğe sahip olmaktadır (Helpman, 1981: 320):

- Sektörlerde herhangi bir uzmanlaşma sağlanamamıştır. Her ülke gıda ve mamul malı üretmektedir. Bir ülkede bulunan iki firma aynı mal çeşidini üretmeyeceği gibi, iki ülkede de aynı mal çeşidi üretilmeyecektir. Mal çeşitliliği üretiminde her zaman bir uzmanlaşma söz konusudur. Bundan dolayı hiçbir ülkede sadece gıda malı veya mamul mal üretimi gerçekleşmemektedir.
- Farklılaştırılmış mallar için simetri vardır, yani tüm mal çeşidi aynı fiyattan satılmaktadır.

Helpman'ın elde etmiş olduğu bulgulara, birinci bölümde bahsedilen monopolcü rekabet ve ürün farklılaştırması başlığı altında değinilmiştir.

2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

EİT teorisinin ortaya konulmasının ardından, hesaplanmasına yönelik birçok endeks geliştirilmiştir. 1960'larda Verdorn, Michaely, Kojima ve Balassa'nın endeks geliştirme çalışmasının ardından, günümüzde de geçerliği kabul gören ve yaygın olarak kullanılan Grubel-Lloyd endeksi geliştirilmiştir.

2.1. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesine Yönelik Temel Endeksler

EİT'i ölçmek için 1960 ve sonrasında Verdoorn (1960), Michaely (1962) ve Kojima (1964) ile başlayan birçok yaklaşım geliştirilmiştir. En sık kullanılmakta olan endeks ise Grubel-Lloyd endeksi olmaktadır.

Mal ve hizmetleri belirli analitik ve istatistiksel amaçlar için toplulaştırmak gerekir. Uluslararası ticaret istatistiklerinin toplanmasında kullanılan toplulaştırma kriteri, tüketilen malların ikame edilebilirliği ve üretimde kullanılan girdi gereksiniminin benzerliğidir. Standart Endüstriyel Ticaret Sınıflandırması (SITC) 2 haneli ve 3 haneli olarak, uluslararası ticareti yapılan malların toplamaları için kullanılır. Aslında aynı mal grubunu üreten bir grup üreticiyi ifade etmek için kullanılan endüstri kavramına yakın anlamdadır. Bu istatistikler, aynı endüstride eşzamanlı olarak gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın çok yüksek olduğunu gösterir (Grubel ve Lloyd, 1975: 3).

2.1.1. Verdoorn Endeksi

Verdoorn (1960) çalışmasında Benelüks ülkeleri arasındaki ticaret yapısını ölçmek için şu denklemi kullanmıştır:

$$S_j = \frac{X_j}{M_j}$$

$X_{j,j}$ emtiasının ihracatıyken M_j ithalatını ifade etmektedir. S_j , 0 ile $+\infty$ arasında bir değer alır. Endeks değeri zamanla bire doğru yaklaştıkça endüstri içi uzmanlaşmanın arttığını gösterir. Grubel ve Lloyd'un (1975) belirttiği üzere bu formülasyonun

dezavantajı, herhangi bir kesrin veya tersi, aynı derecede endüstri içi uzmanlaşma ölçmesidir. Bu durum endüstriler arası karşılaştırmayı karmaşık bir hale getirir. Dolayısıyla bu model $S_j = 1$ dışında herhangi bir mal grubu özelinde ithalat ve ihracatın örtüşme derecesini ölçmemektedir (Carrera-Gómez, 2002: 92).

2.1.2. Michaely Endeksi

Michaely çalışmasında, benzemezlik endeksi ile ülkelerin ihracat ve ithalat yapısını incelemenin yanı sıra, ihracat ve ithalat ile, ticaret hadlerindeki dalgalanma ilişkisini incelemiştir. Bu endekste n adet mal için X_i ihracat verisini ifade ederken, M_i ithalat verisini ifade etmektedir.

$$\bar{E}_i = \sum_i^n \left| \frac{X_i}{\sum_i^n X_i} - \frac{M_i}{\sum_i^n M_i} \right|$$

Benzemezlik endeksi, 0 ile 2 arasında değer alabilmektedir. Endeks değeri sıfıra doğru yaklaştıkça, ihracat ve ithalata konu olan malların yapısındaki benzerlik artmakta iken, ikiye doğru yaklaştıkça farklılaşmaktadır. Değerin sıfır olması, tam benzerliği ifade ederken, 2 olması tam farklılığı ifade etmektedir. Bu haliyle Grubel ve Lloyd endeksinin iki katı bir değere sahip olmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 26).

Grubel ve Lloyd, endeks değerinin 0 ile 1 arasında bir sonuç vermesi için düzenlemiştir (Grubel ve Lloyd, 1975: 27):

$$\bar{F}_i = 1 - \frac{1}{2} \sum_i^n \left| \frac{X_i}{\sum_i^n X_i} - \frac{M_i}{\sum_i^n M_i} \right|$$

Endeks bu haliyle 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Endeks değeri arttıkça, ihracat ve ithalatın kompozisyonundaki benzerlik derecesi artmaktadır. 0 değeri ortaya çıktığında EİT'in olmadığını, aksine endüstriler arası ticaretin ortaya çıktığını gösterir (Carrera-Gómez, 2002: 100).

2.1.3. Kojima Endeksi

Kojima çalışmasında, SITC üç basamaklı ayrıma karşılık gelen malları, sekiz kategoride karşılaştırılmalı üstünlüğe göre tekrar düzenlemiştir. Bir ülkenin sahip olduğu

N malları dört gruba ayrılmıştır ve karşılaştırmalı üstünlüğünün belirleyicisi olarak toprak ve diğer doğal kaynaklar, verimlilik ve iklim gibi doğal faktörlerin görece bolluğuna bağlı olduğu varsayılmıştır. L malları iki gruba ayrılmıştır, karşılaştırmalı üstünlüğü emeğin görece bolluğu ve ücretlerinin ucuz olması tarafından belirlenir. K malları da iki gruba ayrılmıştır ve karşılaştırmalı üstünlüğü yüksek teknoloji ve sermaye bolluğu tarafından belirlenir. Analizde seçilen gelişmiş ülkeler; ABD, İngiltere ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu temsilen (Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika ve Lüksemburg, Hollanda) ile Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda'dır (Kojima, 1964: 17-19).

Kojima, benzer ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu yoğun yatay ticaretin nedenini, yüksek gelire sahip olunması sayesinde talep çeşitliliğinin karşılıklı ticaret yaratması ve üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanılması olarak açıklamıştır (Kojima, 1964: 36).

Kojima çalışmasında j ülkesinin i ülkesinden yaptığı ithalat yoğunluğunu (I_{ij}) hesaplamak için şu endeksten yararlanmıştır:

$$I_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_i}\right) ya da \left(\frac{M_{ij}}{X_i}\right)}{\left(\frac{M_j}{W - M_i}\right)} \times 100$$

Endeksin payda kısmı; j ülkesinin dünya ithalatının görece satın alma gücünü veya talebini gösterir. Pay kısmı ise, i ülkesinin j ülkesine ihracat yoğunluğunu ya da j ülkesinin i ülkesinden yaptığı ithalat yoğunluğunu ifade eder. Ticaret yoğunluğu 100 ise, i ülkesinin, j ülkesine nispi satın alma gücüne göre ihracat yaptığını gösterir. Endeks değeri 100'den büyük ise, i ve j ülkeleri arasındaki ticaret yoğunluğunun diğer ülkelerden daha fazla olduğunu gösterir. Endeks değeri 100'den küçük ise yoğunluk daha azdır (Kojima, 1964: 19-20).

Belli bir ürün grubu için (D), iki ülke arasındaki yatay ticaret oranı şu şekilde hesaplanır (Kojima, 1964: 19-20):

$$D = \left(\frac{B_h}{A_h}\right) \times 100 \text{ eğer } A_h > B_h \text{ veya } D = \left(\frac{A_h}{B_h}\right) \times 100 \text{ eğer } A_h < B_h$$

A_h = A ülkesinin B ülkesinden h malı ithalatını gösterir

B_h = B ülkesinin A ülkesinden h malı ithalatını gösterir

Kojima toplam yatay ticaret oranının hesaplanabileceğini, A_h ve B_h toplamının yüzdelерinin ağırlıklı olarak kullanılması yoluyla şu endeks ile göstermiştir:

$$\bar{D} = \sum \frac{B_h}{A_h} \cdot \frac{A_h + B_h}{M_A + M_B} (\text{eğer } A_h > B_h \text{ ise}) + \sum \frac{A_h}{B_h} \cdot \frac{A_h + B_h}{M_A + M_B} (\text{eğer } A_h < B_h \text{ ise})$$

M_A = A ülkesinin B ülkesinden toplam ithalatını gösterir

M_B = B ülkesinin A ülkesinden toplam ithalatını gösterir

Kojima yatay ticareti aynı kategoride yer alan malların takası olarak tanımlarken, dikey ticareti farklı kategorideki malların takası olarak tanımlamıştır. Yatay ticaret endeks değeri 100'e eşittir 100'den fazla olması halinde dikey ticaret olarak yorumlanır. Analiz sonucunda gelişmiş ülkelerin ticareti; tam yatay ticaret, kısmi yatay ticaret ve dikey ticaret olarak üçe ayrılmıştır (Kojima, 1964: 24-34).

2.1.4. Balassa Endeksi

Balassa (1966) çalışmasında, Avrupa Ekonomi Topluluğu'na üye ülkelerin 1958-1963 yılları arasında imalat sektöründe gerçekleştirdikleri ticareti incelemek için, 91 sektöre ait verileri incelemiştir. 56 sektöre ait veri, STIC 3 basamaklı sınıflandırmaya karşılık gelirken, 28 sektöre ait veri 4 basamaklı sınıflandırmayı içermekte ve 7 sektöre ait veri ise 2 veya 3 basamaklı sınıflandırmanın birleştirilmesinden meydana getirilmiştir (Balassa, 1966: 467).

Verileri incelemek için, her sektöre ait ihracat ve ithalat arasındaki mutlak farkı, toplam ihracat ve ithalatın bir oranı olarak almış ve her ülke için oranların ağırlıksız ortalamasını hesaplamıştır. Endeks değeri 1'e yaklaşması durumunda endüstriler arası ticaretin gerçekleştiğini, 0'a yaklaşması ise EİT'in gerçekleştiğini göstermektedir (Balassa, 1966: 471).

EİT'i hesaplamak için kullanılan formül şu şekildedir (Balassa, 1966: 471):

$$D_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[\frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right]$$

D_i = EİT değerini ifade etmektedir

n = Mal grubu sayısını temsil etmektedir

X_i = i malı ihracatını temsil etmektedir

M_i = i malı ithalatı temsil etmektedir

Grubel ve Lloyd (1975), Balassa endeksinin iki açıdan dezavantaja sahip olduğunu belirtmişlerdir. İlk olarak endeks, tüm endüstrilere dış ticaretteki payına bakmaksızın aynı ağırlığı vermektedir. İkinci olarak ise, dış ticaretteki dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik bir hesaplama hatasını göz önünde bulundurmamaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 26).

2.1.5. Standart ve Uyarlanmış Grubel-Lloyd Endeksi

Literatürde sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd endeksi, bahsedilen diğer endekslerdeki eksiklikleri gidererek yeni bir endeks geliştirmiştir. EİT'i, bir endüstride gerçekleşen ithalata karşılık, ihracatın gerçekleşmesi olarak tanımlamıştır. EİT'i hesaplamak için kullanılan endeks şu şekildedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 20):

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i|$$

$i = 1....n$ 'e kadar değişmektedir n seçilen toplulaştırma düzeyindeki endüstri sayısıdır

R_i = EİT'i,

X_i = Yerli ülkenin para birimi cinsinden i endüstrisinde gerçekleşen ihracat değeri

M_i = Yerli ülkenin para birimi cinsinden i endüstrisinde gerçekleşen ithalat değerini ifade etmektedir.

Endüstriler arası ticareti hesaplamak için ise şu endeks kullanılmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 20):

$$S_i = |X_i - M_i|$$

Görüldüğü üzere EİT değeri bir endüstride gerçekleşen toplam dış ticaret değerinden $(X_i + M_i)$ net ihracat veya ithalat değerinin $|X_i - M_i|$ çıkarılmasından sonra elde edilmektedir.

Farklı endüstri ve ülkeler için karşılaştırmada kullanılan endüstriler arası ticaret (A_i) ve EİT (B_i) endeksi şu şekildedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21):

$$A_i = [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] \cdot 100$$

$$B_i = [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|] \cdot 100 / (X_i + M_i)$$

Her iki endeks de 0 ile 100 arasında değişen sonuçlar verebilmektedir. EİT'i göstermek için B_i kullanılmaktadır. Bir endüstride ihracat ve ithalat birbirine eşit olduğunda B_i değeri 100'dür. İthalatın (ihracat) gerçekleştiği durumda eğer ihracat (ithalat) yapılmıyorsa değer 0'dır. B_i değerinin 100 olması durumu EİT'i gösterirken, 0 değerini alması ise endüstriler arası ticaretin (A_i) gerçekleştiğini göstermektedir. İhracat, ithalatın yarısına eşit olması halinde ya da tersi bir durum olması halinde endeks değeri %66,6'dır. İhracat ve ithalatın toplam değeri 2/3 olması halinde ihracat ve ithalat eşitlenir yani EİT gerçekleşir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21).

Bir toplulaştırma seviyesinde EİT tüm endüstriler için hesaplandığında, her bir endüstrinin ihracat ve ithalatının toplam ticaret değerinde, ihracat ve ithalatın değerleri aynı olmadığı için ağırlıklı ortalama kullanılarak EİT şu şekilde hesaplanabilmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21):

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n B_i (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100$$

$\bar{B}_i$ ortalama EİT'i ihracat ve ithalatın bir yüzdesi olarak ölçer. Böylece endeks n adet endüstrinin EİT'ini toplam ihracat ve ithalat oranı olarak şu şekilde ölçülmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22):

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100$$

Grubel-Lloyd, toplam mal ticareti dengesizliği durumunda EİT'in azalma eğilimi gösterdiğini belirtmişlerdir. Her endüstride ihracat ve ithalatın birbirine eşit olması söz konusu olamayacağı için, ortalama EİT 100'den az olmalıdır. Bu sonuç istenmeyen bir durumdur. Nedeni hem ticaret dengesizliği hem de EİT'in gücünden kaynaklanmasıdır. Tüm mal ticareti ele alındığı zaman ticaret dengesizliğini gidermek için “uyarlanmış” bir ölçüye gerek vardır. Bu ölçü, EİT'i toplam dış ticaretten, dış ticaret açık veya fazlasının

çıkartılarak elde edilen sonucun oran olarak ifade edilmesi ile yapılır. Böylece Uyarlanmış Grubel-Lloyd endeksi elde edilir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22):

$$\bar{C}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} \cdot 100$$

Bu endeks açıkça şu şekilde gösterilebilir:

$$\bar{C}_i = \bar{B}_i \cdot \frac{\sum_i^n (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} = \bar{B}_i \cdot \frac{1}{1 - k}$$

$$k = \frac{|\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)}$$

Bu yöntem sayesinde, toplam dış ticaretin oranı olarak ticaretteki dengesizlik arttıkça, uyarlama faktörü (k) ve uyarlanmış ölçü artacaktır. Ölçü her bir ülke bazında ticaret ile ilgili olduğunda, gerçekleştirilen karşılıklı ticarete dengesizliğin toplam ihracat ve ithalat ticaretinden fazla olması durumunda uyarlama ciddi bir fark meydana getirir. Örneğin ticaret açığı (fazla) olması durumunda ihracat ve ithalatın toplam değerinin onda biri veya beşte birine eşit ise, uyarlama ölçütü sırasıyla dokuzda bir veya dörtte bir oranında artırabilmektedir. Bu uyarlama şekli, belli bir ülkeyle veya tüm ülkelerle gerçekleştirilen ticaret için ortalama ölçüyü, tüm toplama düzeyinde aynı oranda artırır. Uyarlanan ölçü 0 ile 100 arasında bulunur (Grubel ve Lloyd, 1975: 23).

2.2. Endüstri İçi Ticaretin Belirleyicileri

EİT'i açıklamanın önünde, modellerin çeşitliliği veya farklı piyasa yapısının olması bir engel olarak durmaktadır. Dolayısıyla alternatif varsayımlar içinde ikna edici kabul gören tek bir spesifik ekonometrik model tasarlamak kolay değildir (Greenaway ve Milner, 1989: 65-66). Bazı çalışmalar sonucunda EİT'in belirleyicileri için birtakım bilgiler elde edilmiş ve ortak kabul görmüştür. Bu belirleyiciler, ülke temelli belirleyiciler ve endüstri temelli belirleyiciler şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.2.1. Ülkeye Özgü Belirleyiciler

Ampirik çalışmalarda EİT'in ülkeye özgü belirleyicileri olarak; kişi başına düşen gelir farklılığı, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve farklılığı, piyasa büyüklüğü ve farklılığı,

faktör donatımı farklılığı ve ticari kısıtlamaların varlığı ile ÇUŞ faaliyetleri ve dolaysız yabancı sermaye yatırımları gibi etmenler göz önünde bulundurulmaktadır. Bu bağlamda bu belirleyicilere değinilmiştir.

2.2.1.1. Kişi Başına Düşen Gelir Farklılığı

Kişi başına düşen gelir düzeyi farklılığı ile EİT arasında, negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılığı arttıkça, EİT'in payı azalacaktır. Helpman (1981), Krugman (1981) ve Helpman ve Krugman (1985), kişi başına düşen gelir düzeyi farklılığını sermaye-emek oranı farklılığı olarak açıklar. Linder'den (1961) hareketle ise EİT ile ortalama kişi başına düşen gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ifade edilir. Yüksek bir ortalama kişi başına gelir, yüksek bir ekonomik kalkınma seviyesini gösterir. Böyle bir durumda farklılaştırılmış mallara olan talep artar ve EİT'in payında artış meydana gelir. Helpman ve Krugman (1985) gibi benzer modellerde, yüksek bir kişi başına gelir düzeyi, yüksek oranda sermaye-emek donanımına denk gelmektedir. Sermaye yoğun endüstriler daha fazla farklılaştırılmış ürün ürettiği varsayımıyla, yüksek oranda sermaye-emek oranına sahip ülkeler, EİT'de daha fazla uzmanlaşma sağlayacaktır (Bergstrand, 1990: 1126-1127).

2.2.1.2. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyi ve Farklılığı

Gelişmişlik düzeyi yüksek ise, EİT yoğundur. Bu ilişkinin nedeni, ülkelerin gelişmişlik düzeyi yüksekse, daha fazla yenilik yapma imkanına sahiptir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler, farklılaştırılmış mallar üretebilirler, ölçek ekonomilerine bağlı olarak farklılaştırılmış talepler gerçekleşir ve ayrıca gelişmiş bilgi ve iletişim bağlantıları bulunur. Bu gibi durumlardan dolayı, farklılaştırılmış malların ticaretinde artışa neden olmaktadır (Loertscher ve Wolter, 1980: 282).

Ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farkı az ise, EİT yoğunlaşmaktadır. Benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde, tercih yapısı ve faktör donatımı da benzer olacaktır. Dolayısıyla farklılaştırılmış mallar ve benzer tercih yapılarının olması, ülkeler arasındaki EİT'in nedenidir (Loertscher ve Wolter, 1980: 282-283).

2.2.1.3. Piyasa Büyüklüğü ve Farklılığı

Piyasa büyüklüğünün bir ölçüsü olarak ekonomik büyüklük kullanılır. Ekonomik büyüklükler arasındaki fark, EİT'i azaltır (Milgram Baleix ve Moro-Egido, 2005: 4). Dolayısıyla ülke büyüklüğü farklılığı EİT'i negatif yönde etkilemektedir. Ülke büyüklüğü azaldıkça, EİT artacaktır yani EİT ile ülke büyüklüğü arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır (Balassa ve Bauwsen, 1987: 936).

Ülke/piyasa büyüklüğü artması durumunda, EİT'in payı da artma eğiliminde olacaktır. Ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomisinin kapsamına göre pazar büyüklüğü arasında ilişki vardır. Dreze standardizasyon hipotezine göre küçük ülkeler talebin tek tip olduğu sektörlerde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olacaktır. Ancak küçük ülkelerde farklılaştırılmış mallarda dezavantajlı olacaktır. Çünkü iç pazar, ölçek ekonomisinin avantajını kullanmak için yeterli büyüklükte değildir (Greenaway ve Milner, 1989: 67-68).

Büyük bir piyasaya sahip ekonomilerde, ölçek ekonomileri koşulu altında farklılaştırılmış mallar üretilebilmektedir. Bu tür bir piyasa yapısında bu mallara yönelik talep azımsanmayacak derecededir. Ülke büyük piyasaya sahip olması halinde EİT düzeyi de yüksek olacaktır. Ülkeler arasındaki pazar büyüklüğü farkı az olması durumunda EİT'de yüksektir (Loertscher ve Wolter, 1980: 283).

2.2.1.4. Faktör Donatımı Farklılığı

H-O teorisine göre iki ülke, iki üretim faktörü ve iki mal bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki ticaret, en çok sahip olunan üretim faktörü baz alınarak üretilen mallara göre gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla iki ülke de farklı mallar ürettiği için, ticaret biçimi endüstri içi ticarete dayalı olarak gerçekleşecektir.

İki ülkenin sahip olduğu faktör donanımları birbirinden farklı ise, ticaret şekli endüstriler arası ticaret biçiminde olacaktır. Faktör donanımları benzer ise, EİT şeklinde olacaktır. EİT ile faktör hareketliliği arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır (Either, 1982: 402-403).

Faktör donanımına dayalı karşılaştırmalı üstünlük, EİT'i tahmin etmede neredeyse hiç katkı sunmamaktadır. Fakat ülkelerin sahip olduğu işgücü ve sermaye

donanımları ne kadar birbirine benzer ise, ticaret biçiminin EİT şeklinde olması daha mümkün olacaktır (Appleyard ve Field, 2014: 199).

Faktör donanımındaki farklılıklar endüstriler arası ticarete neden olurken, ürün farklılaştırması da EİT'e yol açmaktadır. Bir entegrasyonun sonucunda ise, iki tür kazanım ortaya çıkacaktır. Birincisi, farklı ülkeler arasında endüstriler arası ticaret olması durumunda, kaynakların yeniden dağıtımı konusunda verimlilik sağlarken, tüketiciye de yeni bir fiyat ile karşı karşıya kaldığı için kazanç sağlar. Benzer ülkeler arasındaki EİT ise, tüketicinin istediği türde bir ürüne sahip olması için fayda sağlar (Fontagné, Freudenberg ve Périidy, 1997: 22-23).

Markusen'in çalışmasına göre üretimde kullanılan sermaye yoğunluğu ile tüketim için kullanılan talebin gelir esnekliği arasında ilişki olması durumunda, sermaye yoğun ülkeler arasında EİT ortaya çıkacaktır. Zengin olan ülke sanayi mallarında uzmanlaşacak ve kişi başına düşen yüksek gelir, nedeniyle gelirinin önemli bir kısmını bu tür mallara harcayacaktır (Markusen, 1986: 1010).

Bir ticaret belirli bir hacme ulaştığında ve bu ticaret EAT şeklinde olduğunda EİT türünden daha fazla kazanç sağlayacağı ileri sürülmüştür (bakınız Aquino, 1978). Bunun nedeni ise faktör donanımındaki farklılıklar nedeniyle, farklılaştırılmış malların ithal ve ihracatına karşılık, görece fiyat oranlarındaki artışın daha fazla olmasıdır. Benzer faktör donanımına sahip iki ülke arasında EİT'in olması durumunda, iki üretim faktörü de kazanç sağlar. Bu sonuç H-O ticaretinden farklıdır. Bu durum ihraç ve ithal ikame sektörlerinde girdideki benzerlikten kaynaklanır ve tam istihdamı devam ettirmek için görece faktör fiyatlarının aynı ölçüde değişmesi gerekmez (bakınız Krugman, 1981). Bu, ticaret genişlemesine uyum sağlamanın, ticaretin EİT şeklinde gerçekleşmesi halinde EAT türünde olduğundan daha kolay olacağını göstermektedir (Greenaway, 1983: 37).

2.2.1.5. Ticari Kısıtlamaların Varlığı

Latin Amerika'da bölgesel iş birliği anlaşmalarının EİT'e etkisini inceleyen Guell ve Richards, 1980'lerde bölgedeki ekonomik krizle birlikte yaşanan dış borç sorununun, ülkeleri iş birliğine yönelttiğini belirtmiştir. Literatürde yer aldığı gibi gelişmişlik düzeylerinin benzer olması, büyük piyasanın olması, benzer faktör donanımına sahip olunması ve coğrafi yakınlığın olması durumunda, ülkeler arasında EİT artmaktadır.

Ticaretin serbestleşmesi ile birlikte, bölge ülkeleri arasındaki ticaret seviyesinin artması sağlanmıştır. Bölgenin görece daha büyük ülkelerinden Brezilya ve Arjantin'in yanı sıra Kosta Rika, El Salvador, Guatemala ve Uruguay gibi birkaç küçük ülkede de EİT'de artış yaşanmıştır (Guell ve Richards, 1998: 284-290).

Ampirik çalışmaların neticesinde, EİT hacmi ile ticaret kısıtlamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Falvey, 1981: 510). Ülkeler arasında ticari kısıtlamaların varlığı ne kadar az olursa, EİT düzeyi o kadar fazla olacaktır. Burada söz konusu olan engeller, sadece tarife engelleri değildir. Ayrıca bilgi, iletişim ve ulaşım gibi tarife dışı engeller de dahil edilmektedir. Aynı zamanda coğrafi yakınlık, nakliye maliyeti, ortak bir gümrük birliğine dahil olunması, ortak bir sınırın olması, ortak bir dilin ve kültürün olması da EİT'i etkilemektedir (Loertscher ve Wolter, 1980: 283-284).

AB Komisyonu, 1985-1996 yıllarında, AB içi işlenmiş gıda ticaretinin %87'den fazlasının, düzenlemelerdeki farklılıklardan etkilendiğini tespit etmiştir. Gıda endüstrisinde ticarete teknik engellerin kaldırılması, AB içi ticarete önemli derecede etkili olmuştur. Gıda endüstrisindeki düzenlemelerin AB'ye uyumlu hale getirilmesi ile birlikte, EİT'de pozitif etki tespit edilmiştir (De Frahan ve Vancauteren, 2006: 337-358).

AB'nin kurulmasının dış ticarete olan etkisini inceleyen Sapir (1992), AB içi ihracatın %40'lardan %60'ın üzerine çıktığını, ithalatın payı ise %35'ten %55'e yükseldiğini dolayısıyla AB entegrasyon sürecinin faydalı olduğunu ve bölge içi ticareti olumlu etkilediğini ortaya koymuştur (Sapir, 1992: 1491-1492-1504).

2.2.1.6. ÇUŞ Faaliyetleri ve Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı yatırım ile EİT arasında, literatürde net olarak kabul edilmiş bir ilişki yoktur. Kimi iktisatçılar pozitif ilişkiye sahip olduğu yönünde bulgular ortaya koysa da aksine negatif ilişkili olduğu yönünde de sonuçlar bulunmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımın yapılma nedeni, üretim aşamalarını coğrafi olarak bölmek ise (dikey yatırım), endüstriler arası ticarete yol açacaktır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımın gerçekleşme nedenine bağlı olarak, endüstri içi ya da endüstriler arası ticaret yaratması söz konusudur (Sharma, 1999: 8).

EİT, farklı ülkelerde, belirli bir piyasa için farklı mallar üreten ÇUŞ ile doğrudan yabancı yatırımın gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkar (Greenaway ve Milner, 1984: 328).

Aydın ve Küçükahmetoğlu (2015) yapmış oldukları çalışmada Türkiye'nin ticari hizmetler EİT'inde doğrudan yabancı yatırım girişinin negatif etkiye sahip olduğunu yani ticareti ikame ederek hizmetler EİT'inde azaltıcı etkiye neden olduğunu ortaya koymuştur (Aydın ve Küçükahmetoğlu, 2015: 337-340).

ÇUŞ faaliyet gösterdiği sektörde EİT'i azaltacağı yönünde beklenti hakimdir. Nedeni ise, bulunduğu ülkede üretim yapan ÇUŞ ile merkezinin bulunduğu ülke arasındaki ticaretin daralmasının beklenmesidir. Ancak ticaretteki serbestleşme ve küreselleşme ile birlikte, maliyetler göz önünde bulundurularak üretim aşamaları farklı ülkelerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Böylece ÇUŞ'ler kendi arasında farklı ülkelerde gerçekleştirdikleri ticaret dolayısıyla EİT'i artırmaya başlamıştır (Aydın, 2008: 95-96).

2.2.1.7. Coğrafi Mesafe ve Ulaşım Maliyetleri

EİT'in gelişimine katkı sağlayan bir başka faktör de ticareti gerçekleştiren iki ülke arasında ortak sınırın bulunmasıdır. Ortak sınıra sahip olunması düşük taşıma maliyetlerini yansıtır. Ülkeler arası mesafe arttıkça, ithalat maliyetleri de artacağı için ithalat pahalılaşır. Dolayısıyla mesafe arttıkça, ticarete de azalma olması beklenmektedir (Sledziowska ve Czarny, 2016: 149).

Ülkeler arasındaki farklılıklar dış ticareti etkilemektedir. Coğrafi uzaklık ve taşıma maliyeti ihracat ve ithalat üzerinde etkili olarak talep değişikliğine yol açmaktadır (Bayraktutan ve Gürsel, 2023: 23).

EİT'in mesafeyle birlikte azalmasının nedeni, özellikle ticaretin gerçekleştiği ürünler arasında nakliye maliyetinin yüksek olduğu ürünler olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu durumda artan mesafeyle birlikte EİT azalır. Bu durumun aksine sınırı bulunan ülkelerin endüstrileri benzer ürünler üretmesi halinde, kısa mesafeli ticarete endüstri yapısından kaynaklı EİT yüksek olabilir (Amiti ve Venables, 2002: 87).

Ticaret ortağı olan ülkeler arasındaki coğrafi mesafenin artması halinde, taşıma maliyetleri artacağı için EİT üzerinde olumsuz etki oluşturacağı, birçok çalışmada ortaya

konmuştur. Bu durumun asıl nedeni, maliyetin fiyat artırıcı etkisiyle, tüketicilerin tercihlerini farklılaştırılmış mallar yerine standartlaştırılmış mallardan yana kullanacak olmasıdır (Küçüksakarya, 2016: 35).

EİT, ülkelerin birbirine olan ortalama coğrafi uzaklığı ile negatif ilişkilidir. Diğer her şey sabitken, fiziki uzaklık doğal bir ticaret engeli olarak etki etmektedir. Standart ürünlerden ziyade, yakın ikame edilebilir ürünler için ticareti oransal olarak daha çok engeller. Ülkeler arasındaki mesafe ile ülkelerin gayrisafi yurt içi hasılasına (GSYİH) göre ağırlıklandırılmış yöntem aşağıdaki gibidir (Stone ve Lee, 1995: 71):

$$MESAFE_j = \frac{\sum_k (GSYİH_k * MESAFE_{jk})}{\sum_k GSYİH_k}$$

j: ev sahibi ülke

k: ticaret ortağı ülke

Mesafe_{jk}: iki ülke başkenti arasındaki mesafeyi temsil etmektedir

GSYİH_k: k ülkesinin gayrisafi yurt içi hasılasıdır

2.2.1.8. Ülkeler Arası Ekonomik Entegrasyonun Olması

Ülkeler arası entegrasyonların sağlamış olduğu avantajlar, dış ticaret üzerinde olumlu etkilerde bulunabilmektedir. Entegrasyonlara katılan ülkelerin benzer gelir düzeyine sahip olması, benzer veya farklı zevk ve tercihlerin olması, ticaret engellerinin ortadan kalkması ve daha fazla pazara erişimin sağlanması ile birlikte ölçek ekonomilerinden faydalanılması, EİT üzerinde olumlu etki sağlayabilmektedir.

Ticari liberalizasyon üzerinde etkili olan ticaret engellerinin düzeyindeki artış ile EİT arasında negatif ilişki bulunurken, bölgesel entegrasyona dahil olma arasında pozitif ilişki bulunmaktadır (Balassa ve Bauwens, 1987: 928).

EİT kavramı 1960'lerde ekonomik entegrasyonun uzmanlaşmaya etkisini ele alan çalışmalarda vurgulanmaya başlanmıştır. EİT çalışmalarının kökeni olarak kabul edilen bu çalışmalar 1948'de kurulan Benelüks ve 1958'de kurulan Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun (AET) etkilerini ele alan çalışmalardır. Bu çalışmalar, entegrasyona üye olan ülkelerin ticaretinde meydana gelen artışın, farklı endüstrilerden çok, aynı

endüstrilerde üretilen ürünlerin ihracatında uzmanlaşmadan dolayı olduğunu ortaya koymuştur. Geleneksel ticaret teorisine göre EAT şeklinde bir uzmanlaşma beklenmekteydi, ancak ticaret şeklinin EİT olduğu gözlenmiştir (Kol ve Tharakan, 1989: 1-2)

1960'lardan itibaren AET'nin kurulmasıyla ticaret biçiminin EAT yerine EİT şeklinde olmaya başlaması, EİT daha önemli hale getirmiştir. Verdoorn (1960) yapmış olduğu çalışmada, Benelüks ülkeleri arasındaki ticaret biçimini incelemiştir. Üye ülkeler arasındaki ticaretin farklılaştırılmış ürünlerden ziyade, daha çok benzer ürünler şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Michaely (1962) ise yapmış olduğu çalışmada, yüksek gelire sahip ülkelerin ticaretinin, benzer ürünler şeklinde olduğunu göstermiştir. Bir diğer çalışma, AET'nin altı üyesi için Balassa tarafından yapılmış ve Verdoorn ve Michaely ile paralel bir şekilde, ülkeler arasındaki ticaretin benzer ürünler şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Grubel-Lloyd (1975) yapmış olduğu çalışmada 1959-1967 yılları arasında AB (o zamanki adıyla AET) ülkeleri arasındaki ticaretin %71'inin EİT şeklinde gerçekleştiğini tespit etmiştir (Aynagöz Çakmak, 2006: 33-34).

Balassa (1979) yapmış olduğu çalışmada, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA) ve Orta Amerika Ortak Pazarı'nın (CACM) EİT'e etkisini incelemiştir. LAFTA ülkeleri arasında yapılan ticarete EİT'in diğer ülkeler ile yapılandan daha fazla olduğunu göstermiştir. Özellikle Arjantin, Brezilya ve Meksika daha çok öne çıkmıştır. Bunun nedeni ise, gelişmişlik düzeylerinin daha fazla olmasıdır (Balassa, 1979: 250-251).

Aynagöz Çakmak yapmış olduğu çalışmada, Türkiye ile dört AB üyesi ülke (Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere) arasındaki EİT'i incelemiştir. Ticaretteki liberalizasyon ve Gümrük Birliği anlaşmasının, İngiltere hariç diğer ülkeler ile olan EİT'i artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ticaret engellerinin azalması sonucunda, endüstri içi uzmanlaşma da artmaktadır (Aynagöz Çakmak, 2006: 42).

2.2.1.9. Ülkelerin Ortak Dil ve Kültürünün Olması

Ülkeler arasında EİT'in kapsamı, ortak dilin olması halinde artacaktır. Ortak ya da benzer dillerin kullanılması, birlik içindeki ülkelerin EİT seviyelerinde artışa neden olacaktır (Balassa ve Bauwens, 1987: 928).

Meksika ile 56 ülke arasındaki EİT'in ülkeye has belirleyicilerinin incelendiği çalışmada Ekanayake, ortak bir dilin olması halinde bilgi serbestliğinin olacağını ve ticaretin artacağını belirtmiştir. Ortak bir dilin olması durumunda 1, olmadığı durumda ise 0 kukla değişkeni kullanılmıştır. Endüstri içi ticaretin büyüklüğünün kişi başına gelir, ortalama ülke büyüklüğü, ticaret yoğunluğu, ticaret yönelimi, ortak sınırın olması, ortak dil ve bölgesel birliğin olmasının pozitif etkilediğini, gelir farklılıkları, ülke büyüklüğü farklılığı, mesafe ve ticaret dengesizliğinden negatif etkilendiğini ortaya koymuştur (Ekanayake, 2001: 89-110).

Loertscher ve Wolter (1980) ülkeye ve endüstriye özgü belirleyicileri incelediği çalışmada, endüstri içi ticaretin büyüklüğünün azalan gelişmişlik farkı, pazar büyüklüğü farkı, artan ortalama pazar büyüklüğü, azalan mesafe ile arttığını ortaya koymuştur. Ayrıca ortak dil, kültürel gruplar ve sınır ticaretinin etkisi net olarak ortaya konulamamıştır (Loertscher ve Wolter, 1980: 286-287).

2.2.2. Endüstriye Özgü Belirleyiciler

Endüstri içi ticareti etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin bazıları endüstriye özgü şekilde de ortaya çıkabilmektedir. Bu başlık altında, literatürde yer alan belirleyicilere yer verilmiştir.

2.2.2.1. Ürün Farklılaştırması

EİT kavramını geliştiren Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasını kullanarak kavramı açıklamaya çalışmıştır (Küçüksakarya, 2016: 28).

Ürün farklılaştırması, aynı endüstrideki bir firmanın benzer bir ürünün yakın ikamesini (farklı çeşidini) üretmesi durumunda ortaya çıkar. Ülkeler arasında benzer talep yapısının olması ve tüketicilerin tercihinde çeşitlilik olması halinde, ülkeler arasındaki ürün farklılaştırması EİT'i ortaya çıkarmaktadır. Üç şekilde ürün farklılaştırması gerçekleşebilir: Birincisi yatay farklılaşma (farklı özellikler), ikincisi dikey farklılaşma (farklı kalite) ve üçüncüsü teknolojik farklılaşmadır (teknik açıdan ürünün farklılaştırılması). EİT'deki endüstri içi/arası farklılıklar, bu üç farklılaşma türünden de

etkilenebilir. Ürün farklılaşması ile EİT arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir (Sharma, 1999: 6; Ratnayake ve Athukorala, 1992: 52).

Krugman (1981) EİT'in nedeninin, üretimde ölçek ekonomileri olduğunu ve ölçek ekonomileri sayesinde ülkelerin bir endüstride yalnızca farklılaştırılmış olan ürünü üreteceğini, böylece uzmanlaşma ve dış ticaretin olacağını belirtmiştir (Krugman, 1981: 960).

Bir endüstri için endüstri içi ticaretin yoğunluğu, ürün farklılaştırma derecesinden pozitif etkilendirken, ürün standardizasyon derecesinden negatif yönde etkilenebilir. Ürün farklılaşma derecesi için Hufbauer'ın geliştirdiği ve ihracat birim değerlerinin varyasyon katsayısının kullanıldığı endeks, toplam maliyetlerin pazarlama harcamaları ile öz sermaye oranlarındaki kar oranının standart sapması kullanılırken, ürün standardizasyon derecesi için, endüstride en fazla paya sahip olan dört firmanın toplam payı, endüstri çıktısındaki ithalat payına bölünerek elde edilen endüstri yoğunlaşma derecesi gibi parametreler kullanılmıştır (Balassa ve Bauwens, 1987: 929).

Hufbauer çalışmasında, ihracat birim değerlerinin varyasyon katsayısını kullanarak oluşturduğu endeks ile, ürün farklılaşmasının hesaplanmasını yapmıştır (Hufbauer, 1970: 190):

$$H = \frac{U_{ij}}{V_{ij}}$$

H: Hufbauer endeksini ifade etmektedir.

U_{ij} : i ülkesinden j ülkesine gerçekleşen mal ihracatının birim değerinin standart sapmasını ifade etmektedir.

V_{ij} : Bu birim değerlerinin ağırlıklandırılmamış ortalamasını ifade etmektedir.

Endeks, ürün gruplarındaki farklılaşmaları doğru şekilde ortaya koymaktadır. Fakat bazı durumları da göz ardı ettiği görülmektedir. Birincisi, farklılaştırılmış mallarda farklı piyasalar için farklı türlerin ihraç edildiği varsayılmaktadır. Ürün farklılaştırmasına gerek olmadan da endeks değerinde artış olabilir. Örneğin fiyat politikası, piyasa gücü veya rekabetçi değişkenler endeks değerini etkileyebilir. Ürün farklılaştırması için reklam harcamaları veya net üretime oranlanan reklam harcamaları ile, endüstri satışları da kullanılabilmektedir (Aydın, 2008: 106).

Ürün farklılaştırma derecesi ile EİT arasında doğru yönlü ilişki vardır. Ürün farklılaştırma derecesi ne kadar fazla olursa, EİT’de o kadar yüksek olmaktadır. Ürün standartlaşmasına bağlı olarak ise, endüstriler arası uzmanlaşma olma ihtimali artmaktadır. Ekonometrik araştırmalarda da bu durum ortaya konulmaktadır. Ürün farklılaştırmasını göstermek için pek çok değişken kullanılmaktadır. Bu değişkenler şu şekilde ifade edilmektedir (Grimwade, 1989: 133):

- Ürün heterojenliği derecesinin ölçüsü olarak üç haneli ürün grubu içindeki alt grupların sayısı,
- Hufbauer endeksi olarak adlandırılan ihracat birim değerinin ürün grubu içindeki değişimi,
- Reklam, satış promosyonu, pazar araştırması gibi satış maliyetlerinin toplam maliyetlere oranı,
- Ürün yeniliğinin ölçüsü olarak Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının satışlara oranı.

Araştırmalara göre sonuçlar farklılık gösterse de genel olarak değişkenler ile EİT arasında pozitif bir ilişki vardır. Ancak satış maliyetleri ile ölçülen reklam yoğunluğu ile EİT arasındaki ilişki belirsizdir. Örneğin Caves yapmış olduğu çalışmada, reklam harcamaları ile EİT arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Caves’e göre farklılaşma iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci neden, teknolojik açıdan farklılaşan ürünlerin üretimi, artan getiri koşulunda gerçekleşmektedir. Bu durumda üreticiler, tüketicilerin istediği tüm ürünleri üretemez. Dolayısıyla tercihlerdeki çeşitlilikten kaynaklı EİT ortaya çıkar. İkincisi, bazı ürünlerin fiziksel olarak birbirine benzediği ve ürünler arasındaki farkı ayırt edecek bilginin tüketicide olmamasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu tür farklılaşma sigara, sabun, deterjan, parfüm, boya vb. dayanıksız tüketim malların üretildiği endüstrilerde yaygındır. Bu tür endüstrilerde, yaygın olarak yüksek reklam harcamaları gerçekleşir. Bu reklamlar ülkenin kültürüne has özellikler taşıdığı için, iç piyasayı hedef alır ve ihracattan çok yerli üretimi canlandırır. Dolayısıyla bu tür farklılaşma da doğrudan yabancı yatırımlarla pozitif, EİT ile negatif ilişkili olacaktır. Buna karşı Balassa yapmış olduğu çalışmada, toplam maliyetin yüzdesi olarak

ele aldığı pazarlama harcamalarının, EİT büyüklüğüne pozitif etki yaptığını ortaya koymuştur (Grimwade, 1989: 133-134).

2.2.2.2. Ölçek Ekonomilerinin Mevcudiyeti

Geleneksel dış ticaret teorileri ile açıklanamayan EİT, yeni dış ticaret teorilerinin eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve farklılaştırılmış mal varsayımları ile açıklanabilmektedir. Monopolcü rekabet koşullarının olduğu bir durumda, firmalar, bulunduğu endüstride tekel gücüne sahip olacaktır. Dolayısıyla EİT'in ölçek ekonomilerinden yararlanmak için ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Bayraktutan ve Gürsel, 2023: 24-25).

EİT ve rekabet gücü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. EİT'deki artış, dış açıklikta artışa ve ülkeler ile olan ekonomik bütünleşmeye işaret eder. Diğer taraftan EİT'de artış yaşanması halinde, ölçek ekonomilerinden faydalandığı için ülkenin rekabet düzeyini de artıracaktır (Yurttançıkmaç ve Azgün, 2017: 515).

Pazar büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkan talep çeşitliliği, üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanılmasını sağlar (Nilsson, 1999: 119). Ürün farklılaştırması ve ölçeğe göre artan getirinin olduğu bir durumda, farklılaştırılmış ürünlerin her türlü çeşidine olan talebi karşılamak, ölçek ekonomileri nedeniyle mümkün değildir. İşte bu durum EİT'e neden olmaktadır. Böyle bir durumda, ülke içinde malın tüm çeşitlerine yönelik talep ortaya çıkmışsa ve ölçek ekonomileri buna engel teşkil ediyorsa, ülkede talebi olan ancak üretilmeyen mallar üreten ülkeden ithal edilecektir (Başkol, 2009: 4).

EİT, ülkelerin bir endüstride uzmanlaşmasına ve ölçek ekonomilerinden faydalanılmasına imkân sağlayarak, üretkenlik ve verimlilik artışına imkân sağlamaktadır (Sezer ve Önder, 2024: 2-3). Küçük ülkede piyasanın küçük olması, ölçek ekonomilerinden faydalanılmasını engeller. Fakat bu ülkeler, farklılaştırılmış mallarda uzmanlaşmayı tercih edebilir. Bu malların üretiminde özel girdiler ve nitelikler gerekeceği için, bundan faydalanarak ölçek ekonomilerine ulaşabilirler (Sen, Saray ve Karagoz, 2009: 80).

EİT modeline göre, ülkede üretilen ürünlere, sahip olunan faktörlere göre karar verilecektir. Firmaların daha az ürün çeşitliliği üreterek uzmanlaşması ve ölçek

ekonomilerine göre üretimlerini gerçekleştirmeleri sağlanır. EİT'in büyük bir çoğunluğu artan getiri koşuluna bağlı olarak, farklılaştırılmış malların üretildiği endüstri grubunda gerçekleşecektir. Böyle bir EİT'in gerçekleşmesi durumunda, ölçek ekonomileri ile arasında pozitif ilişki gerçekleşeceği beklentisi oluşmuştur. Ancak yapılan çalışmalarda ampirik bulgular, bu ilişkinin her zaman beklenildiği gibi olmadığını göstermiştir (Clark, 2010: 190).

Ölçek ekonomileri üç durumda ortaya çıkar; tesis büyüklüğü, üretim çalışmalarının uzunluğu ve firmaların büyüklüğü (Grubel ve Lloyd, 1975: 6). Bu üç durumdan biri, birim maliyette azalmaya yol açacak kadar etkili olduğunda, firmalar ürünün tüm çeşitleri yerine, seçilmiş çeşitlerini üretmeye yönelecektir. Bu durumda ülke diğer çeşitlere olan talebi karşılamak için, diğer ülkelerden ithal etme yoluna gidecektir. Diğer yandan ülkede üretilen çeşitleri de ihraç edecektir. Bu nedenle ölçek ekonomileri ile EİT arasında pozitif ilişki beklenir (Sharma, 1999: 7).

2.2.2.3. Piyasa Yapısı

EİT, bir bakıma tekelci rekabet ve oligopol piyasalarında karşılaşılan, benzer olmayan malların ülkelerin farklı tüketim tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkmış bir ticaret şeklidir. Bu nedenle faktör donanımı birbirine benzeyen ülkeler arasında EİT düzeyi yüksektir (Kuşat, 2021: 116).

EİT durumu bazı şartlar altında daha yoğun olabilmektedir. Yılmaz piyasaya has şu durumlarda, EİT'in yoğunlaşacağını belirtmiştir (Yılmaz, 2010: 245):

- Tekelci rekabetin hâkim olduğu piyasalarda EİT'in yoğun olduğu gözlenebilmektedir. Pazardaki yoğunlaşma derecesine bağlı olarak, EİT'in etkilenme durumu değişecektir.
- Gümrük benzeri ticari engellerin olmaması ve piyasaya girişin serbest olması halinde, tekelci rekabet artmakta ve EİT yoğunluk kazanabilmektedir.
- Piyasaya ÇUŞ'lerin hâkim olması halinde, EİT daha yoğun olacaktır.

Uluslararası ticarette ülkeler, karşılaştırmalı üstünlük ile elde ettiklerinden daha fazla kazanımı, EİT şeklinde gerçekleşen ticaretten sağlar. Bunun nedeni, ülkelerin farklı piyasalara erişebilme imkânına ulaşmalarıdır (Doğanay, Değer ve Genç, 2014: 2). Benzer

büyükliklere sahip piyasa yapılarında, ülkeler benzer malları ihraç ve ithal edecektir. Piyasa yapıları birbirine benzer büyüklükte olan ülkeler arasında EİT yoğun olarak gerçekleşecektir (Küçüksakarya, 2016: 34).

Piyasa yapısı ile EİT arasındaki ilişkinin ne olduğuna dair net bir bulgu ortaya konamamıştır. Bazı modeller oligopolistik sektörlerde yüksek oranda EİT'in olabileceğini ifade etmektedir. Çok sayıda firmanın farklılaştırılmış ürünler ürettiği tekeli rekabet piyasası durumunda da EİT ortaya çıkabilir. Ancak ekonometrik araştırmalarda ortaya konan sonuçlara göre, oligopol düzeyi ile EİT arasında pozitif ilişkiye dair çok az kanıt sunulmuştur (Grimwade, 1989: 135).

2.2.2.4. Teknolojik Farklılık

Endüstri içi uzmanlaşma sayesinde, farklılaştırılmış mallar üretilebilmekte ve EİT'de artış yaşanabilmektedir. Böyle bir durumda bilgi transferi yoluyla teknoloji transferi de sağlanmaktadır (Aynagöz Çakmak, 2006: 43). Bu durum zamanla gelişmekte olan ülkelerin teknolojik imkanlarında iyileşme sağlayacaktır. Gelişmiş ülkenin sahip olduğu bilgi yayılacak ve üretim tekniği tüm ülkelerde eşit olacaktır. Ancak bu süreç boyunca farklı teknoloji ile üretilen farklılaştırılmış mallarda ticareti teşvik edecektir. Daha öncede belirtildiği üzere Caves'e göre, farklılaşmanın nedenlerinden biri, teknolojik açıdan farklılaşan malların artan getiri koşuluyla üretilmesiydi. Böyle bir durumda tüm mallar üretilmemekte ve tercih çeşitliliğinden kaynaklı EİT ortaya çıkmaktaydı.

Bilindiği gibi ticaret, teknolojik değişiklik ve gelişmelerden etkilenebilmektedir. Ülkelerden birinde gerçekleşen teknolojik farklılaşma, ürünleri de farklılaştıracaktır. Dolayısıyla talep yapılarının benzer olması ve tercihlerde çeşitliliğin olması halinde, bu tür ürünler EİT'in gerçekleşmesine imkân sağlayacaktır.

Özellikle sanayileşmiş ülkeler arasındaki teknoloji düzeyi, sermaye ve faktör yapılarındaki benzerlik ile nitelikli işgücündeki benzerlik, ticaret biçiminin EİT şeklinde olmasına yol açmaktadır. Teknoloji ve kaynak benzerliğinin yakın olması, karşılaştırmalı üstünlük durumunu ortadan kaldırmaktadır (Şahin, 2015: 98-99).

EİT düzeyi ile ürün farklılaştırma düzeyi arasında pozitif ilişki vardır. Yüksek teknoloji ürünlerde farklılaşma oranı yüksektir. Buna göre gelişmiş ülkeler arasında

gerçekleşen EİT, daha çok yüksek teknolojiли ürünler bazında gerçekleşecektir. AB ülkeleri arasında 1981-1990 yıllarında birlik içinde gerçekleşen EİT’te, yüksek teknolojiли ürünler ön planda olmuştur (Brühlhart’dan aktaran Küçükahmetoğlu, 2001: 137).

Teknolojik farklılık, iki ülke arasındaki nüfus yüzdesi olarak toplam Ar-Ge harcamalarının farkı şeklinde tanımlanmaktadır. Dikey EİT ile teknoloji farkı arasında pozitif ilişki olduğu kabul edilmektedir. Teknolojik yoğunluktaki fark, ürün fiyat ve kalitesinde ayırmaya yol açacak ve dikey EİT artacaktır (Reganati ve Pittiglio, 2005: 4).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

D-8 EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI

1. D-8 EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ

Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye arasında ekonomik iş birliğini sağlamak için 15 Haziran 1997’de, İstanbul’da, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve Bildirgesi’yle kurulmuş bir örgüttür. Örgüte üye ülkelerin coğrafi dağılımından da anlaşılacağı üzere, bölgesel olmaktan ziyade, küresel bir örgüttür. Örgütün üye ülkeler üzerinde bölgesel veya diğer uluslararası kuruluşlara üyeliklerinden doğan herhangi bir anlaşma üzerinde olumsuz etkisi yoktur (<https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/> Erişim Tarihi: 04/08/2024 ve Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 04/08/2024)

D-8’in kuruluş bildirgesinde, iş birliği ve ortak proje geliştirilmesi amacıyla; ticaret, sanayi, bilgi ve iletişim, finans, bankacılık ve özelleştirme, tarımsal kalkınma, bilim ve teknoloji, yoksullukla mücadele ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, tarım, enerji, çevre, sağlık, turizm ve kültür konuları, öncelikli alan olarak belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, <https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc> Erişim Tarihi: 13/08/2019).

D-8 Örgütü, ülkeler arasında uzmanlaşmış oldukları sektörlerde iş birliği dağılımı yaparak çalışmalarını yürütmektedir. Bu kapsamda Türkiye; sanayi, sağlık ve çevre, Bangladeş; kırsal kalkınma, Endonezya; yoksullukla mücadele ve insan kaynakları, İran; bilim ve teknoloji, Malezya; finans, bankacılık ve özelleştirme, Mısır; ticaret, Nijerya; enerji, Pakistan ise tarım ve balıkçılık alanında iş birliği yürütmektedir (Doğan, 2015: 167).

1.1. Amaç ve Hedefleri

İstanbul'da 1997'de yayınlanan Zirve Bildirgesine göre, örgütün temel amacı sosyo-ekonomik kalkınmadır ve aşağıdaki ilkeler esas alınmıştır (<https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/> Erişim Tarihi: 04/08/2024 ve Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 04/08/2024):

- Savaş yerine barış
- Çatışma yerine diyalog
- Sömürü yerine iş birliği
- Çifte standart yerine adalet
- Ayrımcılık yerine eşitlik
- Baskı yerine demokrasi

İstanbul'da açıklanan Zirve Bildirgesindeki bu altı ilke, D-8'in bayrağında da yıldız işareti ile yer almıştır.

Bu bağlamda Örgütün hedefleri arasında, üye ülkelerin küresel ekonomideki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerde çeşitlilik oluşturmak ve yeni fırsatlar ortaya çıkarmak, uluslararası karar alma mekanizmalarına katılımı sağlamak ve yaşam standartlarını iyileştirmektir (<https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/> Erişim Tarihi: 04/08/2024).

Örgütün amacı, üye ülkeler arasında ekonomik, teknolojik vb. alanlarda iş birliğini geliştirmek, ortak projeler ve bilgi ve tecrübelerini birbirlerine aktarmaktır.

Ancak üye ülkeler arasında bir gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi kurulması yönünde eğilim mevcut değildir (Kamel, 2001: 251).

1.2. Örgütsel Yapı

D-8'in yapısını oluşturan organlar; Zirve, Konsey ve Komisyon'dan oluşmaktadır. D-8'in en üst organı olan Zirve, üye ülkelerin Devlet/Hükümet Başkanlarından oluşur. İki yılda bir toplanır. Her Zirve toplantısında Örgütün Başkanlığı alfabetik sırayla diğer ülkeye geçmektedir. Zirve toplantılarında Devlet/Hükümet Başkanları, Örgütün iki yıl içerisinde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetleri gözden geçirirler ve diğer dönem için direktifler verirler. Konsey bir forum görevine sahiptir ve üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşur. D-8'in siyasi karar alma organıdır ve siyasi konuların tartışıldığı oturumlar gerçekleşir. Konsey, her yıl düzenli olarak bir kez toplanır. Zirve toplantısının yapıldığı yıla denk gelen Konsey toplantılarında Zirve hazırlıkları gözden geçirilir. Komisyon ise, D-8'in yürütme organıdır. Hükümetlerin atamış olduğu üst düzey yetkililerden oluşur ve Komiser unvanı verilen bu yetkililer, ülkesindeki ulusal koordinasyondan sorumludur. Yılda iki kere toplanan Komisyon, teknik toplantı (seminer, workshop, uzman toplantısı, teknik eğitim programları vs.) çalışmalarını gözden geçirirler. Komisyon, Zirve ve Konsey'de alınan kararların uygulanmasını sağlar ve Konsey'e bu faaliyetler hakkında rapor verir. Gerek Konsey toplantıları gerekse Komisyon toplantıları, dönem başkanlığının yürütüldüğü ülkede yapılır. Her üç organda da kararlar ortak uzlaşa ile alınır (Kamel, 2001: 253 ve <https://developing8.org/about-d-8/organizational-structure/> Erişim Tarihi: 05/08/2024).

İstanbul Zirvesi sonrası sekreteryaya hizmetleri için, İstanbul'da D-8 İcra Direktörlüğü Ofisi kurulmuştur. Bali'de gerçekleşen 5. Zirve sonrası İcra Direktörlüğü kaldırılarak, Genel Sekreterliğe dönüştürülmüştür. Sekreteryaya görevi, İstanbul'da yerleşik bir Koordinasyon Merkezi tarafından yerine getirilmektedir (Kamel, 2001: 253; Türkan ve Alakuştakin, 2017: 141).

1.3. Tercihli Ticaret Anlaşması

Tercihli ticaret anlaşması (TTA), ülkeler arasındaki ticari engellerin seçilmiş ürünlerde kaldırılarak, söz konusu ülkeler arasında serbest ticaret alanı oluşturulmasına

imkân sağlar. Bu anlaşma biçimi, ülkelerin yapmış olduğu diğer anlaşmaların önünde engel değildir. TTA'da taraf ülkeler, kendi aralarındaki ticari engelleri karşılıklı olarak azaltırken, üçüncü ülkeye karşı ticaret politikalarını bağımsız oluşturmaktadır (Karluk, 2013: 284).

D-8 Tercihli Ticaret Sistemi, üç temel üzerine kurulmuştur. Birincisi, D-8 üye ülkeleri arasında TTA'dır. Anlaşma, Bali'de 13 Mayıs 2006'da düzenlenen D-8 Beşinci Zirve Toplantısında imzalanmıştır. İkincisi, anlaşma eki olan Menşe Kuralları Protokolüdür. Menşe Kuralları Protokolü 6 ülke tarafından 3 Temmuz 2008'de düzenlenen Yüksek Düzeyli Ticaret Uzmanları Toplantısında Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye tarafından onaylanmıştır. Anlaşmanın kurulduğu üçüncü temel ise taviz listelerinden oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 04/08/2024). Mısır ve Bangladeş'in TTA dışında kalma nedeni; Mısır, vergi indirimi sağlanacak olan ürünlerin yerlilik oranı olan %40 oranını düşük bulurken, Bangladeş'in aksine bu oranı yüksek bulmuş olmasıdır. Bu ülkelerin isterlerse daha sonra anlaşmaya dahil olmaları önünde herhangi bir engel yoktur (Gurbet, 2019: 20).

TTA'nın Menşe Kuralları Protokolü ile birlikte yürürlüğe girebilmesi için, en az 4 ülkenin onayına ihtiyaç duyulmuştur. TTA daha önce İran, Malezya ve Nijerya tarafından onaylanmış, Türkiye tarafından da 25 Ağustos 2011 tarihinde onaylanarak yürürlüğe konmuştur. Daha sonra Endonezya 4 Ekim 2011'de ve Pakistan 8 Şubat 2012'de onaylamıştır. Anlaşma kapsamında Malezya, Endonezya ve Pakistan'a ait tavizlerin Türkiye tarafından onaylanma işlemi, 14 Temmuz 2015'de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararının yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Nijerya ile İran'a ait listelerin geç gelmesinden dolayı bu ülkelerin taviz listeleri 19 Kasım 2015'de onaylanmıştır (Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü <https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc> Erişim Tarihi: 13/08/2019).

17 Şubat 2016'da D-8 Ticaret Bakanları Konsey toplantısında, üye ülkeler tarafından Anlaşmanın 1 Temmuz 2016'da uygulanmaya konmasına karar verilmiştir. Bangladeş 21 Temmuz 2022'de TTA'ya katılım sağlamış ve taviz listelerini iletmıştır.

Endonezya ise, TTA'yı 31 Ekim 2022'de uygulamaya koymuştur. Malezya ve İran anlaşmayı uygularken, Mısır, Nijerya ve Pakistan Anlaşmayı uygulamamaktadır. Pakistan gerekçe olarak indirimde esas alınacak baz yılı problemini öne sürmüştür, Mısır ise Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasına ilişkin süreç tamamlandıktan sonra onay sürecine başlayacağını belirtmiştir. Anlaşmanın eki olan Anlaşmazlıkların Halli prosedürüne ilişkin müzakereler tamamlanmıştır (Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 05/08/2024). Aşağıda Tablo 1'de TTA'yı, Menşe Kurallarını ve Taviz Listesini kabul eden/etmeyen ve uygulayan/uygulamayan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 1: D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması İmza/Onay Tablosu

	TTA		Menşe Kuralları		İlk Taviz Listesi	Gözden Geçirilmiş Taviz Listesi	Uygulama Durumu
	İmza	Onay	Kabul	Onay			
Bangladeş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Endonezya	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İran	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Malezya	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Mısır	✓				✓		
Nijerya	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Pakistan	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Türkiye	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
TOPLAM	8	7	7	7	8	7	5

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 05/08/2024).

TTA'nın 5. maddesinde anlaşmaya taraf devletlerin gümrük vergisi %10'un üzerinde olan toplam satır sayısının %8'inden oluşan taviz listelerindeki tarife oranları; %25'in üzerinde olanları %25'e, %15-25 arasında olanları %15'e, %10-15 arasındakileri de %10'a indirmeleri taahhüt edilmiştir. Bangladeş en zayıf ülke olduğu için, bu indirimleri 8 yıl içerisinde, diğer ülkelerin ise 4 yıl içerisinde yapacağı belirtilmiştir. Türkiye D-8 sekreteryasının sunduğu taviz listesine göre, 73 tarife satırında indirim yapacaktır (Kılınç, 2013: 34).

1 Ocak 2008 tarihinde yürürlükte olan ulusal tarife oranları üzerinden indirimlerin gerçekleşmesi ve taviz listelerinin 6'lı Harmonize Sistem bazında hazırlanarak

uygulanması öngörülmüştür. Türkiye tarafından hazırlanan 87 ürünlük listede, 4 ürün 35. fasıldan, diğer ürünler ilk 24 fasıldan oluşmaktadır. Listede yer alan ürünlerin vergi oranı %30'dur. Diğer ülkelerin uyguladığı tavizler şu şekilde özetlenebilir (Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> Erişim Tarihi: 05/08/2024):

- Bangladeş'in taviz listesinde 356 ürün iletilmiştir. Türkiye'nin bu ürünlerden en çok ihracatında demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar yer almaktadır.
- Endonezya'nın ilk taviz listesinde 165 satır bulunmaktadır. 2022 yılında yeni Armonize Sistem Sürümüne aktarılmasının ardından, alt kategoriler hariç 209 satıra ulaşmıştır. Türkiye'nin en çok ihracatını gerçekleştirdiği ürünler, büyük ve sanayi tipi soğutucular, örgü kumaşlar, el çantaları, soğutucu fanlardır.
- İran'ın taviz listesinde 296 ürün bulunmaktadır. Türkiye'nin ihracatında yoğunluğu artırılmış ağaç (bloklar, levhalar ve şeritler), kakao yağı (katı ve sıvı) ve universal ac/dc motorlar en çok yer alan ürünlerdendir.
- Malezya'nın taviz listesindeki ürünlerden, Türkiye'nin ihracatında ilk sıralarda masa üstü fanlar, diğer pişirilmiş meyve çekirdekleri, demir tel, bakır ve bakır alaşımlarından fanlar ve kauçuktan eşya yer almaktadır.
- Nijerya'nın iletmış olduğu listedeki ürünlerden, Türkiye'nin ihracatında en çok barajlar, savaklar, bent kapakları vb. diğer deniz ve su yolu inşaat parçaları, kontrol panoları, elektrik kondüktörleri, araçlar için radyatörler ve elektrikli aküler yer almaktadır.
- Pakistan'ın iletmış olduğu taviz listesindeki 254 üründen 93'ünde ihracat yapılmaktadır. İhracatın gerçekleştiği ürünler daha çok süt ürünleri, yumurta ve bal ürünleri, kâğıt ve karton ürünleri, demir çelik, demir çelik ürünleri, alaşımlar ve elektrikli makine ve aletlerdir.

2. D-8 ÜLKELERİNİN EKONOMİK DURUMUNA İLİŞKİN ANALİZ

İslam ülkeleri arasında ekonomik sorunları aşabilmek için, D-8 teşkilatının kurulmuş olması önemli bir adımdır. Teşkilat dış ticaret açıklarının giderilmesi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artırılması ve yoksul olan İslam ülkelerinin kalkınmasına yardımcı olunmasını amaçlamıştır (Türkan ve Alakuştekin, 2017: 159). Bu teşkilat

içerisinde farklı ekonomik soruları barındıran ülkelerin olması ve siyasi açıdan istikrar durumunun dalgalı bir seyir izliyor olması, birliğin geleceğini etkilemektedir. Ülkeler bulundukları konum itibarıyla de ticari açıdan önemli avantaj ve dezavantajlara sahiptir.

D-8 teşkilatına üye ülkelerin sahip olduğu önemli doğal kaynakların yanı sıra, dünya nüfusunun da yüzde 14'üne denk gelen bir nüfusa sahip olması, teşkilatı ekonomik açıdan önemli bir konumda tutmaktadır. Üyelerin dünya petrol rezervinin yüzde 12'sine ve toplam doğalgaz rezervlerinin de yüzde 21'ine sahip olması, uluslararası ticaret açısından önemlidir (Balkır'dan aktaran Özcan, 2023: 245).

Ülkelerin ekonomik durumunu analiz etmek amacıyla, Tablo 2'de kişi başı milli gelir ve ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Kişi başına milli gelir, bir ülkenin milli gelirinin nüfusuna bölünmesiyle elde edilmektedir ve kalkınmışlık düzeyini değerlendirmek için en önemli verilerden biridir. Kişi başına milli gelirin en düşük olduğu ülkelerden biri Bangladeş'tir. Ancak her yıl artan bir seyir izleyerek 2002 yılında 430 dolar ile düşük gelirli ülke konumundan, 2013 yılı itibarıyla alt orta gelirli ülke konumuna yükselmiştir. Endonezya'nın ise kişi başı milli gelir açısından 2018 yılı itibarıyla üst orta gelirli ekonomiler arasında yer aldığı görülmektedir. İran açısından ise 2018 yılı itibarıyla nükleer anlaşma planının iptali sonucu ABD tarafından yürürlüğe konan yaptırım paketleri ve iç siyasetteki dalgalanmalar düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Mısır, Nijerya ve Pakistan'ın alt orta gelirli ekonomiler grubunda kaldığı görülmektedir. Malezya ve Türkiye'nin ise birbirine yakın kişi başı milli gelire sahip olduğu görülmektedir. 2019 yılına kadar Türkiye daha yüksek milli gelire sahipken, 2019 yılı itibarıyla Malezya açısından daha yüksek artış yaşanmıştır. Malezya'da 2022 yılında 11.830 dolar olan kişi başı milli gelir, Türkiye'de 10.640 dolara gerilemiştir. Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyon, döviz krizi ve ekonomi politikasındaki belirsizliklerin yanı sıra Suriye'deki iç savaşın ciddi yansımaları olmuştur. Ayrıca 2008 küresel finansal kriz sonucunda da kişi başına milli gelirin sadece Türkiye'de düştüğü görülmektedir.

Bangladeş ekonomisi 2005 yılından itibaren olumsuz siyasi koşullara rağmen yaklaşık yüzde 6 oranında büyüme yaşamıştır. Ekonomik reformların yetersizliği, yetersiz altyapı ve siyasi yolsuzlukların yanı sıra 2008 yılına kadar yaşanan politik sorunlar ve askeri darbeler ülke ekonomisinin geri kalmasına etkili olmuştur. 2018 yılında Hükümet'in kurulması sonrası istikrarın gelmesi ile birlikte büyüme oranları yükselmiştir

(Çankırı Ticaret ve Sanayi Odası, t.y.). 2018 yılında yüzde 7,32 büyüme kaydedilirken, 2019 yılında yüzde 7,88 oranında büyüme kaydedilmiştir.

Bangladeş'in ekonomik büyüme oranları incelendiğinde 2010 ile 2019 yılları arasında yüzde 6,8 büyürken, 2020 yılında yüzde 3,5 büyümüştür. İmalat sanayi 2018 yılında yüzde 10,5 ve 2019 yılında yüzde 12,3 büyürken, 2020 yılında bu oran yüzde 1,7'ye gerilemiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2022).

Endonezya ekonomisi; 2002 ile 2019 yılları arasında istikrarlı bir büyüme performansı kaydetmiştir. 2020 yılında ise pandeminin etkisiyle yüzde 2,07 küçülme yaşamıştır. 2021 yılında yüzde 3,70 ve ardından 2022 yılında yüzde 5,31 büyüme kaydetmiştir.

Ekonomik büyüme oranları incelendiğinde 2011 yılında Mısır'daki mevcut ekonomik sorunlar ileri sürülerek başlatılan protestolar sonrası yaşanan askeri darbe, büyüme oranında düşüşe neden olmuştur ve yüzde 1,76 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise, Muhammed Mursi'nin askeri darbe ile devrilmesinin ardından, yüzde 2,19 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir.

İran; 2011 yılında nükleer anlaşmazlıklar nedeniyle Avrupa Birliği ve ABD tarafından ciddi yaptırımlara maruz kalmıştır. 2012 yılında İran bankaları uluslararası ödeme sistemi SWIFT'ten çıkarılmış ve ticareti sınırlandırılmıştır. Bunların yanı sıra petrol gelirlerindeki düşüş büyüme oranlarını ciddi anlamda etkilemiştir. 2015 yılında nükleer anlaşma imzalanmasının ardından 2016 yılında yüzde 8,82 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Fakat daha sonra 2018 yılında anlaşmanın bozulması sonucu yaptırımların tekrar uygulanmaya başlanması, siyasi olarak zorlu süreçler ve bölgedeki siyasi istikrarsızlıktan etkilenmiştir. 2018 yılında yüzde 1,84 2019 yılında ise yüzde 3,07 oranında küçülmüştür.

Malezya ekonomisi; 2002 ile 2019 yılları arasında ortalama yüzde 5 civarında büyüme ile istikrarlı bir büyüme trendi yakalamıştır. Bu dönem boyunca, kriz döneminin etkisiyle sadece 2009 yılında yüzde 1,51 küçülmüştür. 2020 yılında ise yüzde 5,46 küçülme yaşamıştır. Bu dönemde Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan karantina ve kısıtlama önlemleri etkili olmuştur.

2021 yılının ilk çeyreğinde yüzde 0,5 küçülen Malezya ekonomisi ikinci çeyrekte yüzde 16,1 ile büyük bir toparlanma sağlamış ancak üçüncü çeyrekte salgından korunma amacıyla alınan tedbirlerin etkisiyle yüzde 4,5 küçülme yaşanmıştır son çeyrekte ise yüzde 3,6 büyümüşür (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2022). 2021 yılı sonu genel büyüme oranı yüzde 3,30 olmuştur. 2022 yılında ise güçlü bir büyüme oranı yakalayarak yüzde 8,65 büyüme kaydetmiştir.

Nijerya; 1960 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından reform uygulamalarına başlamış ve 1999 yılında yeni bir anayasayı yürürlüğe koymuştur. 2002 yılında Nijerya'da yüzde 15,33 oranında gerçekleşen büyüme oranının altında da bu reformlar ve değişim yatmaktadır. 2014 yılında milli gelir hesaplamaları değişmiş sonrasında ise büyüme oranları düşmüştür (Öztaş, 2019: 22). 2016 yılında yüzde 1,62 oranında küçülmüş 2017 yılında yüzde 0,81 oranında büyümüş ve 2020 yılında tekrar yüzde 1,79 oranında küçülmüştür. Genel olarak ülkede yaşanan siyasi çalkantılar, terör olayları ve yetersiz altyapı büyüme oranlarında etkili olmuştur.

2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin etkisiyle, Pakistan ekonomisinde düşük büyüme oranı gerçekleşmiştir. 2000 ile 2007 yılları arasında büyüme oranı ortalama yüzde 5,2'iken 2008 yılında yüzde 2,12 oranına gerilemiştir. 2009 ve 2010 yılları arasında yaşanan seller nedeniyle 20 milyondan fazla insan etkilenmiş altyapı ve tarımsal alanlarda tahribat gerçekleşmiştir. 2010 ile 2013 yılları arasında telekomünikasyon ve finans sektörlerinin öncülüğünde ortalama yüzde 3,1 büyümüşür. 2014 ile 2017 yılları arasında Çin-Pakistan ekonomi koridorunun hızlanması ile altyapı ve üst yapı yatırımları artmış ve büyüme oranı yaklaşık yüzde 4 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında yüzde 6,15 2019 yılında ticaret gerginliklerinin etkisiyle yüzde 2,5 büyüyen Pakistan 2020 yılında yüzde 1,27 oranında küçülmüştür (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2024).

Pakistan ekonomisinin dalgalı bir seyir izlemesinin nedenleri arasında, ihracatın sadece pamuk, tekstil ve buğday üretimine bağlı dar bir kesimde kalması, ülke ekonomisinin dış şoklara ve dalgalanmalardan etkilenen kırılgan bir halde olmasına neden olmaktadır. Kamu açıkları ve dış açıkların yanı sıra makroekonomik dengesizlikler de istikrarlı ve yüksek büyüme oranlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Konya Ticaret Odası, 2019: 4).

Türkiye özelinde bakıldığında 2009 yılında küresel finansal kriz neticesinde yüzde 4,82 oranında küçülürken 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrası yüzde 3,32 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir.

Türkiye için 2010 yılında yüzde 8,43 ve 2011 yılında yüzde 11,20 olan yüksek büyüme oranları, 2012 yılında petrol fiyatlarında yaşanan yükseliş ve iç talepteki düşüş nedeniyle yüzde 4,79 oranına düşmüştür (Gurbet, 2019: 31).

Tablo 2: Ülkelerin Kişi Başı Milli Geliri (\$) ve Ekonomik Büyüme Oranları

VERİ - ÜLKE																					
Kişi Başına Milli Gelir (\$)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BANGLADEŞ	430	460	500	540	570	600	660	720	800	890	970	1030	1100	1210	1410	1650	2020	2210	2300	2570	2820
ENDONEZYA	780	890	1070	1210	1360	1580	1920	2130	2510	2990	3550	3710	3600	3420	3400	3530	3850	4070	3900	4170	4580
İRAN	1890	2210	2510	2940	3450	4220	4890	5450	6110	6860	7490	7340	6740	5480	5470	5490	4880	3990	3270	3510	3980
MALEZYA	3800	4160	4710	5230	5770	6540	7400	7470	8110	8890	9980	10600	10870	10400	9880	9680	10360	10960	10320	10740	11830
MISIR	1280	1190	1150	1160	1260	1460	1750	2010	2250	2430	2690	2870	3060	3160	3260	2940	2760	2690	3010	3520	4100
NİJERYA	na	na	na	na	na	na	1950	2030	2130	2180	2450	2700	2970	2860	2460	2090	2020	2110	2110	2160	2160
PAKİSTAN	600	640	740	840	900	950	1020	1040	1020	1050	1140	1240	1280	1320	1400	1490	1610	1570	1420	1470	1570
TÜRKİYE	3540	3900	5210	6750	7790	8880	9770	9550	10380	11190	11880	12570	12630	12080	11340	11090	10650	9800	9160	10010	10640
Ekonomik Büyüme Oranları	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BANGLADEŞ	3,83	4,74	5,24	6,54	6,67	7,06	6,01	5,05	5,57	6,46	6,52	6,01	6,06	6,55	7,11	6,59	7,32	7,88	3,45	6,94	7,10
ENDONEZYA	4,50	4,78	5,03	5,69	5,50	6,35	6,01	4,63	6,22	6,17	6,03	5,56	5,01	4,88	5,03	5,07	5,17	5,02	-2,07	3,70	5,31
İRAN	8,08	8,64	4,34	3,19	5,00	8,16	0,25	1,01	5,80	2,65	-3,75	-1,52	4,98	-1,42	8,82	2,76	-1,84	-3,07	3,33	4,72	3,78
MALEZYA	5,39	5,79	6,78	5,33	5,58	6,30	4,83	-1,51	7,42	5,29	5,47	4,69	6,01	5,09	4,45	5,81	4,84	4,41	-5,46	3,30	8,65
MISIR	2,39	3,19	4,09	4,47	6,84	7,09	7,16	4,67	5,15	1,76	2,23	2,19	2,92	4,37	4,35	4,18	5,33	5,55	3,55	3,29	6,59
NİJERYA	15,33	7,35	9,25	6,44	6,06	6,59	6,76	8,04	8,01	5,31	4,23	6,67	6,31	2,65	-1,62	0,81	1,92	2,21	-1,79	3,65	3,25
PAKİSTAN	2,59	5,40	7,83	7,28	6,05	4,44	2,12	3,47	1,50	2,68	3,03	4,37	4,12	4,22	6,57	4,43	6,15	2,50	-1,27	6,51	4,77
TÜRKİYE	6,45	5,76	9,80	8,99	6,95	5,04	0,82	-4,82	8,43	11,20	4,79	8,49	4,94	6,08	3,32	7,50	3,01	0,82	1,86	11,44	5,53

Kaynak: World Bank Databank

Tablo 3’te Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarına yer verilmiştir. 2014 yılında Türkiye’nin Bangladeş’e karşı dış ticaret açığı 100 milyon dolardan fazlayken 2018 ve 2019 yıllarında bu değer 100 milyon doların altına düşmüştür. 2021 yılında durum tersine dönmüş ve Türkiye, Bangladeş’e karşı 100 milyon dolar civarında dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye ve Bangladeş arasındaki dış ticaret hacmi 2014 ile 2018 yılları arasında 1.1 milyar dolar düzeyindeyken 2019 ile 2020 yıllarında 1 milyar doların altına düşmüştür. 2021 yılında 1 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2022). 2012 yılına kadar Türkiye’nin ihracatı 200 milyon doların altında kalmış, daha sonraki yıllarda bu düzeyin üzerinde seyretmiştir. 2022 yılında 1.2 milyar dolar düzeyinde dış ticaret gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Endonezya arasındaki dış ticaret karşılaştırıldığında, 2002 ile 2022 arasında Türkiye’nin Endonezya’ya karşı açık verdiği görülmektedir. 2008 yılında 285 milyon dolara ulaşan ihracat, 2011 yılında 300 milyon doları aşsa da sonraki yıllarda düşmüştür. 2002 ile 2014 yılları arasında sürekli artış eğiliminde olan ithalat, 2015 yılı sonrası düşüş eğiliminde olmuştur.

D-8 ülkeleri arasında Türkiye en çok İran’dan ithalat yapmıştır. 2002 ile 2022 yıllarında Türkiye ile İran arasındaki ticaret 2016 ve 2020 yılları haricinde daima açık vermiştir. Bu durumun en önemli sebebi, Türkiye’nin enerjiye olan bağımlılığı olmuştur. 2002 ve 2009 yılında yaşanan krizlerin etkisiyle ithalat düşük kalmıştır. 2002 yılında 921 milyon dolar olan ithalat 2022 yılında 3 milyar dolara yaklaşmıştır. Türkiye ile İran arasında en yüksek ithalat, yaptırımların olduğu dönemlerde gerçekleşmiştir. 2011 yılında yaklaşık 12 milyar dolara kadar çıkmıştır. Bu dönemde İran’a uygulanan yaptırımlar nedeniyle, Türkiye önemli bir ticaret partneri haline gelmiştir.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolar düzeyindeyken, son yıllarda 5-6 milyar dolar düzeyine düşmüştür. 2010 ile 2017 yılları arasında yaklaşık 4 milyar dolar ihracat gerçekleşirken, 2021 yılında yaklaşık 2,2 milyar dolara gerilemiştir. Daha sonra, sentetik ve suni devamsız lifler ile elektrikli cihazlar ihracatında yüzde 35 oranındaki artış sayesinde 2022 yılında ihracat 3,1 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 2010 ile 2017 yılları arasında 7 ile 10 milyar arasında gerçekleşmiştir. 2020 yılında 1 milyar dolar ile daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. 2022 yılında alüminyumdan eşya ithalatının yüzde

83 artması dolayısıyla ithalat yaklaşık 3 milyar dolara yükselmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2024: 8)

Türkiye Malezya ile yapmış olduğu dış ticarete ithalatçı bir konumdadır. 2008 yılına kadar 100 milyon doların altında kalan ihracat 2009 itibariyle bu rakamın üzerine çıkmıştır 2018 yılına kadar ortalama 350 milyon dolar düzeyindeyken daha sonraki yıllarda bu durum giderek artmıştır. 2017 yılında Türkiye'nin Malezya'dan ithalatı 3,1 milyar dolara yükselmesi neticesinde dış ticaret açığı 2,8 milyar dolara çıkmıştır. 2018 yılında Türkiye'nin Malezya'dan ithalatı 2,1 milyar dolara düşmesi sonucunda dış ticaret açığı 1,7 milyar dolara düşmüştür. 2019 yılında 1,3 milyar dolar 2020 yılında 1,4 milyar dolar dış ticaret açığı olmuştur. 2021 yılında 3 milyar dolar ithalat 2022 yılında 4 milyar dolara çıkmıştır.

Mısır en fazla Ortadoğu ve AB ülkelerine ihracat yapmaktadır. İhracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 3. sıradadır. Mısır'ın ithalatında ise, en fazla paya Çin sahiptir, Türkiye 5. sıradadır. Türkiye açısından bakıldığında ise, 2020 yılında Mısır, Türkiye'nin ihracatında 14. sıradayken, ithalatında 25. sıradadır (Malatya Ticaret ve Sanayi Odası, 2021: 4).

Comtrade verileri göz önüne alındığında, Mısır 2019 yılında 30,6 milyar dolarlık ihracat ve 78,6 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 38 milyar dolarlık ihracat açığı ile Mısır en fazla açık veren ülkelere biridir. 2019 yılında 5,4 milyar dolarlık ticaret hacmi ile Mısır Türkiye'nin en büyük 19. ticaret ortağı konumundadır. Son 5 yılda Türkiye'nin ihracatı ithalatına oranla daha az artmıştır. Bunun sebebi, Mısır'da hükümetin ticaret politikasında değişikliğe gitmesi ve ithalatı azaltmaya yönelik tedbirler almasıdır (<https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/misir> Erişim Tarihi: 12.09.2024).

Tablo 3'te 2002 ile 2022 yılları arasında Nijerya ile Türkiye arasındaki ticaretin Türkiye lehine olduğu görülmektedir. İkili ticarete Türkiye'nin ilgili dönem boyunca dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2015 yılında petrol fiyatlarındaki artış sonrası dış talepteki düşüklük neticesinde 2016 yılında Nijerya'nın Türkiye'ye olan ihracatı 32 milyon dolarlık düşüş neticesinde 157,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Gurbet, 2019: 75).

Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili ticaret incelendiğinde 2002 ile 2015 yılları arasında Pakistan lehine sonuçlanan bir dış ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. 2016 sonrasında ise bu durum tersine dönmüş ve ihracatçı konumda olan Türkiye Pakistan karşısında dış ticaret fazlası verir konuma geçmiştir. 2022 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 3: Türkiye ile D-8 Ülkeleri Arasındaki İthalat ve İhracat (Milyon ABD Doları)

VERİ - ÜLKE																					
İthalat (Bin \$)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BANGLAD EŞ	32	42	84	100	168	246	448	524	845	896	766	1.004	1.029	996	881	737	484	470	526	405	501
ENDONEZ YA	327	450	623	750	1.031	1.360	1.409	1.018	1.477	1.932	1.796	1.990	2.043	1.638	1.425	1.507	1.334	1.281	1.014	1.556	2.134
İRAN	921	1.861	1.962	3.470	5.627	6.615	8.200	3.406	7.645	12.462	11.965	10.383	9.833	6.096	4.700	7.492	6.931	3.271	1.029	2.522	2.913
MALEZYA	245	391	647	786	934	1.253	1.512	961	1.124	1.568	1.278	1.231	1.161	1.339	1.996	3.139	2.133	1.860	1.890	2.911	4.042
MISIR	118	189	255	267	393	653	886	642	926	1.382	1.342	1.629	1.434	1.216	1.443	1.998	2.191	1.812	1.635	2.087	2.331
NİJERYA	4	20	34	31	87	147	79	147	221	366	113	149	134	190	158	156	143	148	124	96	93
PAKİSTAN	118	192	241	315	380	532	586	619	750	873	555	437	436	311	263	323	331	304	266	309	402
İhracat (Bin \$)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BANGLAD EŞ	15	40	33	91	92	63	70	134	170	132	214	196	149	200	264	295	373	340	325	552	505
ENDONEZ YA	29	47	54	81	85	174	284	249	251	308	244	231	228	207	254	237	270	277	204	296	315
İRAN	334	534	813	913	1.067	1.441	2.030	2.025	3.044	3.590	9.922	4.193	3.886	3.664	4.969	3.259	2.393	2.315	1.794	2.251	2.440
MALEZYA	152	227	52	57	60	83	98	139	225	183	165	272	315	357	322	286	365	345	370	430	460
MISIR	326	346	473	687	709	903	1.426	2.599	2.251	2.759	3.679	3.200	3.298	3.125	2.733	2.361	3.054	3.317	2.949	4.034	4.053
NİJERYA	63	66	80	99	83	133	281	257	251	394	439	413	440	314	4.966	335	346	576	595	822	736
PAKİSTAN	57	70	86	188	130	157	155	163	248	214	276	286	259	289	347	352	462	499	562	696	743

Kaynak: Veriler TÜİK'ten alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2000’lerin başında yapılan birçok çalışma, Türkiye’nin AB ile olan EİT seviyesini ölçmüş ve elde edilen sonuçlarda istenen seviyede bir EİT’in gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. Tablo 4’te literatür incelenerek kısaca özetlenmiştir.

Tablo 4: Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Yıl	Yöntem	Bulgular
Balassa (1966)	1958-1963	Balassa	AB (o zamanki adıyla AET) Ortak Pazarı için inceleme yapan Balassa tarife indirimlerinin benzer endüstriyel gelişmişliğe sahip ülkeler arasında EİT’i artırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Grubel-Lloyd (1975)	1959-1967	Grubel-Lloyd	AB (o zamanki adıyla AET) ülkeleri Belçika-Lüksemburg, Hollanda, Batı Almanya, Fransa, İtalya ile İngiltere, Kanada, ABD, Japonya ve Avustralya arasında 1959-1967 yılları için EİT’i incelemişlerdir. Sanayileşmiş tüm ülkeler arasında tarifelerdeki azalmaya bağlı olarak EİT’de artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Havrylyshyn ve Cıvan (1985)	1968 ve 1978	Grubel-Lloyd	Gelişmekte olan ülkelerin analiz edildiği çalışmada, ülkelerin birbirleriyle yaptığı ticaretin küçük bir bölümünün EİT şeklinde veya rekabetçi yapıda gerçekleştiği, fakat bu durumun gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete göre düşük kaldığı belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle olan EİT seviyesi dünya ile olandan daha düşük kalmıştır. Yani gelişmekte olan ülkeler daha çok diğer ülkelerle ticaret yapmaktadır. Gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri arasında EİT daha yüksektir çünkü bölgesel entegrasyona üyedirler. Gelişmekte olan ülkeler arasında EİT sermaye yoğun mallar ve yatırım mallarında yüksek bulunmuştur. Ancak bu mallardaki ticaret hacminin düşük kaldığı belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında

			ticaret engelleri, taşımacılık ve ticaret maliyetleri olması ve benzer mallarda (sermaye ve yatırım gibi) uzmanlaşmaları birbirleriyle yapacakları ticaretleri önünde engeldir.
Küçükahmetoğlu (2001)	1989-1998	Grubel-Lloyd	Türkiye'nin AB, AB-Dışı ve Dünya ile EİT'i hesaplanmıştır. Türkiye'nin ilgili dönem boyunca ilksel ve sınai ürünlerindeki EİT'i düşük seviyede kaldığı, AB ile ticari serbestleşme ve gümrük birliği sonrası EİT artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. AB ile tamamlayıcı nitelikte olan ticari ilişkinin EİT artışını engellemiştir. AB-Dışı ülkelerle olan ticaretin az olması da EİT oranının düşük kalmasına yol açmıştır. Türkiye'nin EİT düzeyi gelişmiş ülkelere göre düşük fakat yeni sanayileşen ülkelere göre daha fazla olduğu belirtilmiştir. Bu durumun kişi başına gelir, sanayileşme düzeyi ve iktisadi birliklerden etkilendiği sonucuna varılmıştır.
Aynagöz Çakmak (2006)	1991-2004	Grubel-Lloyd	Türkiye'nin imalat endüstrisinde en fazla paya sahip dört AB üyesi (Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere) ülkeler için SITC 3 basamaklı veriler kullanılarak EİT oranları incelenmiştir. İncelenen zaman aralığının ilk dönemlerinde en fazla paya sahip ülkeler sırasıyla İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa iken, son dönemlerde ise sıralama Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere şeklinde değişmiştir.
Aydın (2008b)	1989-2005	Grubel-Lloyd ve EKK	Türkiye'nin AB, AB-Dışı ve Dünya ile EİT'inin ve ülkeye özgü belirleyicilerinin incelendiği çalışmada, EİT payının yaklaşık %40 olduğu dış ticaretin tamamlayıcı nitelikte dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı bulgusu ortaya konmuştur. Belirleyicilerden mesafe, dışa açıklık farklılıkları, ticari dengesizlik, kalkınma düzeyleri ve kişi başı milli gelir farklılıkları ile EİT arasında negatif ilişki bulunurken, dolaysız yabancı sermaye yatırımları, dış ticaretin gerçekleştiği ülkelerin dış açık veya fazlaları, ekonomik entegrasyonlara katılım ile EİT arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Başkol (2009)	1969-2009	Grubel-Lloyd	Türkiye'nin incelenen dönem arasında EAT şeklinde dış ticarete sahip olduğu ve EİT payında dalgalanmalar olduğu tespit edilmiştir. EİT durumunun sınıflandırma yapıldığında daha çok işlenmiş mallar, makine ve ulaşım araçları sektörlerinde ön

			plana çıkmıştır. Teknolojik sınıflandırmada ise ağırlıklı olarak standart teknoloji ürünler de EİT gerçekleştiği tespit edilmiştir.
Başkol (2010)	1992-2009	Grubel-Lloyd	Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki EİT'in incelendiği çalışmada ticaret biçiminin EAT şeklinde olduğu görülmüştür.
Çalışkan (2010)	1990-2007	Grubel-Lloyd, Aquino ve Brühlhart	Türkiye'nin AB ve Dünya ile arasındaki ticarete ilişkin bir analiz gerçekleştirmek amacıyla SITC 2 ve 3 basamaklı veriler kullanılmıştır. Genel EİT düzeyi Grubel-Lloyd ve Aquino Endeksleri yardımı ile Marjinal EİT düzeyi ise Brühlhart endeksi yardımı ile incelenmiştir. Grubel-Lloyd ve Aquino endeks sonuçlarında Türkiye'nin AB ve Dünya ile olan EİT payı istikrarlı şekilde arttığı görülmüştür. Analizler sonucunda imalat sanayii için tüm endeks değerleri yüksek bulunmasına rağmen genel EİT oranlarıyla yakın bulunmuştur. Ürün farklılaşmasının ve tüketici tercihlerinin önemli olduğu alt imalat sanayii sektörlerinde görece yüksek sonuçlar elde edilmiştir. Gümrük Birliği sonrası dönemde ticaretin büyük bir kısmı Marjinal EİT ağırlıklı olduğu ve yüksek uyum maliyetleriyle karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir. Sonuç olarak Türkiye-AB ticaretinde EİT payı istikrarlı şekilde artmasına rağmen ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.
Çeştepe (2012)	1999-2009	Grubel-Lloyd ve Balassa	Çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yapmış olduğu ticaret incelenmiştir. Bu ülkelerle olan EİT'in düşük ancak işlenmiş mallarda görece yüksek olduğu belirtilmiştir. EİT'in en yüksek İsrail ile olduğu en fazla artışın ise İran ile olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumun tüketici tercihlerinin birbirine yakınlığı ve coğrafi yakınlıktan kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sermaye yoğun mallarda rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir.
Sezer ve Önder (2024)	2018-2022	Grubel-Lloyd	Çalışmada Türkiye'nin ihracatında yer alan ilk beş sektördeki ticaretin analizine yer verilmiştir. Bu sektörlerdeki dünya ihracatçısı ilk 10 ülke analize dahil edilmiştir. Analizde harmonize sistemden elde edilen endüstri bazlı veriler

			kullanılmıştır. EİT'in bazı ülkelerle yoğun olduğu bazı ülkelerle düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
--	--	--	--

2. TÜRKİYE İLE D-8 ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN İNCELENMESİ

Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki EİT'i hesaplamak için, TÜİK'ten elde edilen 2002-2022 yıllarını kapsayan, Standart Industrial Trade Classification (SITC) Rev. 3 basamaklı veriler kullanılmıştır. Hesaplama daha önce teorik olarak açıklanmış olan Grubel-Lloyd (G-L) Ağırlıklı Ortalama Bi endeksi ile uyarlanmış Ci endeksleri ele alınmıştır. İncelenen verilerde sınırlama yapılmamış olup, 100.000 doların altı hesaplama dahil edilmiştir. Ülkeler arasında dış ticaret büyüklüğü görece daha az olan ülkeler bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ile aralarındaki ilişki incelendiğinde de önemli bir paya sahip olmadığı görülmüştür.

Ülkeler için hesaplamaların yapıldığı tablolar aşağıda sırayla, ayrı ayrı verilmiştir. Veri tablolar incelendiğinde, yıllık bazda söz konusu ülkeler arasında Türkiye ile Endonezya, Mısır ve Pakistan arasında, diğer ülkelere kıyasla daha fazla ticaret gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 5'te Türkiye ile Bangladeş arasında 2002-2022 yılları için, G-L Ağırlıklı Ortalama Bi ve Uyarlanmış Ci endeksleri kullanılarak ticaret yapısı incelenmiştir. Söz konusu ülke için verilerin olmaması veya var olan verilerin analiz için yeterli seviyede olmamasından dolayı, sınırlı düzeyde kalan bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde neredeyse tüm sektörlerin 0,50'nin altında olduğu ve ticaret biçiminin büyük oranda EAT şeklinde gerçekleştiği gözlenmektedir. Sadece sektör 1'in 2004 yılında 0,57 ve sektör 9'un 2014 ve 2015 yıllarında 0,50'yi aşarak sırasıyla 0,81 ve 0,71 olduğu dolayısıyla bu yıllar için EİT'in gerçekleştiği gözlenmektedir.

Dış ticaretteki dengesizliği gidermek için yapılan Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin, 2004 yılında sektör 1'in değeri 0,57'den 1'e 2009 yılı değeri 0,91'e çıkmış, sektör 9'un 2014 ve 2015 yıllarındaki 0,81 ve 0,71 olan değerleri 1'e ulaşmıştır diğer yıllar içinde değerlerde artış olmuştur. Sektör 0'da Uyarlanmış endeks sonuçlarında 2016 yılında 1

değerine ulaşılmıştır. Standart Bi endeks sonucunda sektör 5 için anlamlı bir sonuca ulaşılamazken, Uyarlanmış Ci endeksinde 2016-2019 ve 2021 yılları hariç diğer tüm yıllarda 0,50'yi aşan değerler elde edilmiştir. Sektör 6'da 2003 yılında 0,53 2021 yılında ise 0,51 değerine ulaşılmıştır. Sektör 7'de ise sadece 2015 yılında 0,50 altında (0,49 ile) kalınmıştır. Sektör 8'de ise 2010 yılına kadar 0,10'u bile geçemeyen endeks değerleri görülürken 2011 itibariyle bu değerler dalgalı bir seyir izlemiş ve görece yüksek değerler elde edilmiştir. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Dolayısıyla Ci endeks sonuçlarından elde edilen veriler ışığında Türkiye ile Bangladeş arasındaki ticaret biçiminin yoğun olarak sektör 5, 7 ve 9'da EİT şeklinde gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Tablo 5: Türkiye ile Bangladeş Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre																					
AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bİ	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0,57	0	0,42	0	0	0,06	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0,15	0,16	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	na	na	na	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0,06	0,06	0	0	0	0	0,01	0	0	0,01	0	0,02	0,06	0,09	0,03	0,03	0,01	0	0,02	0	0,02
6	0,07	0,11	0,11	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02	0,03	0,09	0,08	0,06	0,02	0,02	0,03	0,03	0,35	0,18
7	0,05	0,05	0,13	0,02	0,03	0,07	0,01	0,02	0	0,07	0,04	0,01	0	0	0	0	0	0	0,01	0,01	0,02
8	0	0	0,02	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0,02	0,02	0,03	0,07	0,04
9	na	na	0	0	0	0	na	0	0,11	0	0	0	0,81	0,71	0,10	0	0	0	0	0	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bİ	0,05	0,06	0,09	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0	0,01	0,01	0,01	0,03	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02	0,02	0,16	0,07
DÜZELTİLMİŞ Cİ	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0	0	na	na	0	0	na	0	na	0	0,17	0	0	0,01	1	0	na	na	0	0	0
1	na	na	1	na	1	0	0	0,91	0	0	0	0	0	0	0	na	0	na	na	0	0
2	na	1	0	na	0	0	0,34	0,19	0,01	0	0	0	0	0,05	0,01	0,01	0	0	0,01	0	0
3	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	1	na	na	na	na	na	na	na	na
4	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	0	na	na	na	na	na	1	0,20
5	0,73	0,64	na	na	1	1	1	1	0,49	0,91	1	1	1	0,90	0,49	0,97	0,91	0,14	0,56	0,17	0,68
6	0,30	0,53	0,37	0,03	0,05	0,09	0,04	0,01	0,04	0,06	0,03	0,05	0,27	0,18	0,12	0,05	0,04	0,05	0,06	0,51	0,34
7	0,64	0,98	0,97	0,92	0,95	1	0,88	0,88	1	0,84	0,74	0,75	0,74	0,49	0,71	1	0,84	1	0,98	1	0,98
8	0	0,02	0,22	0,06	0,05	0,01	0,02	0,05	0,04	0,19	0,26	0,17	0,17	0,14	0,15	0,19	0,11	0,15	0,27	0,28	0,16
9	na	na	na	na	na	na	na	na	1	na	na	1	1	1	0,94	1	na	na	1	1	na
Yıllık Uyarlanmış Cİ	0,08	0,06	0,15	0,02	0,02	0,03	0,02	0,01	0,01	0,05	0,03	0,03	0,11	0,08	0,04	0,03	0,03	0,04	0,04	0,21	0,10

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Not: 0: Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri, 1: İçecekler ve Tütün Ürünleri, 2: Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde, 3: Mineral Yakıtlar, Yağlar vb., 4: Hayvansal, Bitkisel Yağlar ve Mumlar, 5: Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri, 6: Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar, 7: Makine ve Ulaştırma Araçları, 8: Çeşitli Mamul Eşya, 9: Diğer Fasıllarda Yer Almayan Mallar

Tablo 6’da Türkiye ile Endonezya arasındaki EİT yapısı, 2002-2022 yılları için, Ağırlıklı Ortalama Bi ve Uyarlanmış Ci endeksleri kullanılarak incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, neredeyse tüm sektörlerin 0,50 altında olduğu görülmektedir. Sektörlerin 2014 yılı sonrası gelişim sağlanması söz konusu olabilecekken 2019 yılı itibariyle tekrar düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir. Sektör 9’da ise 2004 ile 2010 yılları arasında 0,94 gibi yüksek oranlarla EİT gerçekleştiği ancak daha sonraki yıllarda bu durumun ortadan kaldığı gözlenmektedir.

Dış ticaretteki dengesizliği gidermek için yapılan Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin Sektör 0 için 0,50 değeri elde edilmiştir bu durum ticaretin yarı yarıya EİT şeklinde gerçekleştiğini göstermektedir. Sektör 1’de ise en düşük değer 0,74’tür. Sektör 2 için 0,50 üzerinde olan tek yıl 2002’de 0,61 değeri elde edilmiştir. Sektör 3 için 2011 yılında 0,53 değeri 2015 ile 2022 yılları arasında ise (2016 hariç) 0,91 ve 1 gibi yüksek değerler elde edilmiştir. Sektör 4’te 2005 yılında 1 değeri 2021 yılında 0,54 değeri elde edilmiştir. Sektör 5 için elde edilen sonuçlar incelendiğinde 2013 yılında 0,57, 2017 yılında 0,83, 2022 yılında 0,79 gibi yüksek değerler elde edilmiştir. Sektör 6 için 2002 ve 2022 yıllarında 0,50 değeri 2003 ile 2010 yıllarında 0,51 değeri 2014 ile 2016 yıllarında 0,54 değeri 2005 yılında 0,71 2006 yılında 0,64 değerleri 2020 yılında 0,57 değeri elde edilmiştir. Sektör 7’de 2002 yılında 0,50 2015 yılında 0,55 2016 yılında 0,54 değeri elde edilmiştir. Sektör 8’de 2003 ile 2022 yılları arasında 0,58 ile 1 arasında değişmektedir 2002 yılında ise 0,49 değeri elde edilmiştir. Sektör 9’da ise 0,57 ile 1 arasında değişen değerler elde edilmiştir. 1 değerinin elde edildiği yıllarda sektördeki ihracat ve ithalatın birbirine eşit olduğu ve yüksek oranda EİT gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 6: Türkiye ile Endonezya Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre																					
AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,07	0,01	0,01	0,02	0,03	0	0	0	0	0,01	0,03	0,11	0,10	0,17	0,25	0,23	0,16	0,09	0,13	0,07	0,09
1	0	0	0	0,10	0,04	0,07	0,08	0,13	0,14	0,01	0,01	0,02	0,01	0,04	0,01	0,05	0,05	0,04	0,07	0,04	0,07
2	0,08	0,08	0,04	0,04	0	0	0,02	0	0,03	0,04	0,02	0,01	0	0	0	0	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0,01	0,15	0,11	0,13	0,03	0,30	0,11	0,11
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,04	0,01
5	0,03	0,03	0,01	0,03	0,03	0,05	0,05	0,04	0,07	0,06	0,06	0,10	0,09	0,11	0,09	0,23	0,14	0,14	0,17	0,19	0,27
6	0,06	0,06	0,05	0,10	0,07	0,06	0,06	0,04	0,06	0,05	0,04	0,05	0,05	0,06	0,07	0,06	0,09	0,11	0,12	0,06	0,06
7	0,10	0,05	0,03	0,05	0,05	0,05	0,11	0,10	0,11	0,14	0,18	0,19	0,20	0,26	0,26	0,24	0,26	0,29	0,22	0,18	0,23
8	0,05	0,03	0,02	0,07	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,03	0,06	0,06	0,06	0,14	0,14	0,18	0,24	0,20	0,22	0,15
9	0,32	0,07	0,95	0,66	0	0,61	0,58	0,91	0,93	0,11	0	0	0	0	0	0,02	0	0	0	0,01	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,04	0,04	0,03	0,07	0,04	0,04	0,04	0,03	0,04	0,04	0,04	0,05	0,05	0,07	0,10	0,10	0,10	0,12	0,12	0,08	0,09
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,07	0,03	0,01	0,04	0,04	0,01	0,01	0,02	0,03	0,02	0,05	0,11	0,17	0,33	0,26	0,50	0,26	0,20	0,25	0,20	0,23
1	na	na	1	1	1	1	0,93	0,92	0,97	0,81	1	0,74	0,82	0,96	0,99	0,89	0,89	0,94	1	1	1
2	0,61	0,38	0,30	0,46	0,01	0,03	0,22	0,07	0,45	0,45	0,16	0,16	0,03	0,06	0,01	0,03	0,07	0,27	0,34	0,06	0,19
3	na	0	0	0	0	na	0	na	0	0,53	0	0,18	0	1	0,19	0,91	1	0,99	0,99	1	1
4	na	na	na	1	0,01	0	0	0,20	0,10	0,19	0	0,18	0	0	0	0	0	0	0,40	0,54	0,34
5	0,12	0,19	0,07	0,18	0,15	0,22	0,12	0,08	0,19	0,15	0,17	0,57	0,26	0,26	0,21	0,83	0,25	0,19	0,22	0,28	0,79
6	0,50	0,51	0,43	0,71	0,64	0,41	0,29	0,19	0,51	0,45	0,37	0,32	0,54	0,58	0,54	0,32	0,47	0,49	0,57	0,39	0,50
7	0,50	0,46	0,33	0,26	0,37	0,15	0,30	0,19	0,34	0,31	0,39	0,44	0,43	0,55	0,54	0,45	0,43	0,42	0,45	0,39	0,35
8	0,49	1	0,83	0,60	0,90	0,97	0,83	0,91	0,84	0,96	0,87	0,74	0,78	0,76	0,72	0,60	0,66	0,58	0,60	0,69	0,60
9	1	1	1	1	na	0,75	0,74	1	1	1	na	na	1	na	1	1	0,57	0	na	1	1
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,27	0,22	0,20	0,34	0,25	0,16	0,12	0,08	0,15	0,15	0,17	0,25	0,25	0,33	0,34	0,34	0,32	0,36	0,47	0,24	0,24

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 7’de Türkiye ile İran arasındaki EİT yapısı incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, tüm sektörlerin 0,50 altında olduğu görülmektedir. Sektör 1’de herhangi bir yıl için EİT’in gerçekleşmediği, sektör 9’da ise sadece 2008 yılı 0,54 ile EİT’in gerçekleştiği ancak diğer yıllarda bu durumun ortadan kalktığı gözlenmektedir.

Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşmıştır. Örneğin sektör 0 için 2007 ile 2012 yılları arasında 0,69 ile 0,97 arasında değişen endeks değerleri elde edilirken 2014 yılında 0,91 2015 yılında 0,55 2017 yılında 0,50 değeri elde edilmiştir. Sektör 1’de genel itibariyle 1 değerinin elde edilirken 2005 yılında 0, 2013 yılında 0,61, 2018 yılında 0,20, 2019 yılında da 0,59 değerleri elde edilmiştir. Sektör 2’de incelenen zaman aralığında 0,50’yi aşan değer olmamıştır. Sektör 3’de ise 2002-2011-2012-2013-2021-2022 yıllarında iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın birbirine yakın olduğu anlaşılmaktayken, 2014 yılında 0,72 2019 yılında 0,62 değerleri elde edilmiştir. Sektör 4’te 2003 yılında 0,89 değeri elde edilmiş olsa da sonraki yıllarda 1 gibi yüksek değerler seyretmiştir. Sektör 5’te 2002-2005 yılları arasında elde edilen en yüksek değer 0,50 olurken daha sonra dalgalı bir seyir izlemiş ve bu değerın üzerine çıkamamıştır. Sektör 6’da elde edilen değer 2002-2005 yılları arasında 0,78’e kadar ulaşırken daha sonra bu durum düşerek devam etmiştir. Sektör 7’de elde edilen değerler genel itibariyle 1 iken 2009 yılında 0,53 2010 yılında 0,68 değerleri elde edilmiştir. Sektör 8’de ise genel olarak bakıldığında 1 veya 1’e yakın değerlerin elde edildiği görülmektedir. Sektör 9’da ise 2002-2012 yılları arasında 1 değerinin elde edildiği 2015 yılında 0,57 değerine ulaşıldığı ve sonraki yıllarda da 1 ve 1’e yakın değerlerin elde edildiği görülmektedir. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 7: Türkiye ile İran Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrımına Göre AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,02	0,03	0,05	0,04	0,03	0,20	0,18	0,12	0,13	0,12	0,19	0,19	0,26	0,23	0,22	0,32	0,09	0,14	0,14	0,08	0,07
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0,07	0,08	0,20	0,12	0,05	0,08	0,09	0,18	0,15	0,15	0,27	0,12	0,09	0,11	0,16	0,11	0,10	0,10	0,10	0,04	0,08
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,14	0,04	0,01	0,07	0,04	0,03	0,06	0,03	0,07	0,05
4	0	0,06	0,15	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0,02	0,04	0,04	0,01	0,04	0,05
5	0,23	0,20	0,23	0,35	0,20	0,19	0,26	0,22	0,17	0,12	0,17	0,17	0,13	0,14	0,18	0,16	0,20	0,30	0,25	0,22	0,32
6	0,24	0,13	0,11	0,16	0,13	0,10	0,10	0,10	0,09	0,08	0,11	0,16	0,12	0,12	0,08	0,12	0,17	0,11	0,08	0,07	0,09
7	0,01	0,04	0,05	0,05	0,10	0,05	0,09	0,06	0,07	0,04	0,07	0,07	0,05	0,07	0,05	0,04	0,05	0,06	0,04	0,05	0,06
8	0,11	0,07	0,04	0,05	0,08	0,05	0,05	0,04	0,04	0,02	0,02	0,06	0,01	0	0	0,01	0,02	0,06	0,08	0,09	0,19
9	na	0	0,02	0	0	0	0,54	0	0	0	0	0,01	0,01	0,02	0,02	0,03	0,04	0,12	0	0	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,05	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,05	0,04	0,03	0,03	0,05	0,04	0,05	0,05	0,07	0,08	0,14	0,12	0,11	0,14
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,03	0,13	0,12	0,06	0,07	0,69	0,75	0,97	0,77	0,79	0,83	0,45	0,91	0,55	0,47	0,50	0,29	0,35	0,29	0,33	0,12
1	na	1	na	0	1	1	na	na	1	1	1	0,61	1	1	1	1	0,20	0,59	1	1	1
2	0,11	0,08	0,22	0,16	0,08	0,10	0,10	0,31	0,17	0,20	0,40	0,13	0,11	0,14	0,21	0,15	0,14	0,13	0,18	0,04	0,09
3	1	0,18	0,01	0,01	0,02	0,12	0,06	0,23	0,02	0,99	0,99	0,98	0,72	0,29	0,36	0,45	0,47	0,62	0,35	0,97	0,98
4	na	0,89	0,17	na	na	na	na	na	na	na	1	na	0,42	0,02	0,21	1	1	1	1	0,27	0,11
5	0,41	0,47	0,45	0,50	0,26	0,22	0,27	0,25	0,21	0,15	0,19	0,20	0,17	0,18	0,20	0,21	0,25	0,31	0,29	0,36	0,38
6	0,51	0,46	0,74	0,78	0,37	0,14	0,14	0,37	0,18	0,11	0,22	0,25	0,19	0,21	0,15	0,18	0,20	0,12	0,08	0,14	0,21
7	1	0,99	0,95	0,98	0,92	0,47	0,99	0,53	0,68	0,98	1	0,97	1	1	1	1	1	1	1	0,98	1
8	0,86	0,89	0,89	1	0,80	0,68	0,86	0,96	0,99	0,75	0,90	0,99	1	1	1	0,98	1	0,64	0,12	0,45	0,87
9	na	na	1	na	na	na	1	na	1	1	1	0,04	0,98	0,57	0,04	0,48	0,86	0,95	0,02	1	1
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,09	0,06	0,06	0,07	0,08	0,07	0,08	0,06	0,06	0,06	0,03	0,08	0,08	0,07	0,05	0,08	0,12	0,21	0,21	0,17	0,20

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 8’de Türkiye ile Malezya arasındaki EİT yapısı, 2002-2022 yılları için Ağırlıklı Ortalama Bi ve Uyarlanmış Ci endeksleri kullanılarak incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, tüm sektörlerin genel itibariyle 0,50’nin altında olduğu görülmektedir. Sektör 4’de herhangi bir yıl için ticaretin gerçekleşmediği, sektör 3’de ise 2002 yılı 0,56, 2011 yılı 0,91, 2015 yılı ise 0,78 ile EİT gerçekleştiği ancak daha sonraki yıllarda bu durumun ortadan kaldığı gözlenmektedir. Diğer sektörlerde ise 0,50 sınırına yaklaşan ya da aşan bir değer olmamıştır.

Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin sektör 1 için en yüksek değer olan 1 değerine ulaşılmıştır. Sektör 0 ve 2’de ise 0,50’yi aşan değerlere ulaşılamamıştır. Sektör 3’de 2002 ve 2012 yıllarında 0,61 değeri 2022 yılında ise 0,72 değerine ulaşılmıştır. Sektör 4’te ise Bi hesaplamasında tüm yıllar için elde edilen 0 değeri yerine ufak artışlar elde edilmiştir. Sektör 5’de ise çok düşük sonuçlar yerine 0,50 gibi değerler elde edilmiştir. Sektör 6’da 2004 yılında 0,46 değeri elde edilen en yüksek sonuç olmuştur. Sektör 7’de ise 2004 itibariyle genel olarak dalgalı bir seyir izlemiş ve bir yıl 0,50’nin üzerine çıkmış ertesi yıl 0,50’nin altına inmiştir. Sektör 8’de ise 2007-2008-2009 yıllarında 0,50’yi aşan değerler (0,74-0,71-0,75) daha sonra bu değer altına inmiş 2011-2012-2013 yıllarında (0,82-0,54-0,62) ve 2017-2018-2019-2020 yıllarında (0,84-0,90-0,57-0,60) tekrar üzerine çıkmıştır. Sektör 9’da ise 1 değeri elde edilmiştir. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye ile Malezya Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre																					
AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,07	0,02	0,06	0,10	0,10	0,21	0,17	0,19	0,18	0,09	0,12	0,14	0,16	0,24	0,29	0,18	0,12	0,09	0,14	0,12	0,12
1	0	0,07	0	0,27	0	0,01	0	0,03	0	0	0	0,01	0,01	0	0	0	0	0	0,01	0,13	0,02
2	0	0	0	0,01	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,03	0,02	0,03	0,05	0,10
3	0,56	0,44	0,01	0	0,12	0,05	0,12	0	0,09	0,92	0,32	0	0,04	0,78	0,01	0,04	0,04	0,05	0,24	0,30	0,04
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0,02	0,02	0,11	0,03	0,03	0,02	0,01	0,03	0,04	0,03	0,05	0,06	0,07	0,07	0,05	0,03	0,04	0,04	0,04	0,05	0,07
6	0,08	0,08	0,10	0,06	0,07	0,08	0,06	0,05	0,04	0,05	0,06	0,07	0,07	0,08	0,04	0,02	0,03	0,06	0,05	0,02	0,02
7	0,06	0,06	0,04	0,03	0,03	0,26	0,05	0,06	0,07	0,08	0,09	0,10	0,14	0,13	0,06	0,04	0,11	0,09	0,10	0,10	0,08
8	0,05	0,01	0,03	0,04	0,07	0,04	0,04	0,02	0,02	0,05	0,07	0,09	0,10	0,07	0,10	0,09	0,18	0,17	0,13	0,09	0,12
9	na	0	0	0,02	0,18	0	0,34	0,11	0,01	0	0	0,09	0,04	0,02	0,06	0,32	0,24	0,32	0,10	0	0,01
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,05	0,03	0,04	0,03	0,04	0,06	0,04	0,04	0,04	0,08	0,05	0,07	0,07	0,09	0,05	0,04	0,06	0,06	0,07	0,05	0,05
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,13	0,06	0,08	0,14	0,12	0,26	0,33	0,22	0,23	0,16	0,15	0,21	0,17	0,26	0,29	0,26	0,23	0,21	0,23	0,18	0,17
1	na	1	na	1	na	0,72	0,01	0,09	0	0	0	1	1	na	0	0	0	0	0,04	0,31	0,06
2	0	0,01	0	0,06	0	0,04	0,01	0,02	0	0,01	0	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,06	0,07	0,08	0,12	0,17
3	0,61	1	1	0	1	0,13	0,30	1	0,82	0,97	0,61	0	0,09	0,94	0,06	0,21	1	0,08	1	0,47	0,72
4	0,25	0	0	0	0	0	0	0	0,03	0,03	0	0,12	0,12	0,03	0,05	0,01	0,03	0	0	0,04	0,02
5	0,02	0,02	0,18	0,07	0,12	0,16	0,07	0,10	0,14	0,10	0,13	0,43	0,43	0,50	0,49	0,26	0,39	0,32	0,18	0,24	0,30
6	0,22	0,32	0,46	0,30	0,35	0,32	0,24	0,12	0,17	0,20	0,16	0,19	0,19	0,26	0,30	0,11	0,07	0,09	0,10	0,09	0,15
7	0,22	0,38	0,56	0,47	0,57	0,49	0,62	0,44	0,64	0,36	0,53	0,38	0,52	0,37	0,42	0,51	0,53	0,45	0,48	0,56	0,65
8	0,14	0,04	0,24	0,27	0,74	0,71	0,75	0,05	0,03	0,82	0,54	0,62	0,41	0,32	0,36	0,84	0,90	0,57	0,60	0,29	0,23
9	na	na	na	1	1	1	0,98	1	1	na	na	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,07	0,05	0,29	0,24	0,32	0,32	0,29	0,15	0,12	0,38	0,24	0,19	0,17	0,21	0,18	0,15	0,20	0,21	0,22	0,14	0,12

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 9’da Türkiye ile Mısır arasındaki EİT yapısı, 2002-2022 yılları için Ağırlıklı Ortalama Bi ve Uyarlanmış Ci endeksleri kullanılarak incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, sektör 0 için EİT’in düşük kaldığı ve sektör 1 için EİT şeklinde bir ticaret yapısının ortaya çıkmadığı, sektör 2 için ise en yüksek değerin 0,47 olduğu ve diğer yıllarda da düşük kaldığı görülmektedir. Sektör 3 için 2008 yılında 0,52, 2018 yılında 0,51, 2020 yılında 0,75 ve 2021 yılında ise 0,57 oranları ile EİT’in gerçekleştiği görülmektedir. Sektör 4 için 2005 yılında 0,85 gibi yüksek bir oranla 2007 yılı için ise 0,51 ile EİT’in gerçekleştiği görülmektedir. Sektör 5’de gerçekleşen en yüksek değer 2015 yılında 0,34 2022 yılında 0,31 olmuştur. Sektör 6’da ise 2013 yılında 0,43 2018’de ise 0,45 en yüksek değerler olmuştur. Sektör 7’de ise 0,50’nin çok altında kalmıştır. Sektör 8’de 2013 yılı için 0,52 sektör 9’da 2010 yılında 0,83 ile EİT’in gerçekleştiği gözlenmektedir. Sektör 9’da ise 2010 yılında 0,83 2018 yılında 0,46 değeri elde edilmiştir.

Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin Sektör 0’da 2011 yılında 0,91 2015 yılında 0,64 2018 yılında 0,59 EİT gözlenmiştir. Sektör 1 de ise 2009 yılı sonrasında 1 değeri gözlenmiştir dolayısıyla ticaret EİT şeklindedir ve karşılaştırmalı üstünlük söz konusu değildir. Sektör 2’de ise 2011 yılında 0,65 2012 yılında 0,51 oranında EİT gözlenmiştir. Sektör 3’de ise 2009 yılında 0,56 2010 yılında 0,60 oranında EİT gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda bu durum artış eğiliminde olup 1 değerine kadar ulaşmış ve 2022 yılında EİT 0,62 oranında gerçekleşmiştir. Sektör 4’te ise 2002-2006 yılları arasında 1 değeri gözlenmiş olup 2007 yılında 0,56 2015 yılında 0,59 oranlarında EİT gerçekleşmiştir. Sektör 5’te 2012 yılına kadar 0,50 sınır değerinin altında kalmış 2013 yılında 0,56 2014 yılında 0,59 değerlerine ulaşmış olup daha sonra düşüş eğiliminde olmuştur. Sektör 6’da ise 2002 yılında 0,75 2003 yılında 0,56 oranında EİT gerçekleşmiş olup 2008 yılına kadar düşüş olmuştur. 2009-2022 yılları arası (2011 hariç 0,47) 0,50 üzerinde EİT gerçekleşmiştir. Sektör 7’de ise 1’e yakın değerlerle gerçekleşmiştir. Sektör 8’de 2017 yılı hariç olmak üzere 2002-2022 yılları arasında sürekli 0,50 üzerinde EİT gerçekleşmiştir. Sektör 9’da ise 1 ve 0 değerlerine ulaşıldığı sadece 2018 yılında 0,57 oranında EİT gerçekleştiği gözlenmiştir. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin 2012, 2018 ve 2022 yıllarında EİT diğer yıllarda ise EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 9: Türkiye ile Mısır Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,04	0,05	0,03	0,08	0,07	0,09	0,16	0,11	0,08	0,24	0,16	0,10	0,19	0,17	0,11	0,15	0,11	0,23	0,13	0,09	0,15
1	na	0	0	0	0	0	0	0,03	0	0,01	0	0	0,01	0,01	0	0	0	0	0	0	0,02
2	0,07	0,26	0,12	0,15	0,19	0,20	0,28	0,25	0,30	0,42	0,47	0,30	0,28	0,29	0,32	0,30	0,29	0,34	0,40	0,37	0,33
3	0,01	0	0	0,22	0,08	0,11	0,52	0,15	0,20	0,22	0,21	0,18	0,08	0,08	0,13	0,10	0,51	0,34	0,75	0,57	0,42
4	0,12	0,25	0	0,82	0,50	0,51	0,12	0,11	0,22	0,34	0,10	0,04	0,03	0,54	0,02	0,18	0,08	0,02	0	0,08	0
5	0,30	0,23	0,24	0,23	0,12	0,18	0,21	0,30	0,23	0,25	0,28	0,24	0,31	0,34	0,25	0,18	0,18	0,21	0,24	0,26	0,31
6	0,26	0,27	0,19	0,16	0,20	0,31	0,27	0,14	0,27	0,29	0,33	0,43	0,37	0,32	0,31	0,41	0,45	0,31	0,31	0,36	0,37
7	0,06	0,08	0,06	0,06	0,09	0,06	0,12	0,07	0,07	0,15	0,09	0,06	0,03	0,05	0,16	0,14	0,10	0,10	0,08	0,08	0,09
8	0,10	0,20	0,32	0,27	0,33	0,33	0,47	0,39	0,43	0,48	0,48	0,52	0,50	0,47	0,43	0,41	0,41	0,45	0,36	0,20	0,34
9	na	0	0,01	0	0	0,06	0	0,01	0,83	0,01	0	0	0,04	0	0	0	0,46	0	0	0	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,15	0,18	0,14	0,15	0,15	0,20	0,24	0,17	0,23	0,27	0,27	0,28	0,26	0,26	0,25	0,25	0,33	0,26	0,26	0,25	0,29
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,06	0,06	0,04	0,10	0,07	0,14	0,16	0,17	0,13	0,91	0,40	0,26	0,48	0,64	0,24	0,36	0,59	0,28	0,42	0,46	0,29
1	na	na	na	na	na	na	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	0,09	0,30	0,15	0,18	0,25	0,24	0,29	0,33	0,37	0,65	0,51	0,41	0,35	0,39	0,46	0,42	0,40	0,40	0,46	0,40	0,34
3	0,02	1	1	0,35	0,11	0,16	1	0,56	0,60	0,79	0,97	0,95	0,89	1	1	0,73	1	1	0,95	1	0,62
4	1	0,97	0,02	0,99	1	0,56	0,43	0,21	0,31	0,47	0,12	0,05	0,08	0,59	0,05	0,68	0,10	1	0,37	0,80	0,01
5	0,41	0,28	0,26	0,24	0,15	0,24	0,25	0,36	0,32	0,44	0,44	0,56	0,59	0,48	0,45	0,45	0,44	0,42	0,41	0,43	0,43
6	0,75	0,56	0,42	0,47	0,30	0,40	0,34	0,53	0,56	0,47	0,67	0,67	0,66	0,61	0,59	0,57	0,72	0,67	0,61	0,67	0,63
7	0,57	0,84	0,45	0,78	0,64	0,57	1	1	0,89	0,73	0,93	1	0,70	0,93	0,98	0,86	0,44	0,44	0,36	0,37	0,33
8	0,57	0,67	0,94	0,83	0,82	0,70	0,79	0,72	0,69	0,64	0,66	0,59	0,64	0,63	0,52	0,42	0,50	0,83	0,81	0,74	0,70
9	na	na	1	0	0	1	1	0,18	1	0,02	0,01	0,06	1	1	0	0	0,57	0	0	0	0
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,29	0,25	0,20	0,27	0,21	0,24	0,32	0,42	0,40	0,40	0,50	0,42	0,42	0,46	0,36	0,33	0,51	0,43	0,40	0,48	0,55

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 10’da Türkiye ile Nijerya arasındaki EİT yapısı, 2002-2022 yılları için Ağırlıklı Ortalama Bi ve Uyarlanmış Ci endeksleri kullanılarak incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, Türkiye ile Nijerya arasında gerçekleşen EİT’in tüm sektörlerde çok düşük düzeyde kaldığı sektör 9’da ise söz konusu olmadığı gözlenmektedir.

Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin Sektör 0’da 2014 yılında 0,93 sektör 2018 yılında 0,50 oranında EİT gerçekleşmiştir. Sektör 1’de ise elde edilen değer 1’dir yani Türkiye ile Nijerya arasındaki ticarette ithalat ve ihracat birbirine eşittir ve karşılaştırmalı üstünlük söz konusu değildir. Sektör 2 ve sektör 3’de ise elde edilen değer 0’dır yani iki ülke arasında tek yönlü ticaret söz konusudur. Sektör 4’de de bu durum 2017-2021-2022 yıllarında geçerli olmuştur 2020 yılında ise 0,50 değeri gözlenmiştir. Sektör 5’de ise genel olarak 0 değeri elde edilmiş olup 2020 yılında 0,74 değeri elde edilmiştir. Sektör 6’da ise 2022 yılında 0,53 değeri elde edilmiştir. Sektör 7 ve 8’de ise 1 değeri elde edilmiştir dolayısıyla bu sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük elde edilememiştir. Sektör 9’da veri kısıtı nedeniyle Ci hesaplamasının yapılması mümkün olmamıştır. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 10: Türkiye ile Nijerya Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre																					
AĞIRLIKLIL ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,01	0	0	0,01	0,01	0,01	0,01	0
1	0	na	na	na	na	na	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0
2	0	0,01	0,07	0	0,03	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,09	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	na	na	na	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0
5	0,05	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,04
6	0	0	0,01	0,03	0,09	0,04	0,01	0	0	0	0,01	0,02	0	0	0	0	0,02	0,01	0	0	0,03
7	0	0	0	0	0	0	0,01	0,01	0	0	0,01	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0
8	0,01	0,01	0,02	0	0,02	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0	0
9	na	0	0	0	0	na	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,01	0	0,01	0,01	0,02	0,01	0	0	0	0,04	0,01	0,01	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0,01
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	na	0	0	0	0	0	0	0,01	0,01	0,25	1	0	0,93	0,03	0,02	0,02	0,50	0,02	0,03	0,04	0,06
1	na	na	na	na	na	na	na	0	na	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
2	0,02	0,11	0,19	0	0,05	0,01	0	0	0,01	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	na	0	0	0	0	0	0	0	0	0,91	0	0	0	0	0	0	0	na	0	0	0
4	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	0	na	0	1	na	na	0,50	1	1
5	0,13	na	na	0	na	0	0	0	0	0	0,16	0,28	1	0,02	0	0,01	0	0,25	0,74	0,22	0,11
6	0,01	0	0,08	0,32	0,23	0,30	0,08	0	0,01	0	0,07	0,10	0,01	0,01	0,03	0,01	0,10	0,17	0,27	0,34	0,53
7	na	1	1	0,27	1	0,85	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,31	1	1
9	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	0	na	na	na	na	0	na	na
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,04	0	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0	0	0,04	0,02	0,01	0	0	0	0,01	0,01	0,01	0	0,01	0,04

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 11’de Türkiye ile Pakistan arasındaki EİT yapısı incelenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, sektör 0 ve 1’de EİT’in çok düşük bir seviyede kaldığı sektör 2’de ise 2002 yılında ticaretin 0,50 ile yarı yarıya EİT şeklinde gerçekleştiği ve ilerleyen yıllarda ise yine düşük seviyede kaldığı gözlenmektedir. Sektör 3’te ise 2010 yılında 0,75, 2011 yılında 0,59, 2012 yılında 0,65, 2013 yılında ise 0,57 oranlarıyla EİT’in gerçekleştiği diğer yıllarda tek yönlü bir ticaretin gerçekleştiği gözlenmektedir. Sektör 4’te ise herhangi bir yıl için EİT’in gerçekleşmediği gözlenmektedir. Sektör 5-6-7 ve 8’de EİT’in çok düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Sektör 9’da ise 2012-2014-2016-2018-2021 yıllarında (0,57-0,50-0,53-0,85-0,58) ile EİT’in gerçekleştiği görülmektedir.

Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda, Bi endeks değerlerinden daha yüksek sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin sektör 0’da 2005-2017-2021 yıllarında (0,47-0,46-0,31) daha yüksek EİT sonuçlarına ulaşılmıştır. Sektör 1’de ise 2005 yılında 0,53 2022 yılında 0,52 EİT oranına ulaşılmıştır. Sektör 2’de ise 2003-2007 yılları arasında 0,50’yi aşan EİT oranları gözlenirken sonraki yıllarda bu seviyenin altında kalmıştır. Sektör 3’de ise 2013 yılında 0,63 EİT oranı gözlenmiştir. Sektör 4’te ise üç yıl hariç hesaplama yetecek düzeyde veri elde edilemediği için gözlem sınırlı kalmıştır 2021 yılında 0,77 oranında EİT gerçekleşmiştir. Sektör 5’te ise 2020-2021-2022 yıllarında 0,55-0,48-0,22 ulaşılan en yüksek EİT oranları olmuştur. Sektör 6’da ise 2008 ve 2018 yıllarında (0,50-0,41) diğer yıllardan daha yüksek EİT gözlenmiştir. Sektör 7’de ise 1 ve 1’e yakın değerler elde edilmiştir. 2005-2009 yılları arası ve 2022 yılında 0,50’yi aşan EİT gözlenmiştir. Sektör 8’de ise 2002 yılında 0,42 2011 yılında 0,33 elde edilen en yüksek EİT oranı olmuştur. Sektör 9’da ise 2008 yılında 0,58 değeri elde edilirken diğer yıllarda 1 değeri elde edilmiştir. Yıllık bazda hesaplanan endeks oranlarına göre, ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 11: Türkiye ile Pakistan Arasındaki EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre																					
AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,02	0	0	0	0,01	0	0,01	0	0,15	0,01	0,06	0,04	0,02	0,01	0,03	0,13	0,08	0,10	0,04	0,05	0,07
1	0	0	0,43	0,05	0	0	0	0	0	0,42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,38
2	0,50	0,26	0,30	0,30	0,34	0,34	0,05	0,05	0,07	0,06	0,09	0,10	0,04	0,06	0,19	0,16	0,08	0,07	0,04	0,02	0,03
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,75	0,59	0,65	0,57	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0,01	0,05	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01	0,01	0,03	0,03	0,03	0,05	0,07	0,07	0,09	0,09	0,14	0,23	0,18	0,15
6	0,02	0,02	0,02	0,05	0,04	0,03	0,10	0,04	0,06	0,06	0,09	0,12	0,13	0,18	0,21	0,17	0,33	0,24	0,21	0,31	0,25
7	0,07	0,04	0,06	0,01	0,05	0,01	0,11	0,13	0,03	0,14	0,05	0,03	0,06	0,05	0,03	0,04	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
8	0,11	0,06	0,06	0,17	0,07	0,05	0,05	0,05	0,12	0,10	0,06	0,16	0,11	0,13	0,14	0,23	0,19	0,16	0,14	0,23	0,16
9	0	0,38	0,01	0	0	0,35	0,05	0	0	0,04	0,57	0,20	0,50	0,08	0,53	0,32	0,85	0,01	0,01	0,58	0,47
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,04	0,04	0,05	0,06	0,05	0,04	0,08	0,04	0,07	0,07	0,08	0,09	0,11	0,12	0,13	0,14	0,22	0,16	0,15	0,19	0,15
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0,10	0	0	0,47	0,34	0	0,01	0	0,30	0,08	0,19	0,06	0,03	0,04	0,15	0,46	0,30	0,44	0,19	0,31	0,21
1	na	na	1	0,53	na	na	na	1	0,15	0,98	na	na	0	0	0	na	na	na	0,22	0,04	0,52
2	0	0,41	0,76	0,72	0,43	0,62	0,11	0,12	0,10	0,08	0,09	0,22	0,11	0,10	0,23	0,17	0,12	0,23	0,14	0,09	0,13
3	na	na	na	na	na	na	na	na	0,96	1	0,89	0,63	na	1	na	na	na	na	1	1	1
4	na	na	na	na	na	na	na	1	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	0,77	1
5	0,04	0,02	0,05	0,04	0,01	0,03	0,04	0,01	0,02	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,09	0,11	0,09	0,16	0,55	0,48	0,22
6	0,08	0,08	0,12	0,11	0,24	0,18	0,50	0,21	0,30	0,32	0,27	0,29	0,30	0,27	0,29	0,28	0,41	0,26	0,22	0,35	0,37
7	0,97	0,88	0,94	0,43	0,66	0,53	0,70	0,61	0,97	1	1	1	1	1	1	1	1	0,98	1	1	0,66
8	0,42	0,17	0,11	0,29	0,12	0,16	0,24	0,23	0,31	0,33	0,16	0,29	0,23	0,29	0,26	0,32	0,21	0,19	0,23	0,30	0,19
9	na	1	1	na	0	1	0,59	na	0,81	0,96	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,06	0,07	0,09	0,08	0,10	0,10	0,19	0,11	0,15	0,17	0,13	0,11	0,15	0,12	0,16	0,17	0,30	0,24	0,24	0,34	0,29

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 12’de Türkiye ve D-8 toplamı EİT oranları hesaplanmış olup ticaret şekli ortaya konmaya çalışılmıştır. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçları incelendiğinde, ticaret şeklinin 3 sektörde çok düşük düzeyde EİT şeklinde kaldığı diğer 6 sektör de ise tamamıyla EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin sektör 1’de 2008’e kadar ticaret şeklinin EAT şeklinde gerçekleştiği 2009 yılı itibariyle ise çok düşük düzeyde EİT gerçekleştiği görülmektedir. Sektör 6’da ise incelenen dönem boyunca ortalama 0,08 ile 0,09 arasında değişen düşük düzeyde EİT gerçekleşmiştir. Sektör 8’de ise EİT oranının dalgalı bir seyir izlediği 0,50’nin üzerine çıkmadığı, bu sektörde de yine zayıf bir EİT gerçekleştiği görülmektedir. Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonuçlarına genel itibariyle bakıldığında ticaret biçiminin EAT şeklinde olduğu görülmektedir.

Uyarlanmış Ci endeksi sonuçları incelendiğinde ise, EİT’in gerçekleştiği sektörler tamamıyla aynıdır fakat bu sektörlerde elde edilen sonuçlar önemli ölçüde artış göstermiştir. Sektör 1’de 2022 yılında Ağırlıklı Ortalama Bi endeks sonucunda 0,19 oranında gerçekleşen EİT, Uyarlanmış Ci endeksi sonucunda 0,43 oranında Sektör 6’da 2012 yılında 0,35 oranı 0,94’e Sektör 8’de ise 2015 yılında 0,29 oranının 0,83’e yükseldiği görülmektedir. Yıllık bazda hesaplanan her iki endeks sonuçlarına göre de ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 12: Türkiye ve D-8 Toplamı EİT

SITC 3 Basamaklı Ayrıma Göre AĞIRLIKLİ ORTALAMA Bi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,11	0,07	0,04	0,04	0,05	0,05	0,03	0,08	0,07	0,13	0,17	0,12	0,19
2	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0,08	0,07	0,09	0,07	0,09	0,06	0,06	0,05	0,07	0,07	0,08	0,09	0,09	0,09	0,08	0,10	0,08	0,10	0,15	0,08	0,06
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	0,01	0,04	0,17	0,24	0,37	0,41	0,49	0,38	0,30	0,30	0,35	0,37	0,26	0,29	0,44	0,48	0,38	0,33	0,31	0,17	0,28
9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yıllık Ağırlıklı Ortalama Bi	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,04	0,05	0,05	0,04	0,03	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,06	0,05	0,06	0,08	0,04	0,05
DÜZELTİLMİŞ Ci	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,16	0,09	0,05	0,05	0,06	0,06	0,04	0,11	0,08	0,20	0,22	0,24	0,43
2	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0,22	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0,34	0,19	0,56	0,37	0,45	0,26	0,38	0,64	0,77	0,73	0,94	0,68	0,82	0,80	0,75	0,68	0,58	0,45	0,72	0,38	0,21
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	0,03	0,07	0,19	0,28	0,43	0,48	0,69	0,59	0,47	0,48	0,56	0,53	0,80	0,83	0	0,65	0,60	0,42	0,40	0,27	0,39
9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yıllık Uyarlanmış Ci	0,03	0,02	0,05	0,05	0,08	0,08	0,09	0,06	0,07	0,06	0,03	0,06	0,07	0,08	0,08	0,09	0,07	0,06	0,08	0,04	0,05

Kaynak: TÜİK SITC 3 basamaklı ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Literatürde Türkiye özelinde yapılan birçok çalışma, AB gibi gelişmiş ülkelerle yapılan ticaretin analizi üzerinedir. Yapılan literatür araştırmasında, D-8 ülkeleri nezdinde EİT'in incelendiği başka bir analize rastlanmamıştır.

Türkiye ile Bangladeş arasındaki endeks sonuçlarına göre EİT oranları incelendiğinde sektör 5, 7 ve 9 dışında diğer sektörler için sonuçlar çok yüksek bulunmamıştır. Bireysel endüstriler nezdinde de EİT'in gözlendiği sektörler vardır ancak ticaretin toplamı dikkate alındığında çok yüksek değildir. Dolayısıyla Sektör 5, 7 ve 9'da ölçek ekonomisi ve mal farklılaşması temelinde dış ticaretin gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu bağlamda sonuçlar, Türkiye ile Bangladeş arasında rekabetçi bir dış ticaret biçimi gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Ancak elde edilen bulgular bireysel endüstri itibariyle ve yıllık olarak değerlendirildiğinde EAT şeklinde gerçekleşen ticaretin yoğun olduğu ve David Ricardo'nun esaslarını ortaya koyduğu karşılaştırmalı üstünlükler temelinde bir dış ticaretin gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcı niteliktedir.

Türkiye ile Endonezya arasındaki endeks sonuçlarına göre, bazı sektörlerde düşüğe olsa, tüm sektörler itibariyle EİT'in söz konusu olduğu görülmüştür. İncelenen dönem boyunca EİT dalgalı bir seyir izlemiştir. En fazla öne çıkan sektörler 1, 3, 6, 8 ve 9'uncu sektörler olmuştur. Endonezya ile bu sektörlerde rekabetçi bir yapıda ticaret gerçekleştirilmekte ve aynı endüstrideki ürünleri eş zamanlı ihraç ve ithal etmektedir. İki ülke arasında bu sektörlerde ölçek ekonomisi ve ürün farklılaştırmasına dayalı bir ticaret gelişmektedir. Ancak bireysel ve yıllık bazda endüstri sonuçları değerlendirildiğinde EİT oranları yüksek bulunmamıştır. Ticaretin daha çok EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasında tamamlayıcı bir ticaret biçimi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ile İran arasındaki ticaret incelendiğinde tüm sektörlerde EİT'in gerçekleştiği en çok öne çıkan sektörler ise 0, 1, 7, 8 ve 9'uncu sektörler olmuştur. Bu sektörlerde iki ülke arasında rekabetçi bir yapıda ticaret gelişmektedir. Bireysel endüstri bazında ve yıllık bazda incelenen verilerde ise ticaretin geneline EAT'ın hâkim

olduğu görülmektedir. İki ülke arasında karşılaştırmalı üstünlükler temelinde gerçekleşen ticaretin tamamlayıcı nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ile Malezya arasında gerçekleşen ticarete sektör 3, 7, 8 ve 9'da EİT'in yoğun olduğu görülmektedir. Diğer sektörlerde ise EİT'in yüksek çıktığı yıllar olsa da sınırlı kalmıştır. Sektör 3, 7, 8 ve 9'da iki ülke rakip ekonomi konumunda dış ticaret gerçekleştirirken EİT'in düşük olduğu diğer sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük temelinde tamamlayıcı bir ticaret söz konusudur. Türkiye ile Malezya arasındaki bireysel endüstri bazlı ve yıllık EİT sonuçları incelendiğinde sonuçların düşük olduğu gözlenmiştir. Bireysel endüstri ve yıllık bazlı sektörel sonuçlar değerlendirildiğinde karşılaştırmalı üstünlükler temelinde tamamlayıcı bir dış ticaret gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ile Mısır arasında gerçekleştirilen ticaret verileri incelendiğinde sektör 1, 3, 6, 7 ve 8'de EİT'in yoğun olduğu gözlenmiştir. Bu sektörlerde Türkiye ile Mısır rakip ekonomi konumundayken diğer sektörlerde tamamlayıcı bir ticaret biçimi ortaya çıkmıştır.

Türkiye ile Nijerya arasındaki endeks sonuçlarına göre sektör 1, 7 ve 8'de EİT oranlarının yüksek olduğu diğer sektörlerde ise neredeyse tamamıyla EAT şeklinde gerçekleştiği gözlenmiştir. Bireysel bazlı endüstri ve yıllık sonuçları incelendiğinde de ticaret biçiminin EAT şeklinde gerçekleştiği dolayısıyla mal farklılaşması ve ölçek ekonomisine dayalı bir ticaretin ortaya çıkmadığı gözlemlenmiştir.

Türkiye ile Pakistan arasındaki EİT sonuçları incelendiğinde sektör 3, 7 ve 9'da EİT oranları yüksek bulunmuştur. Diğer sektörlerde ise birkaç yıl dışında genel itibariyle düşük olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla EİT'in yüksek olduğu sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı ölçek ekonomisi ve ürün farklılaşmasına dayalı bir ticaret biçiminin hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Diğer sektörlerde EAT şeklinde ticaretin hâkim olduğu ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan tamamlayıcı bir ticaret yapısının hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu durumun bireysel ve yıllık bazdaki EİT sonuçlarında da geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin D-8'e üye ülkeler ve D-8 toplamıyla yapmış olduğu ticaret verileri incelendiğinde, EİT yüksek bulunmamıştır. Bireysel endüstriler bazında EİT gözlenen sektörler vardır ancak ticaretin toplamı dikkate alındığında çok yüksek bulunmamıştır.

Dolayısıyla Türkiye'nin ilgili ülkelerle ve toplamda D-8 ile olan ticaretine bakıldığında EİT yüksek değildir. Bu durumda Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle olan ticaretinde rakip ekonomi konumunda olmadığı, tamamlayıcı bir ticaret biçimine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mal farklılaşması ve ölçek ekonomisi temelinde bir ticaret gözlenmemiştir. Halbuki modern ticaret biçimlerinde rekabet gücünün bir ölçüsü, EİT'in yüksek seyretmesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin bu ülkeler ile tamamlayıcı ekonomi görünümü sergilediği ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik görünümüne benzer olan ülkelerle yaptığı bu ticarete EİT değil, karşılaştırmalı üstünlükler temelinde bir ticaret biçimi ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle genel olarak EİT payının görece yüksek olduğu sektör 1, 7, 8, ve 9'a öncelik vermesi özellikle mal farklılaşması ve ölçek ekonomileri üzerinde durması ve bunu sağlayacak teşviklere önem vermesi gerekir.

Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ticaretini geliştirirken teşvik tedbirlerinin seçici şekilde görece yüksek olduğu endüstrilere kaydırılması gerekir. Özellikle firmaların mal farklılaşmasına yönelmesi için Ar-Ge faaliyetlerine teşvik sağlamak faydalı olabilir. Küçük ölçekli işletmelerden ziyade büyük ölçekli işletmelere kayma olabilir, çünkü ölçek ekonomileri EİT'in ortaya çıkmasında mal farklılaşmasıyla birlikte önemli bir faktördür. Ayrıca literatürde birçok çalışmanın bulgusunda yer aldığı üzere, dış ticaretin ilksel ürünlere dayanıyor olması da dezavantajdır, teknoloji yoğun malların üretilmesi de önem taşımaktadır.

EİT'i artıran faktörlerden biri, ülkeler arasında ticaret engellerinin olmamasıdır. D-8 teşkilatı için atılan en önemli adımlardan biri olan TTA'nın tam anlamıyla işlevsellik kazanması da EİT'i artırmada önemli faktörlerden biri olacaktır. Ayrıca ülkeler arası iş birliği ve ortak projelerin geliştirilmesi amacıyla uzmanlaştıkları alanların belirlenip, çalışmalarını daha çok o alanlarda yürütmeleri birliğe katkı sunan bir etken olabilir. Ancak bu alanlarda ortaya konan projelerin, daha çok ticareti artırıcı yönüyle ön plana çıkarılması önem taşımaktadır. Bu anlamda Mısır'ın ticaret alanında üstlenmiş olduğu sorumluluk, ortaya konacak projeler için önem taşımaktadır. Ülkeler arasında seçilmiş ürünlerde ticari engellerin kaldırılması için, TTA'nın etkin şekilde uygulanıyor olması gerekir. Ancak birliğe üye olan ülkelerin tamamının henüz uygulamıyor olması da

ticaretin gelişmesi önünde engel olarak durmaktadır. Dahası uygulayan ülkeler arasında da anlaşmanın genişletilmesi ticaretin artmasında etkili olacaktır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Türkiye ile D-8’e üye ülkeler arasındaki kişi başına düşen milli gelir karşılaştırıldığında, Türkiye’nin daha yüksek kişi başına düşen milli gelire sahip olduğu görülmektedir. EİT’in ülkeye özgü belirleyicilerinden biri olan kişi başı gelir farklılığı ile EİT arasında da negatif ilişki olması beklenmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasındaki bu farklılık nedeniyle EİT payının düşük olması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca EİT’in gerek mal farklılaştırması gerekse bu mallara yönelik talebin ortaya çıkması nedeniyle gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıkması beklenmektedir. Ancak D-8’e üye ülkeler gelişmekte olan ülke konumundadırlar ve bu ülkelerin benzer malların ticaretini yapma eğiliminde olması ticaretin daha çok EAT şeklinde gerçekleşmesine yol açmış olabilir.

D-8’e üye ülkeler arasında benzer faktör donanımına sahip olunması ve ürün farklılaşmasının gerçekleşmemesi EİT oranlarının düşük çıkmasında etkilidir. Dolayısıyla EİT payının artırılması için ticarete konu olan malların üretiminde ağırlıklı olarak kullanılan üretim faktörlerine özgü teşvikler sağlanarak yerli firmaların rekabet etme ve yenilik yapma fırsatı yakalamalarına olanak sağlanabilir.

Türkiye ile D-8’e üye ülkeleri arasındaki dış ticaret büyük ölçüde EAT şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye ile D-8 üye ülkeleri arasında zevk ve tercihlerin farklı olduğunu göstermektedir. Ancak Türkiye ile D-8’e üye ülkeler arasında ticaret payının gelişmiş ülkelere kıyasla düşük seviyede olması da EİT payının düşük kalmasında bir etkidir. Dolayısıyla üye ülkelerde gerçekleştirilen ticarete pazar payı artırılmalıdır.

Türkiye ile İran arasındaki mesafe yakın olduğundan aslında EİT’in yüksek olması beklenir. Ancak analiz sonuçlarına bakıldığında bazı yıllarda yüksek gözlense de genelde düşüktür. Bunun da sebeplerinden biri İran’a uygulanan ekonomik ambargonun Türkiye tarafından da uygulanmak zorunda bırakılması dolayısıyla Türkiye ile İran ticaretini olumsuz etkilenmesidir. Ayrıca Türkiye ile İran arasındaki EİT oranının yüksek olmamasının sebeplerinden bir diğeri de belirleyiciler kısmında değinildiği üzere iki ülke arasında doğrudan yabancı yatırımın yüksek düzeyde olmaması olabilir. D-8’e üye ülkelerde siyasi sorunların sık yaşanması nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar ülkeyi

terk etmede hızlı davranabildikleri için daha çok hizmet alt sektörlerine yönelme eğiliminde olabilir. Özellikle ticari hizmetler sektörüne yönelen doğrudan yabancı yatırımın EİT üzerinde düşürücü etkiye sahip olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (bakınız Aydın ve Küçükahmetoğlu, 2015).

Türkiye ile D-8'e üye ülkeler arasındaki doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında 2007-2017 yılları arasında Türkiye'den Mısır'a 231 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım gerçekleşirken İran ve Pakistan'a 150 milyon dolar Malezya'ya ise 90 milyon dolar yatırım gerçekleşmiştir. Diğer ülkelere gerçekleşen yatırım ise dikkate alınacak düzeyde değildir (Saray, 2019: 185). Bu veri Türkiye ile D-8 ülkeleri arasında yatırımcıların ticaret yapmak için avantaj yakalayamadığını göstermektedir. Ülkeler arasında yapılacak yatırımların karşılıklı teşvikine ilişkin anlaşmalarla bu oranlar artırılabilir.

Türkiye'nin İran ile ticaretinde enerji ihracatının ağırlıklı olması ticari çeşitliliği sınırlandırmıştır. Dolayısıyla sınır komşuluğu olmasına rağmen düşük EİT oranına sahip olmasının nedenlerinden bir diğeri Türkiye ile İran ticaretinde rekabet gücüne sahip olunmayan enerji malları üzerinden gerçekleşmesi olabilir.

Literatürde Türkiye ile İran arasındaki EİT'i inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiş olup EİT düzeyinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır (bakınız Çeştepe, 2012; Yurttañıkırmaz ve Azgün, 2017; Bashimov, 2018).

Türkiye'deki reel döviz kurundaki dalgalanmalar yerel firmaların rekabet gücünü ve dış ticaret hacmini etkileyerek söz konusu ülkelerle olan ticareti olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Literatürde EİT ile reel döviz kuru arasında negatif ilişkinin olduğunu ortaya koyan birçok çalışma vardır (bakınız Değer, Doğanay ve Telatar, 2015; Demirtaş ve Turan, 2020).

Ülkeler arasında entegrasyonun olması ticari engelleri azalttığı için EİT'i artırıcı etkide bulunmaktadır. D-8 teşkilatının henüz tam anlamıyla işlevselliğini yerine getiremiyor olması ve bir gümrük birliğinin oluşturulmaması EİT üzerinde pozitif bir katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca ülkelerin piyasa büyüklükleri arasındaki farkın artması halinde EİT'in azalması beklenmektedir. Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki piyasa büyüklüğünün birbirine yakın olmaması EİT'i azaltıcı etki ortaya koymuş olabilir.

Ekanayake (2001), ÷lkeler arasında ortak bir dilin olması halinde bilginin serbestleŖeceęini ve ticareti artıracasını bu duruma paralel olarak Balassa ve Bauwens’de (1987) EİT’in artacağını belirtmiştir. Dolayısıyla D-8 ÷lkeleri arasında ortak bir dilin kullanılmıyor olması EİT üzerinde böyle bir etkiye yol açmayacaktır.

Türkiye ve D-8 üye ÷lkeleri ikili ticaret politikalarını gerek küresel pazarlardaki üstünlükleri gerekse karşılaştırmalı üstünlüklerine göre belirlemelidir. Endüstrilerin girdi gereksinimini karşılayan mal tedariklerinde maliyetleri düşürücü indirim ve muafiyetlerin uygulanması ile endüstriler desteklenebilir.

SONUÇ

Adam Smith'in dış ticareti açıklamak için geliştirdiği mutlak üstünlükler teorisinin ardından birçok yeni teori geliştirilmiş ve dış ticaretin hangi durumlarda neden gerçekleştirildiği sorusuna yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Zamanla ticareti etkileyen unsurlardaki değişiklikler, bu teorilerin yetersiz kalmasına yol açmış ve aynı endüstride üretilen malların karşılıklı ticaretini ifade eden EİT'in ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Literatürde EİT'i hesaplamada en yaygın kullanılan endeks Grubel-Lloyd endeksidir. Bu çalışmada da Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak, Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki ve D-8 geneli EİT durumunun ne olduğu ve hangi sektörlerde avantaja sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular literatürdeki Havrylyshyn ve Cıvan (1985), Küçükahmetoğlu (2001) ve Aydın (2008)'in çalışmalarıyla uyumludur.

Türkiye ile Bangladeş arasında ticaretin genel itibarıyla endüstriler arası şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Sektörel olarak bakıldığında başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ürünleri, makine ve ulaştırma araçları ve diğer fasıllarda yer almayan mallarda EİT gerçekleşmiştir. Türkiye ile Endonezya arasındaki ticarete ise; içecekler ve tütün ürünleri, mineral yakıtlar ve yağlar vb., başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar, çeşitli mamul eşya ve diğer fasıllarda yer almayan mallarda yüksek oranda EİT gerçekleştiği diğer sektörlerde ise, düşük oranda EİT gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye ile İran arasındaki ticarete, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içecekler ve tütün ürünleri, makine ve ulaştırma araçları, çeşitli mamul eşya ve diğer fasıllarda yer almayan mallarda EİT'in ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye ile Malezya arasındaki ticarete ise; mineral yakıtlar ve yağlar vb., makine ve ulaştırma araçları, çeşitli mamul eşya ve diğer fasıllarda yer almayan mallarda EİT'in olduğu görülmektedir. Türkiye ile Mısır arasındaki ticarete, içecekler ve tütün ürünleri, mineral yakıtlar ve yağlar vb., başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar, makine ve ulaştırma araçları ve çeşitli mamul eşyada EİT şeklinde bir dış ticaret söz konusudur. Türkiye ile Nijerya arasındaki ticarete ise EİT'in içecekler ve tütün ürünleri, makine ve ulaştırma araçları ve çeşitli mamul eşyada ortaya çıktığı görülmüştür. Türkiye ile Pakistan arasındaki ticarete, mineral yakıtlar ve yağlar vb., makine ve ulaştırma araçları ve diğer fasıllarda yer almayan mallarda EİT'in gerçekleştiği görülmektedir.

Söz konusu ülkeler için analiz sonuçlarının 0,50'nin üzerinde olduğu yıllarda ve sektörlerde, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşmasına dayalı bir ticaret yapısının ortaya çıktığı, diğer yıllarda ve sektörlerde ise karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir ticaret yapısının olduğu söylenebilir. Ülkeler arasındaki ticari bağların güçlendirilmesi için daha fazla adım atılması ve D-8'in daha fazla görev üstlenmesi, birliğin işlevini artıracaktır.

Türkiye, üye ülkelerle olan ticaretinde EİT'in artması için katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimine yönelebilir. Ayrıca üretim aşamalarının farklı ülkelere kaydırılması önemli bir husustur bu durumu lehe çevirecek önlemler alınması gerekmektedir. Yerli yatırımcının diğer ülkelerde cazip bulduğu avantajlar nedeniyle üretimini kaydırıyor olması, Türkiye'nin dış ticaretinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu yatırımcıların yurt içinde kalması için teşvik politikaları artırılmalı ve gerekirse korumacı politikalar uygulanmalıdır. Türkiye'nin uzmanlaşmış olduğu alanlar sanayi, sağlık ve çevre olarak belirlenmiştir. Bu alanlara yönelik çalışmalarını öne çıkarması D-8 ile olan ticaretini artıracaktır. Özellikle sağlık turizmi alanında öne çıkması bir avantaj sağlayabilir. Diğer ülkelerle belirlenen uzmanlaşma alanları özelinde bir ölçek ekonomisinin ortaya çıkması durumunda EİT artan bir seyir izleyebilir.

Türkiye'deki firmaların uluslararası şirketlerle rekabet etmesi, için yeniliği adapte olabilmesi ve teknolojik değişimlere ayak uydurması gerekmektedir. Türkiye sektörel bazda avantajlı olduğu konumları belirlemeli ve o sektörlerde üretim yapan firmalar EİT'i artıracak önlemler almalıdır. Örneğin tarımsal açıdan sahip olunan doğal kaynakların rekabet avantajı sağlayacak nitelikte işlenmesi, tarım hammadde ithalinin sınırlandırılması ve yerli üreticinin desteklenmesi tarım sektöründeki EİT'in atışına katkı sunabilir.

EİT'in artırılması için pazar büyüklüğünün fazla olması gerekir. Bu yüzden hedeflenen pazarların genişletilmesi gerekmektedir, birliğe katılacak ülkelerle bu durum mümkün olabilir. Ürün farklılaşmasına dayalı ticaretin ön plana çıkarılması için Ar-Ge çalışmaları yapılmalı ve üreticilere ihtiyaç duyulan teşvikler sağlanmalıdır. Türkiye'nin üç tarafının denizle çevrili olması ve stratejik bir konuma sahip olması önemli bir avantajdır bu avantajı taşımacılık ve lojistik açısından da değerlendirmelidir. Bu avantajları kullanarak ileri teknoloji malları üretecek yatırımcıları çekmeli ve bu

malların ticaret payındaki hacmi artırılmalıdır. Ayrıca Türkiye yabancı yatırımı çekmek ve ucuz iş gücünden yararlanmak için işgücünde nitelik artışına yönelmelidir.

Literatürde ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile EİT arasında doğrudan ilişki olduğu yönünde bulgular vardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi benzer ya da yakın olması halinde, EİT yoğun bir şekilde gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Örgütün hedeflerinden biri olan üye ülkelerin küresel ekonomideki konumunu iyileştirme amacı bu durumla örtüşebilir üye ülkeler arasında kalkınmanın artırılmasına yönelik çalışmalar EİT'i artırabilir.

Literatürde EİT'in daha çok gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıkması beklenmektedir. Söz konusu ülkeler ürün farklılaştırmasına yönelmekte, üretim yapan firmalar ölçek ekonomilerinden yararlanmakta, ülkeler AB gibi güçlü ekonomik entegrasyonlara üye olarak tarife kısıtlamalarıyla karşılaşmamakta, ileri teknoloji ürün üretimi için Ar-Ge harcamalarına yatırım yapmakta ve gelişmiş ülkelerdeki tüketici talebindeki farklılıklar nedeniyle EİT oranları yüksek olmaktadır. D-8 teşkilatına üye ülkelerde söz konusu durumların yeterli düzeyde olmaması nedeniyle EİT oranları düşük kalmıştır.

Üye ülkeler arasında faktör donanımlarının benzer olduğu farklılaştırılmış malların ticaretine ağırlık verilmesi EİT oranlarını artıracaktır. Ayrıca TTA'nın Bangladeş ve Endonezya tarafından 2022 yılında uygulamaya konmuş olması ancak Mısır, Nijerya ve Pakistan'ın hala uygulamıyor olması da EİT'in artması önünde engeldir. Teşkilat içerisinde alınan kararların eş zamanlı uygulanmasına dikkat edilmelidir. Literatürde coğrafi mesafe arttıkça taşıma maliyetlerinin artacağı ve EİT payının azalacağı beklenmektedir. Dolayısıyla Bangladeş ve Endonezya gibi Türkiye'ye uzak ülkelerin olması EİT'in düşük olmasında etkili olmuş olabilir.

Daha öncede değinildiği üzere Kojima yatay ticareti aynı kategoride yer alan malların takası olarak tanımlarken, dikey ticareti farklı kategorideki malların takası olarak tanımlamıştır (Kojima, 1964). Dikey EİT, aynı sektörde üretilen farklı kaliteye sahip malların ticaretini incelemeye katkı sunmakta ve farklı gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında gözlenmektedir (Erün, 2010: 72). Yatay EİT durumunda ise, aynı kaliteye sahip malların ticareti incelenmekte ve aynı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında ortaya

ıkmaktadır. Türkiye ile D-8 lkeleri arasındaki yatay EİT ve dikey EİT ayrımının dikkate alınması önemlidir. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda bu ayrımın yapılarak literatüre katkı sunulabilir. Gelecek çalışmalarda ayrıca Türkiye'nin D-8 ile olan EİT'inin belirleyicilerine yönelik incelemeler literatüre katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. S. (2004) **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, 2.bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- AMITI, M. ve A. J. VENABLES (2002) “The Geography of Intra-Industry Trade”, içinde P.J. Lloyd and Hyun-Hoon Lee (eds.), **Frontiers of Research in Intra-Industry Trade**, Palgrave-Macmillan, pp. 87-106.
- APPLEYARD, D. R. ve FIELD JR. A. J. (2014) **International Economics**, Irwin, McGraw-Hill Companies.
- AQUINO, A. (1978) “Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. 114, No. 2, pp. 275-296.
- ARMINGTON, P. S. (1969) “A Theory of Demand for Products Distinguished by Place Production”, **Staff Papers – International Monetary Fund**, Vol. 16, No. 1, pp. 159-178.
- ATİK, H. ve O. TÜRKER (2011) **Modern Dış Ticaret Kuramları**, Nobel Akademik Yayıncılık.
- AYDIN, A. (2008) “Endüstri İçi Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, S.B.E. İstanbul.
- AYDIN, A. (2008b) “Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 881-921.
- AYDIN, A. ve O. KÜÇÜKAHMETOĞLU (2015) “Türkiye’nin Ticari Hizmetler Endüstri-içi Ticareti: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespiti Üzerine Bir Uygulama”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 326-347.
- AYNAGÖZ ÇAKMAK, Ö. (2006) “Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri-İçi Ticaretin Yapısı: 1991-2004”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Yıl: 2 Sayı: 1, ss. 30-47.
- BALASSA, B. (1966) “Tarrif Reductions and Trade in Manufacturers among the Industrial Countries”, **The American Economic Review**, Vol. 56, No. 3, pp.466-473.
- BALASSA, B. (1986) “The Determinants of Intra-Industry Specialization in United States Trade”, **Oxford Economic Paper, New Series**, Vol. 38. No. 2, pp. 220-233.

- BALASSA, B. ve L. BAUWENS (1987) “Intra-Industry Specialisation in a Multi-Country and Multi-Industry Framework”, **The Economic Journal**, Vol. 97, No. 388, pp. 923-939.
- BALKIR, C. (2016) **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BASHİMOV, G. (2018) “Türkiye ile İran Arasındaki İkili Ticaretin Analizi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 30, ss. 145-155.
- BAŞKOL, M. O. (2009) “Türkiye’nin Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, ss. 1-24.
- BAŞKOL, M. O. (2010) “Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi”, içinde S. Sarı, E. A. Hiç Gencer ve A. H. Gencer (Eds), **International Conference on Eurasian Economies**, İstanbul-Turkey, Şanofset, 4-5 November, pp. 386-391.
- BAYRAKTUTAN, Y. ve Y. GÜRSEL (2023) “Intra-Industry Trade and Turkish-German Trade”, **VII-International European Conference On Interdisciplinary Scientific Research**, Frankfurt, Germany, 28-30 March, ss. 20-36.
- BERGSTRAND, J. H. (1990) “The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, The Linder Hypothesis and The Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade”, **The Economic Journal**, Vol. 100, No. 403, pp. 1216-1229.
- BRANDER, J. A. (1981) “Intra-Industry Trade in Identical Commodities”, **Journal of International Economics**, Vol. 11, pp. 1-14.
- BRULHART, M. (1998) “Trading Places: Industrial Specialization in the European Union”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 36, No. 3, pp. 320-346.
- CARRERA-GÓMEZ, G. (2002) “The Measurement of Intra-Industry Trade and Specialisation: a Review”, içinde P. Coto-Millán (ed.), **Essays on Microeconomics and Industrial Organisation**, Physica-Verlag Heidelberg, pp. 91-123.
- CAVES, R. E. (1981) “Intra-Industry Trade and Market Structure in the Industrial Counties”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Vol. 33, No. 2, pp. 203-223.
- CLARK, D. P. (2010) “Scale Economies and Intra-Industry Trade”, **Economics Letters**, Vol. 108, No. 2, pp. 190-192.
- ÇALIŞKAN, Ö. (2010) “Türkiye-AB Ticaretinde Endüstri-İçi Ticaret Olgusu, 1990-2007”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, ss. 1-45.
- ÇANKIRI TİCARET VE SANAYİ ODASI (t.y.) “Bangladeş Ülke Raporu”, Çankırı.

- ÇEŞTEPE, H. (2012) “Türkiye’nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretinin Analizi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 23-43.
- DAVIS, D. R. (1995) “Intra-industry Trade: A Heckscher-Ohlin-Ricardo Approach”, **Journal of International Economics**, Vol. 39, pp. 201-226.
- DE FRAHAN, B. H. ve M. VANCAUTEREN (2006) “Harmonisation of Food Regulations and Trade in the Single Market: Evidence from Disaggregated Data”, **European Review of Agricultural**, Vol. 33, No. 3, pp. 337-360.
- DEARDORFF, A. V. (1984) “Testing Trade Theories and Predicting Trade Flows”, içinde R.W. Jones and P. B. Kenen (eds), **Handbook of International Economics**, Elsevier Science Publishers, pp. 467-517.
- DEARDORFF, A. V. ve ROBERT M. S. (1982) “Lessons from Computer Modelling of Trade”, in process (Jully).
- DEĞER, M. K., M. A. DOĞANAY ve O.M. TELATAR (2015) “ Türkiye’nin Avrupa Birliği Ülkeleri ile Endüstri-İçi Ticaretinin Belirleyicileri: Çekim Modeli Sonuçları (1996-2013)”, **International Conference on Eurasian Economies**, Kazan, Russia, ss. 423-430.
- DEMİRTAŞ, G. ve E. TURAN. (2020) “Endüstri-İçi Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Akımları: Türkiye’de Giyim Sektörü Üzerine Ampirik Bir Analiz”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 4, ss. 794-816.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU (2022) “Bangladeş Bilgi Notu”, İstanbul.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU (2022) “Malezya Bilgi Notu”, İstanbul.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU (2024) “İran Bilgi Notu”, İstanbul.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU (2024) “Pakistan Bilgi Notu”, İstanbul.
- DIXIT, A. K. ve G. M. GROSSMAN (1982) “Trade and Protection with Multistage Production”, **Review of Economic Studies**, XLIX, pp. 583-594.
- DOĞAN, A. (2015) “Türkiye’nin D8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, ss. 166-189.
- DOĞANAY, M. A., M. K. DEĞER ve M. C. GENÇ (2014) “Doğrudan Yabancı Yatırım ile Endüstri İçi Ticaret Arası İlişkiler: Türkiye’nin Ulaşım Araçları Sektörü Üzerine Bir Analiz (2006-2013)”, **International Conference on Eurasian Economies**, Üsküp, Makedonya, ss. 405-409.
- ECB (2004) “Sectoral Specilisation in the EU A Macroeconomic Perspective”, Frankfurt: **European Central Bank Occasional Paper Series**, No. 19, <http://www.ecb.int> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 28/03/2022.

- EKANAYAKE, E. M. (2001) "Determinants of Intra-Industry Trade: The Case of Mexico", **The International Trade Journal**, Vol. 15, No. 1, pp. 89-112.
- ERTÜRK, E. (1998) **İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri**, Ed.: Emin Ertürk, 2.bs., İstanbul, Alfa-Aktüel Yayınları.
- ERÜN, G. (2010) "Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Analizi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 71-78.
- ETHIER, W. (1979) "Internationally Decreasing Costs and World Trade", **Journal of International Economics**, Vol. 9, ss.1-24.
- ETHIER, W. J. (1982) "National and International Returns to Scale in the Modern Theory of International Trade", **The American Economic Review**, Vol. 72, No. 3, pp. 389-405.
- FALVEY, R. E. (1981) "Commercial Policy and Intra-Industry Trade", **Journal of International Economics**, Vol. 11, pp. 495-511.
- FALVEY, R. E. ve H. KIERZKOWSKI (1987) "Product Quality, Intra-Industry Trade and (Im) Perfect Competition", içinde H. Kierzkowski (ed), **Protection and International Trade**, Oxford, Basil Blackwell.
- FONTAGNÉ, L., M. FREUDENBERG ve N. PÉRIDY (1997) "Trade Patterns Inside the Single Market", **Center d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII)**, No. 1997-07 April, pp. 5-145.
- FRANKEL, H. (1943) "Industrialisation of Agricultural Counties and the Possibilities of a New International Division of Labour", **The Economic Journal**, Vol. 53, No. 210, pp. 188-201.
- GANDOLFO, G. (2004) **Elements of International Economics**, New York, Springer.
- GREENAWAY, D. (1983) **International Trade Policy From Tariffs to the New Protectionism**, London, The MacMillan Press.
- GREENAWAY, D. (1987) "The New Theories of Intra-Industry Trade", **Bulletin of Economic Research**, Vol. 39, No. 2, pp. 95-120.
- GREENAWAY, D. ve C. MILNER (1983) "On the Measurement of Intra-industry Trade" **The Economic Journal**, Vol. 93, No. 372, pp. 900-908.
- GREENAWAY, D. ve C. MILNER (1984) "A Cross Section Analysis of Intra-Industry Trade in the U.K.", **European Economic Review**, Vol. 25, pp. 319-344.

- GREENAWAY, D. ve C. MILNER (1987) “Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. 123, No. 1, pp. 39-57.
- GREENAWAY, D. ve C. MILNER (1989) “The Growth and Significance of Intra-Industry Trade” içinde J. Black and A. I. MacBeean (eds.), **Causes of Changes in The Structure of International Trade**, 1960-85, London, The MacMillan Press, pp. 60-88.
- GRIMWADE, N. (1989) “**International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment**”, Routledge, London and New York.
- GRUBEL, H. G. (1967) “Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade”, **The Canadian Journal of Economics and Political Science**, Vol. 33, No. 3, pp. 374-388.
- GRUBEL, H. G. ve P. J. LLOYD (1975) **Intra-Industry Trade, Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products**, London, The MacMillan Press.
- GUELL, R. C. ve D. G. RICHARDS (1998) “Regional Integration and Intra-Industry Trade in Latin America, 1980-90”, **International Review of Applied Economics**, Vol. 12, No. 2, pp. 283-300.
- GURBET, H. (2019) “Küresel Dünya Düzeninde D-8 Örgütü’nün Makroekonomik Performansının İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi S.B.E. Samsun.
- HAVRYLYSHYN, O. ve E. CIVAN (1985) “Intra-Industry Trade Among Developing Countries”, **Journal of Development Economics**, Vol. 18, pp. 253-271
- HELPMAN, E. (1981) “ International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition: A Chamberlin – Heckscher – Ohlin Approach”, **Journal of International Economics**, Vol. 11, pp. 305-340.
- HELPMAN, E. (1984) “Increasing Returns, Imperfect Markets and Trade Theory” içinde R.W. Jones and P.B. Kenen (eds.), **Handbook of International Economics**, Vol. 1, pp. 325-365.
- HELPMAN, E. (1984b) “A Simple Theory of International Trade with Multinational Corporations”, **Journal of Political Economy**, Vol. 92, No. 3, pp. 451-471.
- <https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 04/08/2024
- <https://developing8.org/about-d-8/organizational-structure/> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 05/08/2024

<https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 04/08/2024)

<https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/misir> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 12.09.2024

HUFBAUER, G. (1970) “The Impact of National Characteristics & Technology on the Commodity Composition of Trade in Manufactured Goods” içinde Raymond Vernon (ed), **The Technology Factor in International Trade**, NBER, pp. 145-231.

ITC TRADE MAP <https://www.trademap.org/Index.aspx> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 06.08.2024

KAMEL, A. (2001) “D-8 Ekonomik Birliği Örgütü”, **Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel**, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 250-260.

KARLUK, S. R. (2013) **Uluslararası Ekonomi Teori-Politika**, 10.bs., İstanbul, Beta Yayıncılık.

KEESING, D. B. (1965) “Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 47, No. 3, pp. 287-294.

KILINÇ, S. (2013) “D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Türk Ekonomisine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi E.B.E. Ankara.

KOJIMA, K. (1964) “The Pattern of International Trade Among Advanced Countries”, **Hitotsubashi Journal of Economics**, Vol. 5, No. 1, pp. 16-36.

KOL, J. ve P. K. M. THARAKAN (1989) “Intra-Industry Trade, Traditional Trade Theory and its Extensions”, içinde P.K.M. Tharakan and Jacob Kol (eds), **Intra-Industry Trade Theory, Evidence and Extensions**, London, Palgrave Macmillan Press Ltd., pp. 1-14.

KONYA TİCARET ODASI (2019) “Pakistan İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu”, Konya

KOUTSOYIANNIS, A. (1987) **Modern Mikro İktisat**, Çev. Muzaffer Sarımeşeli, Ankara, Teori Yayınları.

KRUGMAN, P. R. (1979) “Increasing Returnsi Monopolistic Competition and International Trade”, **Journal of International Economics**, Vol. 9, pp. 469-479.

KRUGMAN, P. R. (1980) “Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade” **The American Economic Review**, Vol. 70, No. 5, pp. 950-959.

KRUGMAN, P. R. (1981) “Intraindustry Specialization and the Gains from Trade”, **Journal of Political Economy**, Vol. 89, No. 5, pp. 959-973.

- KRUGMAN, P. R. (1983) “New Theories of Trade Among Industrial Countries”, **The American Economic Review**, Vol. 73, No. 2, pp. 343-347.
- KRUGMAN, P. R. ve M. OBSTFELD (2003) **International Economics: Theory and Policy**, 6th Edition, New York, Addison Wesley.
- KUŞAT, N. (2021) “Türkiye ve Avrupa Turizm Sektör Liderleri Endüstri İçi Ticaret Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22 Sayı: 2, ss. 115-133.
- KÜÇÜKAHMETOĞLU, O. (2001) “Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye”, **Avrupa Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 129-153.
- KÜÇÜKSAKARYA, S. (2016) “Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında Endüstri-İçi Ticareti Üzerine Bir İnceleme”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 27-41.
- LANCASTER, K. (1980) “Intra-Industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition”, **Journal of International Economics**, Vol. 10, pp. 151-175.
- LINDER, S. B. (1961) **An Essay on Trade and Transformation**, Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri.
- LLOYD, P. J. (2002) “Controversies Concerning Intra-Industry Trade”, içinde P.J. Lloyd and Hyun-Hoon Lee (eds.), **Frontiers of Research in Intra-Industry Trade**, Palgrave-Macmillan, pp. 13-30.
- LOERTSCHER, R. ve F. WOLTER (1980) “Determinants of Intra-Industry Trade: Among Countries and Across Industries”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. 116, No. 2, pp. 280-293.
- MALATYA TİCARET VE SANAYİ ODASI (2021) “Mısır Ülke Raporu”, Malatya.
- MARKUSEN, J. R. (1986) “Explaining the Volume of Trade: An Eclectic Approach”, **The American Economic Review**, Vol. 76, No. 5, pp.1002-1011.
- MILGRAM BALEIX, J. ve A. I. MORO EGIDO (2005) “Trade Types with Developed and Developing Countries what can We Learn from Spanish Data?”, **Documentos De Economia Y Finanzas Internacionales**, DEFI 05/06, FEDEA.
- NARİN, P. (2002) Endüstri-içi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. İzmir.
- NILSSON, L. (1999) “Two-Way Trade between Unequal Partners: The EU and the Developing Countries”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. 135, No. 1, pp.102-127

- OECD (2002) “Intra-industry and Intra-firma Trade and The Internationalisation of Production”, **OECD Economic Outlook**, No. 71, pp 159-170.
- ÖZCAN, O. (2023) “Uluslararası Ekonomik Entegrasyon Yaklaşımı Bağlamında D-8 (Developing-8) Ekonomik İşbirliği Örgütünün Analizi ve Uluslararası İşbirliğinin Güçlendirilmesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 46, ss. 229-260.
- ÖZTAŞ, B. (2019) “İşsizlik ve İktisadi Büyüme İlişkisi: D-8 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E. Tokat.
- POSNER, M. V. (1961) “International Trade and Technical Change”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Vol. 13, No. 3, pp. 323-341.
- RATNAYAKE, R. ve P. ATHUKORALA (1992) “Intra-Industry Trade: The Australian Experience”, **International Economic Journal**, Vol. 6, No. 4, pp. 47-62.
- REGANATI, F. ve R. PITTIGLIO (2005) “Vertical Intra-Industry Trade: Patterns and Determinants in The Italian Case”, **Universita di Foggia, Dipartimento di Scienze Economiche, Matematiche e Statistiche**, Quaderni DSEMS 06-2005.
- ROBSON, P. (1987) “The Economics of International Integration”, Third Edition, Unwin Hyman: London.
- RUFFIN, R. J. (1999) “The Nature and Significance of Intra-industry Trade”, **Economic and Financial Review**, Federal Reserve Bank of Dallas, Fourth Quarter, pp. 2-9.
- RYBCZYNSKI, T. M. (1955) “Factor Endowment and Relative Commodity Prices”, **Economica, New Series**, Vol.22, No.88, pp. 336-341.
- SAPIR, A. (1992) “Regional Integration in Europe”, **The Economic Journal**, Vol. 102, No. 415, pp. 1491-1506.
- SARAY, M. O. (2019) “D-8 Ekonomileri, Dış Ticaret Desenleri ve Türkiye İçin Önemi: İhracat ve İthalat Yoğunluğu Endeksiyle Bir Değerlendirme”, **Curr Res Soc Sci**, Cilt:5, Sayı:2, ss. 171-188.
- SAWYER, W. C. ve R. L. SPRINKLE (2020) “Intra-industry Trade”, **Applied International Economics**, 5th Edition, London and New York, Routledge, pp. 93-116.
- SEN, A., M. O. SARAY ve M. KARAGOZ (2009) “Intra-Industry Trade between Turkey and OECD Countries: A Panel Data Analysis”, **Zagreb International of Economic & Business**, Vol. 12, No. 2, pp. 73-86.
- SEYİDOĞLU, H. (2015) **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 20.bs., İstanbul, Güzem Can Yayınları.

- SEZER, Ş. ve K. ÖNDER (2024) “Türkiye’nin Seçilmiş Sektör ve Ülkelerle Endüstri İçi Ticaretinin Analizi”, **Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 1-16.
- SHARMA, K. (1999) “Pattern and Determinants of Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing”, **Economic Growth Center Yale University, Center Discussion Paper** No. 813, pp. 1-21.
- SLEDZIEWSKA, K. ve E. CZARNY (2016) “Determinants of Intra-industry Trade of The New Member States”, **Journal of Economic and Social Development**, Vol. 3, No. 1, pp. 147-156.
- STOLPER, W. F. ve P. A. SAMUELSON (1941) “Protection and Real Wages”, **The Review of Economic Studies**, Vol. 9, No. 1, pp. 58-73.
- STONE, J. A. ve H.H. LEE (1995) “Determinants of Intra-Industry Trade: A Longitudinal, Cross Country Analysis, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. 131, No. 1, pp.67-85.
- ŞAHİN, D. (2015) “Türkiye’nin ve G-8 Ülkelerinin Endüstri-İçi Ticaretinin Statik Analizi”, **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, ss. 98-107.
- ŞENTÜRK, C. ve L. KÖSEKAHYAOĞLU (2015) “Türkiye’nin 1990-2013 Dönemi için Endüstri içi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt. 20, Sayı. 1, ss. 169-197.
- THOMPSON, H. (2005) “Aggregation and Applied Trade Theory”, **Journal of Economic Integration**, Vol. 20, No. 3, ss. 604-612.
- TİCARET BAKANLIĞI ANLAŞMALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ “Gelişen Sekiz Ülke (D-8)”, <https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 13/08/2019
- TİCARET BAKANLIĞI ULUSLARARASI ANLAŞMALAR VE AB GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, “Gelişen Sekiz Ülke (D-8)”, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 04/08/2024
- TÜİK <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 08.05.2024
- TÜRKAN, Y. ve A. ALAKUŞTEKİN (2017) “Gelişen Sekiz İslam Ülkesinin (D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi”, **Journal Of Emerging Economies And Policy**, Vol. 2, No. 1, ss. 137-162.
- UTKULU, U. (2005) **Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, 1.bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

VERGİL, H. ve E. YILDIRIM (2006) “AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı. 26, ss. 1-21.

WORLD BANK DATABANK <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi: 06.08.2024

YILMAZ, Ş. E. (2010) **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, 2.bs., Ankara, Efil Yayınevi.

YURTTANÇIKMAZ, Z. Ç. ve S. AZGÜN (2017) “Türkiye ve Komşu Ülkeler Arasında Endüstri İçi Ticaretin Düzeyi ve Sektörel Rekabet Gücü”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 3, ss. 513-528.

EKLER

Ek 1: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Bangladeş Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	0	0	na	111	9.969	0	0,00	288	0	0	na	553	1.863.820	1.055	0,00
11	0	0	na	112	32	0	0,00	289	0	0	na	554	6.808.219	57	0,00
12	0	0	na	121		11.811.379	0,00	291	359	450	0,89	562	83.107	0	0,00
16	0	0	na	122	0	107	0,00	292	18.113	0	0,00	571	40.118	3	0,00
17	350.330	0	0,00	211	140	0	0,00	321	0	0	na	572	168.587	0	0,00
22	13.434.709	0	0,00	212	0	0	na	322	0	0	na	573	612	0	0,00
23	55	0	0,00	222	0	0	na	325	0	0	na	574	125.473	329.023	0,55
24	0	0	na	223	83.303	0	0,00	333	0	0	na	575	13.073.656	26	0,00
25	0	0	na	231	0	15.243	0,00	334	464.260	7.587.645	0,12	579	0	0	na
34	0	0	na	232	46.634	0	0,00	335	605		0,00	581	20.672	6	0,00
35	0	0	na	244	0	0	na	342			na	582	932.028	1.334	0,00
36	10	40.251	0,00	245	0	0	na	343			na	583	0	0	na
37	0	0	na	246	0	0	na	344			na	611	1.571.992	689.034	0,61
41	0	0	na	247	0	0	na	345	0	0	na	612	942.116	11.575	0,02
42	19	0	0,00	248	4	4	1,00	351	0	0	na	613	31.903	0	0,00
43	0	0	na	251	0	0	na	399	0	0	na	621	53.386	0	0,00
44	0	0	na	261	0	0	na	411	10.292	0	0,00	625	197.072	3.792.024	0,10
45	558	0	0,00	263	33.139.492	0	0,00	421	1.490.466	3	0,00	629	312.014	137	0,00
46	65	0	0,00	264		52.194	0,00	422		12	0,00	633	0	0	na
47	17.560	0	0,00	265	0	0	na	431	14.904	0	0,00	634	50.004	0	0,00
48	418.202	11	0,00	266	31	5	0,28	511	29.962	0	0,00	635	5.386	403	0,14
54	4.075.738	0	0,00	267		3.296	0,00	512	49.276	0	0,00	641	110.146	23.058	0,35
56	27.193	0	0,00	268	0	0	na	513	447.198	0	0,00	642	3.579.760	372	0,00
57	408.051	0	0,00	269		6.231.547	0,00	514	82.398	0	0,00	651	25.189.027	218.811.870	0,21
58	83.008	0	0,00	272	0	0	na	515	28.877	5	0,00	652	20.181.564	248.726	0,02
59	31.266	0	0,00	273	4.240.983	0	0,00	516	2.903.690	0	0,00	653	4.231.021	332	0,00
61	427.692	0	0,00	274	539.015	0	0,00	522	384.417	4.960	0,00	654	13.828	1.671.899	0,02
62	99.513	0	0,00	277	9.809.408	0	0,00	523	9.472.828	0	0,00	655	1.561.660	9.640	0,01
71	2.429	0	0,00	278	797.521	0	0,00	524	4.634	0	0,03	656	600.228	418.656	0,82
72	28.267	0	0,00	281	0	0	na	525	343.536	0	0,00	657	1.553.130	760.696	0,66
73	583.118	0	0,00	282	0	0	na	531	6.558.731	10	0,00	658	74.837	4.150.246	0,04
74	53	6	0,20	283	0	0	na	532	368.611	0	0,00	659	6.262.917	516.089	0,15
75	606.936	0	0,00	284	0	0	na	533	5.628.116	13	0,00	661	39.373	0	0,00
81	4.361.557	2	0,00	285	0	0	na	541	107.473	21	0,00	662	1.280.937	35	0,00
91	30.158	0	0,00	286	0	0	na	542	574.062	697.891	0,90	663	62.505	1.226	0,04
98	235.820	6	0,00	287	0	0	na	551	44.674	30	0,00	664	46.771	5.798	0,22

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
665	217.151	31	0,00	731	2.976.273	0	0,00	842	13.230	44.686.621	0,00
666	25.379	1.861.452	0,03	733	9.121.571	0	0,00	843	519	17.022.735	0,00
667	0	0	na	735	359.841	525	0,00	844	17.698	17.235.716	0,00
671	23.396	0	0,00	737	608.522	0	0,00	845	140.163	86.449.490	0,00
672	49	14	0,44	741	9.440.031	2.434	0,00	846	48.092	2.081.302	0,05
673	12.600	0	0,00	742	2.221.720	139	0,00	848	551.908	1.083.490	0,67
674	0	0	na	743	4.705.981	1.912.111	0,58	851	7.151	12.374.527	0,00
675	0	0	na	744	3.456.081	0	0,00	871	91.970	0	0,00
676	11.542	0	0,00	745	6.470.020	3.479	0,00	872	2.160.858	3.879.781	0,72
677	0	0	na	746	131.710	0	0,00	873	4.099.774	0	0,00
678	62.447	0	0,00	747	2.678.316	0	0,00	874	4.976.871	1.913	0,00
679	370.474	27	0,00	748	159.790	0	0,00	881	681	0	0,00
681	0	0	na	749	1.838.177	1.230	0,00	882	397	0	0,00
682	66.962	0	0,00	751	11.803	0	0,00	883	0	0	na
683	0	0	na	752	389.070	0	0,00	884	266.743	16.447	0,12
684	128.917	0	0,00	759	67.756	17.692	0,41	885	151	341	0,61
685	0	0	na	761	14.073	0	0,00	891	14.670.649	0	0,00
686	0	0	na	762	0	0	na	892	2.080.307	72.887	0,07
687	0	0	na	763	5.621	0	0,00	893	1.375.508	161.472	0,21
689	0	0	na	764	90.910	4.264	0,09	894	9.243	109.757	0,16
691	3.902.419	0	0,00	771	1.435.706	0	0,00	895	1.481.514	16	0,00
692	1.695.825	0	0,00	772	31.423.591	1.475	0,00	896	1.630	0	0,00
693	6.434	0	0,00	773	1.203.955	214	0,00	897	5.193	276	0,10
694	315.741	19	0,00	774	184.481	0	0,00	898	1.862	0	0,00
695	3.469.672	18	0,00	775	2.895.247	0	0,00	899	4.564.338	2.608.686	0,73
696	2.274	6	0,01	776	236.854	257.913	0,96	931	59.979.412	0	0,00
697	308.061	3.970	0,03	778	871.229	2.549	0,01	961	0	0	na
699	4.149.452	1.839	0,00	781	0	0	na	971	0	0	na
711	1.811.544	0	0,00	782	3.789.355	0	0,00	999	0	0	na
712	0	0	na	783	0	0	na				
713	559.571	7.646	0,03	784	342.361	0	0,00				
714	0	0	na	785	223	1.150	0,32				
716	2.798.701	0	0,00	786	295.853	0	0,00				
718	34.110	0	0,00	791	2.152	0	0,00				
721	14.043.527	0	0,00	792	10	0	0,00				
722	9.919	0	0,00	793	140	11.000	0,03				
723	906.945	0	0,00	811	137.118	0	0,00				
724	51.616.917	0	0,00	812	46.285	139	0,01				
725	19.695	0	0,00	813	117.067	224	0,00				
726	516.847	0	0,00	821	703.486	378.291	0,70				
727	8.220.590	0	0,00	831	33.540	762.649	0,08				
728	6.210.142	0	0,00	841	17.870	57.901.702	0,00				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 2: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Endonezya Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	71.965	1.694	0,05	211	262	80	0,47	334	464.260	7.587.645	0,12	591	127.259	77.196	0,76
11			na	212			na	335	605		0,00	592	138.786		0,00
12			na	222			na	342			na	593			na
16			na	223			na	343			na	597	53.506	14	0,00
17			na	231		176.046.939	0,00	344			na	598	5.098.600	7.239.076	0,83
22	1.830.197	2	0,00	232	20.006		0,00	345			na	611	2.116.857	2.613.208	0,90
23	5	10	0,67	244			na	351			na	612	569	2.145	0,42
24	41	20	0,66	245		14.359.454	0,00	399			na	613	23.013		0,00
25			na	246		9	0,00	411	28		0,00	621	757.536	593.987	0,88
34	1.044.585	463.968	0,62	247	111		0,00	421	2.375.755		0,00	625	265.549	3.018.113	0,16
35			na	248	272	244.525	0,00	422	1.236.751	137.747.750	0,02	629	952.460	2.663.833	0,53
36		344.969	0,00	251		83.032.989	0,00	431	2.500	81.353.367	0,00	633			na
37		5	0,00	261			na	511	18.167	8.433	0,63	634	121.493	206.483	0,74
41	77		0,00	263		4.836.368	0,00	512	189.862	4.712.959	0,08	635	1.857	629.514	0,01
42			na	264			na	513	7.452	3.249.894	0,00	641	1.338.260	187.150.833	0,01
43			na	265		25	0,00	514	18.417	6.774.043	0,01	642	37.968	4.450.900	0,02
44			na	266	66.759	136.851	0,66	515	244.980	970.918	0,40	651	7.437.609	129.835.813	0,11
45	67		0,00	267	36.739	222.218.962	0,00	516	604.281	1.106.132	0,71	652	3.183.543	3.143.089	0,99
46	4.981.546		0,00	268	6		0,00	522	17.387.226	85.493.720	0,34	653	357.663	13.127.937	0,05
47			na	269		1.177	0,00	523	192.561	93	0,00	654	75.095		0,00
48	1.248.309	51	0,00	272			na	524	285.551	508	0,00	655	39.475	7.494	0,32
54	4.749		0,00	273	2.983.857		0,00	525	315.084		0,00	656	392.009	257.162	0,79
56	84.463	72	0,00	274	832.887		0,00	531	123.323	11.442.311	0,02	657	881.247	405.870	0,63
57	1.541.474	11.743.666	0,23	277	14.537		0,00	532	3.055.869	6	0,00	658	109.950	168.655	0,79
58	1.628.012	9.344	0,01	278	2.436.801	8.409.848	0,45	533	544.781	929.729	0,74	659	8.095.652	2.620.732	0,49
59	134.096	40	0,00	281	3.699.067		0,00	541	778.027	231.838	0,46	661	6.477.414	32.108	0,01
61	3.216.571	52.619	0,03	282			na	542	604.600	35.925	0,11	662	144.131	4	0,00
62	764.953	43	0,00	283			na	551	269.397	2.828.748	0,17	663	90.031	545.015	0,28
71	1.276	2.820.859	0,00	284			na	553	156.043	130.975	0,91	664	13.076	272.823	0,09
72		9.431.919	0,00	285			na	554		12.876.513	0,00	665	581.273	15.309	0,05
73	2.876.361	139	0,00	286			na	562		250	0,00	666	213.433	422.816	0,67
74	911	48.363	0,04	287	432.464	670.687	0,78	571	45	5	0,20	667		7.504	0,00
75	173.579	680.239	0,41	288			na	572	64.462	260.820	0,40	671			na
81	16.584	13.611.200	0,00	289			na	573	18.620	6.233.149	0,01	672	26	79.419.532	0,00
91	97.941	28.762.321	0,01	291	1.313.429	2.630	0,00	574	65.071	2.767.932	0,05	673	75.444	28.181.482	0,01
98	2.748.826	26.577.016	0,19	292	162.593	1.130.249	0,25	575	798.912	3	0,00	674	532	133	0,40
111	74.533		0,00	321			na	579	101.116	99.989	0,99	675	215.110	269.870.392	0,00
112	22	10	0,63	322			na	581	189.415	6.244.031	0,06	676	1.834.294	56.148	0,06
121	29.948.946	1.051.255	0,07	325			na	582	803.460	11.564	0,03	677	85.154		0,00
122	451.859	192	0,00	333			na	583	28.064	187.163	0,26	678	11.064	516.714	0,04

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	224.542	4.358.353	0,10	748	1.881.004	783.624	0,59	881	15.346	258	0,03
681			na	749	573.224	420.013	0,85	882		66	0,00
682	8.404	5.197.536	0,00	751	24.365	7.667.810	0,01	883			na
683	4.260		0,00	752	120.807	4.752.233	0,05	884	11.345	1.675.287	0,01
684	425.121	7.409.248	0,11	759	53.907	3.591.910	0,03	885	340.087	215.252	0,78
685			na	761	155.800	129.839	0,91	891	52.191		0,00
686		115	0,00	762		445.973	0,00	892	101.214	42.693	0,59
687		72.305.203	0,00	763	333.118	133.737	0,57	893	4.381.047	1.824.364	0,59
689	4.950	55.486	0,16	764	943.950	19.003.000	0,09	894	6.830	9.936.367	0,00
691	1.390.488	57.722	0,08	771	2.142.307	12.733.324	0,29	895	4.167	2.586.379	0,00
692	2.995.793		0,00	772	3.132.344	22.055.092	0,25	896	748	4.532	0,28
693	4.517	45.444	0,18	773	609.774	1.245.108	0,66	897	78.790	495.601	0,27
694	488.908	378.662	0,87	774	20.913	52.521	0,57	898	1.215.642	10.977.587	0,20
695	1.016.710	63.225	0,12	775	2.848.312	14.249.550	0,33	899	664.955	10.926.849	0,11
696	3.701	360.939	0,02	776	187.611	1.928.153	0,18	931	54.530.087	1.000	0,00
697	1.818.144	212.954	0,21	778	1.393.309	5.139.707	0,43	961			na
699	7.505.171	4.036.371	0,70	781			na	971			na
711	624.785	210	0,00	782	1.180.881		0,00	999			na
712			na	783			na				
713	1.676.647	219.796	0,23	784	5.192.812	2.367.169	0,63				
714	94.129	1.003	0,02	785	14.933	17.101.017	0,00				
716	974.881	3.323.615	0,45	786	2.369.899	4.986	0,00				
718	1.479.199	3.039	0,00	791	415.005		0,00				
721	1.106.793	3.512	0,01	792	2.936.695	4.241	0,00				
722	1.149.978	14.502.966	0,15	793	152.332		0,00				
723	4.090.267	98.204	0,05	811	62.000	3.399	0,10				
724	3.134.506	629.098	0,33	812	5.643	834	0,26				
725	725	1.036	0,82	813	499.215	206.700	0,59				
726	381.978	6.577	0,03	821	167.442	11.212.619	0,03				
727	2.314.754	908.460	0,56	831	90.922	5.712.137	0,03				
728	13.137.365		0,00	841	571.822	4.206.604	0,24				
731	403.316		0,00	842	1.139.289	5.349.717	0,35				
733	267.864		0,00	843	297.979	2.631.284	0,20				
735	68.706	1.511	0,04	844	496.559	2.137.259	0,38				
737	56.459	771	0,03	845	1.950.926	9.083.383	0,35				
741	1.556.305	10.512.910	0,26	846	701.424	1.194.506	0,74				
742	1.960.122	37.827	0,04	848	192.488	2.932.915	0,12				
743	10.903.539	5.165.501	0,64	851	272.775	81.457.857	0,01				
744	878.175	2.867	0,01	871	38.057	7.187.100	0,01				
745	1.139.803	365.099	0,49	872	4.316.029	367.713	0,16				
746	244.297	227.294	0,96	873	29.108	221.073	0,23				
747	2.961.492	86.089	0,06	874	7.544.377	4.552.864	0,75				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 3: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Malezya Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	88.285	2.657	0,06	211	41		0,00	334	433.625	17.295.564	0,05	591	143.374		0,00
11			na	212	59		0,00	335		5.025.808	0,00	592	301.522	2.049.648	0,26
12	174.054		0,00	222	329		0,00	342			na	593			na
16			na	223	4.879.680		0,00	343			na	597	24.468	1.490	0,11
17	5.532		0,00	231		39.761.313	0,00	344			na	598	6.619.733	22.853.588	0,45
22	4.460.067	77	0,00	232	776.735	3.105.452	0,40	345			na	611	6.739	95.093	0,13
23	907		0,00	244			na	351			na	612	507	329	0,79
24	25.364		0,00	245		128.023	0,00	399			na	613	180.532		0,00
25			na	246			na	411	288		0,00	621	1.203.960	2.593.685	0,63
34		45.789	0,00	247			na	421	4.004.531	8	0,00	625	1.052.182	721.155	0,81
35			na	248	51	394.657	0,00	422	39.418	940.049.604	0,00	629	4.691	10.306.899	0,00
36	1.354.350	62.209.652	0,04	251	1.760		0,00	431	51.849	130.397.004	0,00	633	206		0,00
37		2	0,00	261			na	511	1.078.397		0,00	634	46.907	567.298	0,15
41			na	263	223.310		0,00	512	6.557	27.934.833	0,00	635	74.423	685.187	0,20
42	7		0,00	264			na	513	157.666	24.303.106	0,01	641	134.072	179.956	0,85
43			na	265			na	514	90.612	295.249	0,47	642	74.101	10.977	0,26
44	48.000		0,00	266	160	81.775.490	0,00	515		3.583.911	0,00	651	9.797	102.804.734	0,00
45			na	267	141.616	85.247	0,75	516	509	37.207	0,03	652	1.806.998	6.796.723	0,42
46	2.393.086	2	0,00	268			na	522	341.896	6.000.608	0,11	653	57.351	82.536.257	0,00
47	1.334.401	4	0,00	269	67.864	600	0,02	523	19.231.166	152.461	0,02	654	259.533	1.411	0,01
48	12.263.712	2.303.841	0,32	272			na	524	4.571	2	0,00	655	19.309	14.911.854	0,00
54	2.494.084	2	0,00	273	473.430		0,00	525	137.364		0,00	656	921.958	11.241	0,02
56	5.348.046	143.517	0,05	274	12.480		0,00	531	144.242	63.518	0,61	657	1.489.112	10.937.854	0,24
57	10.676.492	2.477.257	0,38	277	21.758	115.428	0,32	532		4	0,00	658	43.735.085	23.115	0,00
58	3.206.693	31.456	0,02	278	20.565.389	8.004.336	0,56	533	485.889	5.102.403	0,17	659	993.104	620	0,00
59	644.167	164.686	0,41	281			na	541	304.142	3.081.417	0,18	661	785.143	72.486	0,17
61	6.328.498	27	0,00	282			na	542	4.400.341	1.360	0,00	662	85.783	823.166	0,19
62	2.460.474	7	0,00	283	9.800.792		0,00	551	152.636	685.851	0,36	663	205.585	430.348	0,65
71	331.541	5.258.966	0,12	284			na	553	4.921.188	1.427.847	0,45	664	647.891	130.175.187	0,01
72	52.219	31.179.796	0,00	285	1.575		0,00	554	307.895	83.148.360	0,01	665	168.113	64.967	0,56
73	6.270.703	1.429.198	0,37	286			na	562	57.435	40.625	0,83	666		1.621.665	0,00
74	2.744	509.629	0,01	287			na	571	15	133.109	0,00	667			na
75	290.449	110	0,00	288		99.308	0,00	572		16.179.629	0,00	671	992.043	29.298.317	0,07
81	14.634.518	2.437.998	0,29	289	14.927.045		0,00	573	70	8.724.834	0,00	672	165	12.075.378	0,00
91	103.290	2.570.604	0,08	291			na	574	75.663	60.776.510	0,00	673	1.480.361		0,00
98	2.779.843	39.755.017	0,13	292	388.803	289.936	0,85	575	496.906	7.218.386	0,13	674	164.354	131.332	0,89
111	439.831	32.521	0,14	321	166.764		0,00	579	393.445	8	0,00	675		949.138	0,00
112	32		0,00	322			na	581	430.684	77.514	0,31	676	32.835.351	2.970	0,00
121	81.943		0,00	325			na	582	1.314.224	23.478.948	0,11	677	149.514		0,00
122		2.283.240	0,00	333			na	583	4.226	132.676	0,06	678	479.793	1.121.105	0,60

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	187.208	3.046.259	0,12	748	603.400	416.197	0,82	881		490	0,00
681	4.516		0,00	749	793.742	237.091	0,46	882	3.745	622.007	0,01
682	4.017.594	31.952.362	0,22	751	5.556	5.500.021	0,00	883			na
683	18.030		0,00	752	157.509	11.941.032	0,03	884	12.139	7.982.391	0,00
684	92.648	916.684.521	0,00	759	66.693	15.698.046	0,01	885	18.305	15.615	0,92
685		na	na	761	429.721	7.611.858	0,11	891	338.581	227	0,00
686	193.309	468.262	0,58	762		1.565.693	0,00	892	99.039	767.526	0,23
687		2.701.250	0,00	763	15.646	1.189.027	0,03	893	1.137.133	2.833.581	0,57
689		na	na	764	330.743	45.871.451	0,01	894	11.462	6.177.608	0,00
691	977.198	150.190	0,27	771	5.190.697	12.201.878	0,60	895	13.322	3.860.004	0,01
692	453.234	112.058	0,40	772	1.372.146	45.956.160	0,06	896	2.847	131	0,09
693	14.165	3.137.860	0,01	773	110.089	1.425.865	0,14	897	67.012.125	308.408	0,01
694	310.615	20.447.055	0,03	774	3.685	1.023.822	0,01	898	43.125	7.309.418	0,01
695	84.936	559.039	0,26	775	5.203.166	83.057.279	0,12	899	629.614	2.435.293	0,41
696	148.523	277.339	0,70	776	212.388	314.073.090	0,00	931	29.028.759	1.000	0,00
697	347.321	2.109	0,01	778	1.405.811	63.963.752	0,04	961			na
699	1.612.056	4.027.200	0,57	781	76.250		0,00	971	16.290.483	358.491	0,04
711		na	na	782	1.801.797		0,00	999			na
712	450		0,00	783		1.415.600	0,00				
713	365.638	17.228	0,09	784	7.273.030	3.354.715	0,63				
714	4.600	1.159.423	0,01	785	27.235	7.123.339	0,01				
716	646.138	226.448	0,52	786	163.831	105.093	0,78				
718	223.366	8.788	0,08	791			na				
721	283.069	6.667	0,05	792	2.194.150	77.168	0,07				
722	1.759.279		0,00	793	198.399		0,00				
723	232.542	2.593.046	0,16	811	987.998		0,00				
724	485.117	105.833	0,36	812	422.683		0,00				
725	751.744	194	0,00	813	102.351	111.371	0,96				
726	117.547	76.874	0,79	821	1.063.468	17.840.428	0,11				
727	224.296	17.007	0,14	831	214.042	10.297.944	0,04				
728	1.691.981	24.647.293	0,13	841	1.935.948	17.976	0,02				
731	110.272		0,00	842	5.757.316	17.613.067	0,49				
733	706.618		0,00	843	1.095.251	575.282	0,69				
735	62.320	5.816	0,17	844	2.457.564	722.358	0,45				
737	191.213	25.183	0,23	845	6.677.134	8.580.756	0,88				
741	1.960.731	15.064.496	0,23	846	1.688.308	7.027.078	0,39				
742	1.590.408	430.125	0,43	848	221.005	127.196.670	0,00				
743	2.470.214	5.718.156	0,60	851	303.664	537.238	0,72				
744	474.611	2.121.997	0,37	871	4.560	23.484	0,33				
745	209.249	257.196	0,90	872	907.739	13.917.400	0,12				
746	77.216	2.370.543	0,06	873	38.695	246.416	0,27				
747	2.617.022	34.877.742	0,14	874	1.393.792	20.948.223	0,12				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 4: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile İran Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	288.643	6.283	0,04	211	390	120.064	0,01	334	1.598.641	6.737.083	0,38	591	6.516.288	31	0,00
11			na	212			na	335	124.901	52.997.262	0,00	592	43.057.391	16.555.422	0,56
12	40.300.880		0,00	222	2.843.241	146.789	0,10	342			na	593		1.020.310	0,00
16			na	223	868.512	62.000	0,13	343			na	597	3.074.836	111.710	0,07
17	1.696		0,00	231	1.592		0,00	344			na	598	27.335.902	28.820.145	0,97
22	508.900		0,00	232	4.605.652	20.806.407	0,36	345			na	611	141.501	2.069.310	0,13
23	4.563		0,00	244	1.316		0,00	351			na	612	35.894		0,00
24	2.749		0,00	245	31.297	290.119	0,19	399			na	613			na
25	8.160.555	97.315	0,02	246	12.000		0,00	411	25.500		0,00	621	7.734.614	8.041	0,00
34		84.190	0,00	247	22.608		0,00	421	50.054.893		0,00	625	3.472.608	195.407	0,11
35			na	248	17.528.355	25.599	0,00	422	132.284		0,00	629	14.945.286	25.420	0,00
36		4.707.045	0,00	251	81.007.210		0,00	431	1.952.007	17.807.272	0,20	633	86.267		0,00
37	50		0,00	261			na	511	4.850.048	621	0,00	634	27.880.557	13.008.204	0,64
41	109.857	1.538	0,03	263	11.776.971	336.643	0,06	512	6.494.521	14.994.820	0,60	635	5.412.337	35.848	0,01
42	10.409	671.428	0,03	264	1.978		0,00	513	8.176.110	26.094.441	0,48	641	67.827.214	17.805.350	0,42
43			na	265			na	514	3.195.884	3.996.965	0,89	642	57.697.569	137.634	0,00
44	3.825.127		0,00	266	109.627	500.892	0,36	515	4.650.444	872.733	0,32	651	48.291.839	5.913.660	0,22
45		342.753	0,00	267	597.766	78.943	0,23	516	9.257.427	13.003.377	0,83	652	18.822.770	145.125	0,02
46	2.865		0,00	268	564		0,00	522	46.443.749	87.898.903	0,69	653	40.470.096	160.195	0,01
47	61.453		0,00	269	159.676	126.304	0,88	523	10.536.672	13.873.274	0,86	654	1.133.872	6.624	0,01
48	9.113.976	35.528	0,01	272	869.692	1.459.635	0,75	524	469.051	8.013.394	0,11	655	8.950.535	124.867	0,03
54	11.590.029	617.156	0,10	273	1.002.445	1.786.980	0,72	525	16.087	2.789	0,30	656	4.104.080	271.992	0,12
56	650.692	1.013.111	0,78	274			na	531	7.918.565	1.072.542	0,24	657	39.605.857	2.491.934	0,12
57	263.326	34.347.265	0,02	277	14.590	400.764	0,07	532	1.343.983	6	0,00	658	5.177.406	1.660	0,00
58	1.139.475	1.178.766	0,98	278	977.800	4.677.125	0,35	533	54.277.149	1.378.769	0,05	659	25.623.160	1.100.115	0,08
59	1.378.911	1.589.228	0,93	281	365.611	8.025	0,04	541	10.141.724	653.290	0,12	661	110.470	4.369.718	0,05
61	196.285	735.782	0,42	282	38.265	58.885	0,79	542	34.690.032	1.789.991	0,10	662	2.334.498	7.813.988	0,46
62	4.983.578	20.043	0,01	283			na	551	26.824.252	69.123	0,01	663	8.951.059	552.904	0,12
71	1.806.275	1.480.715	0,90	284			na	553	44.582.387	13.031	0,00	664	1.027.689	43.335.030	0,05
72	43.850.342		0,00	285	3.804.421		0,00	554	32.415.704	581.433	0,04	665	13.215.777	8.919.503	0,81
73	5.917.659		0,00	286			na	562	6.451.643	76.306.234	0,16	666	1.313.840	49.378	0,07
74	197.173	3.584.374	0,10	287	72.631.805	2.719.975	0,07	571	2.423.430	333.058.406	0,01	667		2.158	0,00
75	152.188	2.737.137	0,11	288	1.032.565	104.103.844	0,02	572	2.228.962	31.561.889	0,13	671	250.084	54.554.700	0,01
81	1.746.556	14.169.640	0,22	289			na	573	806.968	9.645.104	0,15	672	80.955	73.001.116	0,00
91	2.621.296		0,00	291		5.527.598	0,00	574	14.147.762	8.197.280	0,73	673	1.553.449	1.400.541	0,95
98	5.974.197	52.444	0,02	292	4.026.710	1.306.720	0,49	575	66.180.304	20.439.333	0,47	674	902.859	218.544	0,39
111	15.330.275	13.615	0,00	321	41.943	7.599.350	0,01	579		14.400	0,00	675	3.513.531	1.459.739	0,59
112	720		0,00	322	34.086		0,00	581	9.515.349	1.851.624	0,33	676	29.881.375	26.559.421	0,94
121	41.407.360	8.292	0,00	325		189.155	0,00	582	38.927.030	24.937.203	0,78	677	408.372		0,00
122	12.399.685		0,00	333			na	583	6.912.504	1.756	0,00	678	132.500	1.640.583	0,15

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	9.222.447	294.792	0,06	748	16.989.577	913.894	0,10	881	86.927		0,00
681	1.380.787		0,00	749	16.872.314	437.979	0,05	882	1.077.544		0,00
682	723.746	434.737.149	0,00	751	1.340.082		0,00	883			na
683	1.193.093		0,00	752	456.856		0,00	884	375.495		0,00
684	3.992.785	771.370.124	0,01	759	1.390.354		0,00	885	826.199	36.025	0,08
685	2.991	8.200.552	0,00	761	767.830		0,00	891	1.208.603	91.922	0,14
686	34.206	349.560.350	0,00	762	286	934	0,47	892	865.907	13.077	0,03
687	121.958		0,00	763	166.139	115	0,00	893	22.668.222	2.071.013	0,17
689	314.164		0,00	764	1.662.783	18.371	0,02	894	2.065.999	72.240	0,07
691	4.468.557	304.463	0,13	771	18.299.130	185.944	0,02	895	1.478.536	6.127	0,01
692	3.641.682	1.251.249	0,51	772	40.529.592	1.793.899	0,08	896	3.691	24.121	0,27
693	2.072.250	4.920.676	0,59	773	36.628.943	80.821	0,00	897	5.662.985	6.666.418	0,92
	3.314.907	354.788	0,19	774	718.219	31.475	0,08	898	132.149	25.954	0,33
695	5.595.510	220.115	0,08	775	21.771.409	165.874	0,02	899	5.257.471	284.425	0,10
696	1.044.764	2.199	0,00	776	873.306		0,00	931	161.621.889	2.650	0,00
697	9.848.468	6.998.476	0,83	778	20.185.723	257.718	0,03	961			na
699	41.535.321	11.535.520	0,43	781	589.170		0,00	971	7.540.630		0,00
711	1.852.889		0,00	782	2.658.957	80.000	0,06	999			na
712	3.293.758		0,00	783	9.336.457		0,00				
713	21.024.201	879.595	0,08	784	77.357.081	1.079.721	0,03				
714	130.545		0,00	785	1.454.930	40.543	0,05				
716	40.870.286	638	0,00	786	27.169.479	49.362	0,00				
718	10.913.024		0,00	791	72.643	7.487	0,19				
721	12.450.242	97.879	0,02	792			na!				
722		11.285	0,00	793	547.860		0,00				
723	17.586.474	33.671	0,00	811	2.164.839	6.900	0,01				
724	27.303.379	46.003	0,00	812	7.820.502	979.251	0,22				
725	1.019.070	70.556	0,13	813	711.329	208.822	0,45				
726	1.937.531	39.986	0,04	821	14.992.609	142.348	0,02				
727	16.144.846	1.842.662	0,20	831	309.401	2.471	0,02				
728	40.484.679	4.349.065	0,19	841	2.616.568	223	0,00				
731	2.319.737	1.270.681	0,71	842	3.128.834	1.686	0,00				
733	5.278.158	158.335	0,06	843	808.941		0,00				
735	371.758	19.221	0,10	844	1.980.409		0,00				
737	8.520.428	705.439	0,15	845	3.225.279	22	0,00				
741	12.996.121	1.358.462	0,19	846	797.849		0,00				
742	26.780.355	96.232	0,01	848	296.833	926.625	0,49				
743	36.001.325	348.819	0,02	851	1.618.693	87.842	0,10				
744	14.694.923	250.979	0,03	871	14.861	3.981	0,42				
745	11.246.619	784.735	0,13	872	4.278.937	310.802	0,14				
746	5.127.092	169	0,00	873	1.633.828	1.500	0,00				
747	18.177.631	1.529.416	0,16	874	12.599.763	788.756	0,12				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 5: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Mısır Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	5.298	5.575	0,97	211	38	1.016.816	0,00	334	59.259.386	96.121.836	0,76	591	10.797.519	297	0,00
11	202.313		0,00	212			na	335	132.444.728	1.863.912	0,03	592	16.216.437	15.887.934	0,99
12	833.298		0,00	222	376.207	11.225.066	0,06	342			na	593			na
16			na	223	1.345.300		0,00	343			na	597	1.392.722	29.945	0,04
17	269.184		0,00	231	1.234.180		0,00	344			na	598	53.564.159	54.385.389	0,99
22	61.445.090	90.258	0,00	232	6.227.671	1.197.318	0,32	345			na	611	15.179	2.146.202	0,01
23	16.690.903		0,00	244			na	351			na	612	1.236.305	4.991	0,01
24	1.898.951	43	0,00	245	11.518	655.343	0,03	399			na	613	3		0,00
25			na	246	116		0,00	411	2.299	3	0,00	621	4.524.162	691.371	0,27
34		1.259.608	0,00	247			na	421	90.340.034	7	0,00	625	60.113.304	32.141.947	0,70
35			na!	248	520.500		0,00	422	732	195.534	0,01	629	8.235.162	50.426	0,01
36		1.965.158	0,00	251	1.276.209	2	0,00	431	1.218.082	795	0,00	633	2.956		0,00
37			na	261			na	511	4.422.747		0,00	634	57.265.516	15	0,00
41			na	263	1.310.339	1.696.799	0,87	512	911.367	86.516.888	0,02	635	8.436.053	68.528	0,02
42	16		0,00	264			na	513	23.850.774	1.002.098	0,08	641	56.172.841	23.846.260	0,60
43			na	265	14.092	627.071	0,04	514	462.245		0,00	642	22.584.034	11.676.763	0,68
44	8.694.467	15	0,00	266	2.188.456	21.357.453	0,19	515	1.202.743	103.623	0,16	651	161.841.880	163.472.547	0,99
45	4.527		0,00	267	867.401	135.585	0,27	516	3.573.077	68.263	0,04	652	58.381.067	71.452.903	0,90
46	12.587.557	351.658	0,05	268	74.292	2.372.610	0,06	522	14.502.975	196.899.345	0,14	653	15.586.536	171.790.355	0,17
47	4.161.238		0,00	269	57.175	43.846	0,87	523	152.142.731	2.046.270	0,03	654	1.096.450	1.498.061	0,85
48	3.659.682	13.337	0,01	272	898.630	9.907.377	0,17	524	532.377	3.473.786	0,27	655	62.918.474	35.641.088	0,72
54	29.704.774	3.414.356	0,21	273	21.831.371	33.829.566	0,78	525	503.155		0,00	656	12.964.341	676.059	0,10
56	381.077	1.083.829	0,52	274	25.893.114		0,00	531	11.247.100	12.871	0,00	657	45.643.009	7.453.697	0,28
57	24.797.115	4.692.619	0,32	277	2.573.076		0,00	532	1.472.588	45	0,00	658	13.887.381	2.265.081	0,28
58	8.118.206	2.070.354	0,41	278	28.189.491	4.255.795	0,26	533	40.334.326	4.284.415	0,19	659	17.169.605	823.525	0,09
59	553.397	334.821	0,75	281	510		0,00	541	2.627.841	943.107	0,53	661	1.220.259	16.023.704	0,14
61	3.118.011	40.186.247	0,14	282	65.355	578.875	0,20	542	5.482.871	867	0,00	662	18.946.857	193.098	0,02
62	12.316.951	105	0,00	283			na	551	6.092.760	578.283	0,17	663	7.480.254	37	0,00
71	308.305	160	0,00	284			na	553	7.814.320	5.444.236	0,82	664	5.452.249	6.914.157	0,88
72	3.114.306	17	0,00	285	943.914		0,00	554	18.778.165	22.926.994	0,90	665	4.743.313	21.287.937	0,36
73	6.973.569	21	0,00	286			na	562	5.403.942	240.349.591	0,04	666	4.595.964	5.854.186	0,88
74	28.650	5	0,00	287	471.431	14.935.999	0,06	571	4.052.197	47.846.679	0,16	667	62.463		0,00
75	318.949	2.327.625	0,24	288	250	155.526	0,00	572	14.728.707	2.239.331	0,26	671	1.897.682	4.536.532	0,59
81	5.338.351	15.870.182	0,50	289			na	573	961.414	95.026.143	0,02	672	21.631.089	378	0,00
91	379.803		0,00	291	310.714		0,00	574	27.710.398	806.407	0,06	673	269.871.024	1.693.508	0,01
98	5.060.308	1.650.356	0,49	292	4.842.873	1.516.012	0,48	575	81.993.263	201.199.324	0,58	674	92.233.201	253.945	0,01
111	189.696	64.032	0,50	321	3.124.241		0,00	579	738.383	26.139	0,07	675	11.097.385		0,00
112	11	2	0,31	322			na	581	3.980.250	423.504	0,19	676	122.444.908	10.874.932	0,16
121	2.643.286		0,00	325			na	582	32.110.753	56.279.246	0,73	677	2.885.482		0,00
122	4.754.400	220	0,00	333			na	583	18.455.433	20	0,00	678	12.747.823		0,00

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	118.633.548	1.854.275	0,03	748	6.081.982	1.960	0,00	881	754		0,00
681	367.823	1.622.616	0,37	749	5.904.532	55.804	0,02	882	1.182.143		0,00
682	16.882.387	37.024.944	0,63	751	363.733		0,00	883			na
683	505.740		0,00	752	685.879	700	0,00	884	329.512	4.355	0,03
684	9.179.384	19.677.348	0,64	759	229.415	4.095	0,04	885	447.931	562	0,00
685	85.710	1.086.646	0,15	761	135.410	4.557.466	0,06	891	80		0,00
686	1.587.255		0,00	762	100		0,00	892	11.777.240	324.279	0,05
687	196.993		0,00	763	254.345	220	0,00	893	45.097.775	4.663.021	0,19
689	12		0,00	764	847.121	76.695.298	0,02	894	4.184.470	1.435	0,00
691	51.978.807	16.138	0,00	771	21.096.754	64.196	0,01	895	3.491.683	571.792	0,28
692	17.851.966	1.646.827	0,17	772	27.979.594	403.627	0,03	896	1.026	407	0,57
693	16.381.055	20	0,00	773	34.510.072	51.037.443	0,81	897	176.149.065	1.230.665	0,01
694	4.857.862	4.942	0,00	774	238.534		0,00	898	102.927	14.216	0,24
695	1.162.183	3.098	0,01	775	109.028.781	766.899	0,01	899	11.744.113	169.975	0,03
696	1.810.307	53.808	0,06	776	8.483.784	4.130	0,00	931	24.586.787	1.539	0,00
697	94.118.501	583.383	0,01	778	29.192.395	7.526.901	0,41	961			na
699	51.335.218	3.566.800	0,13	781	223.735.647		0,00	971		73.337.192	0,00
711	1.715.890	122	0,00	782	14.402.080	55.066	0,01	999			na
712			na	783	5.121.389		0,00				
713	4.218.639	108	0,00	784	30.664.056	280.941	0,02				
714	67.964		0,00	785	35.564	5	0,00				
716	16.618.200	182.600	0,02	786	3.088.116		0,00				
718	2.794.169		0,00	791	146.597		0,00				
721	7.633.472	3.382	0,00	792	483.490	4.848	0,02				
722	72.902		0,00	793	16.202.890	168.307	0,02				
723	9.649.026	367	0,00	811	848.682		0,00				
724	34.973.872	272.770	0,02	812	388.110	3.866.911	0,18				
725	650.519		0,00	813	6.143.120	342.207	0,11				
726	2.437.686	4.812	0,00	821	14.887.919	535.233	0,07				
727	8.425.546	19.058	0,00	831	639.753	928	0,00				
728	48.738.017	325.115	0,01	841	19.254.568	48.913.916	0,56				
731	3.842.447		0,00	842	26.948.240	34.154.084	0,88				
733	6.327.565	33.900	0,01	843	8.583.358	5.463.412	0,78				
735	1.112.914		0,00	844	13.180.441	9.295.186	0,83				
737	8.960.408	3.390	0,00	845	41.075.988	22.697.363	0,71				
741	57.874.356	700.711	0,02	846	4.474.342	892.249	0,33				
742	16.089.003	31.232	0,00	848	3.843.723	7.598	0,00				
743	23.482.691	1.768.778	0,14	851	5.870.803	68.029	0,02				
744	23.182.654	175.534	0,02	871	25.156		0,00				
745	13.352.086		0,00	872	2.384.072	771.172	0,49				
746	593.178	1.138	0,00	873	681.842	22.424	0,06				
747	39.983.293	133.869	0,01	874	5.929.251	134.474	0,04				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 6: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Nijerya Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	8.235		0,00	211	786	59	0,14	334	44.188.472	99	0,00	591	53.451		0,00
11			na	212			na	335	48.807		0,00	592	12.552.908	5	0,00
12	19		0,00	222	3.204	47.631.683	0,00	342			na	593			na
16			na	223	1.935	147	0,14	343			na	597	41.086		0,00
17	174.967		0,00	231		414.591	0,00	344		9.575.609	0,00	598	5.043.428	224	0,00
22	1.669.682	20	0,00	232	8.141		0,00	345			na	611	5.779	674.938	0,02
23	40		0,00	244			na	351			na	612	4.121	5	0,00
24	76.219		0,00	245	212	1.315.316	0,00	399			na	613			na
25	600.700		0,00	246			na	411	392.051		0,00	621	309.498		0,00
34		2.717	0,00	247			na	421	338.635		0,00	625	3.855.921		0,00
35			na	248	280.441		0,00	422	15.664		0,00	629	1.382.035	5	0,00
36	351		0,00	251	411.887		0,00	431	240	5	0,04	633	75		0,00
37	398		0,00	261			na	511	4.782		0,00	634	1.496.421	45.798	0,06
41			na	263			na	512	52.562		0,00	635	4.186.027	65	0,00
42	588		0,00	264			na	513	45.790		0,00	641	2.347.486	2.277	0,00
43			na	265	38		0,00	514	503.430		0,00	642	720.953	498	0,00
44	22		0,00	266	1.224	2.425.022	0,00	515	84		0,00	651	123.038	60	0,00
45	36		0,00	267			na	516	1.399.528	884	0,00	652	8.784	52	0,01
46	507	109	0,35	268			na	522	36.679	10	0,00	653	985.693	158	0,00
47	919.492		0,00	269	322	144	0,62	523	20.259.162	294	0,00	654	13.508		0,00
48	2.465.475	35	0,00	272			na	524	165.924		0,00	655	170.882	222	0,00
54	1.847	637.849	0,01	273	56.099.213	32	0,00	525	18.595		0,00	656	26.276	36	0,00
56	59.667	3	0,00	274	3.648.413		0,00	531	871.022		0,00	657	14.853.617	28	0,00
57	15.731	308.198	0,10	277	32.693		0,00	532	15		0,00	658	1.593.004	107	0,00
58	9.812		0,00	278	160.927	17.492	0,20	533	6.486.763		0,00	659	10.662.940		0,00
59	16.046		0,00	281			na	541	255.396	1.316	0,01	661	3.601.769	40	0,00
61	19.927.646	2	0,00	282			na	542	6.783.994	309	0,00	662	5.454.255		0,00
62	7.234.423		0,00	283			na	551	684.246	16	0,00	663	3.544.864	11.441	0,01
71	16.254	15	0,00	284			na	553	8.063.261	113	0,00	664	2.756.925	4.198.376	0,79
72	8.358	697.128	0,02	285	1.224		0,00	554	2.915.985	301	0,00	665	1.109.460	24	0,00
73	6.464.499	6	0,00	286			na	562	1.954.986	19.846.326	0,18	666	409.450		0,00
74	15.690	50	0,01	287		802	0,00	571	180.397		0,00	667	200		0,00
75	182.578	70.455	0,56	288			na	572	53.111		0,00	671			na
81	68.709	1.079.365	0,12	289			na	573	1.905		0,00	672	636	76	0,21
91	43.020		0,00	291	256.150		0,00	574	1.398.264	697.487	0,67	673	9.550.668		0,00
98	12.516.820	397	0,00	292	125.098	40.812	0,49	575	21.466.984	2	0,00	674	282.978		0,00
111	470.429	30	0,00	321			na	579		2.603.836	0,00	675	122.601		0,00
112	1.601		0,00	322	684		na	581	4.354.216		0,00	676	3.805.909		0,00
121			na	325			na	582	6.601.909	7	0,00	677	549		0,00
122	1.106.263	7	0,00	333			na	583	387.971		0,00	678	70.380		0,00

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	2.633.687	20	0,00	748	1.039.629		0,00	881	11.494	102	0,02
681			na	749	1.696.707	190	0,00	882	91.291	20	0,00
682	713.607		0,00	751	30.273		0,00	883			na
683			na	752	670.506	2.160	0,01	884	21.426		0,00
684	5.168.687	58.779	0,02	759	7.894	100	0,03	885	51.170		0,00
685		446.700	0,00	761	246.754		0,00	891	1.318.817		0,00
686			na	762			na	892	1.279.339	1.400	0,00
687			na	763	88.578		0,00	893	9.893.254	8.554	0,00
689	4.569		0,00	764	261.041	200	0,00	894	310.199	127	0,00
691	53.427.102		0,00	771	47.558.074		0,00	895	69.964	22	0,00
692	6.047.820	2	0,00	772	4.427.663		0,00	896	14.222	1.353	0,17
693	611.052		0,00	773	25.829.798		0,00	897	4.062.624	987	0,00
694	920.495	3.315	0,01	774	813.678		0,00	898	13.830	24	0,00
695	570.382	5	0,00	775	9.131.501		0,00	899	453.987	4.581	0,02
696	85.364		0,00	776	42.349		0,00	931	48.612.777		0,00
697	6.228.894	1.112	0,00	778	4.165.131	588	0,00	961			na
699	8.230.080	527	0,00	781	1.622.998		0,00	971			na
711	380.345		0,00	782	7.841.628		0,00	999			na
712	100		0,00	783	271.044		0,00				
713	1.787.255		0,00	784	5.158.464	5.549	0,00				
714			na	785	238.580		0,00				
716	1.326.744		0,00	786	4.091.615		0,00				
718	293.617		0,00	791	43.989		0,00				
721	2.458.473		0,00	792	215.652	3.797	0,03				
722	290.370		0,00	793	26.535		0,00				
723	1.287.572		0,00	811	1.488.716		0,00				
724	630.469		0,00	812	1.719.292		0,00				
725	199.425		0,00	813	1.825.302		0,00				
726	297.167	13.490	0,09	821	43.671.575		0,00				
727	6.726.860		0,00	831	146.713	1.588	0,02				
728	13.642.127		0,00	841	1.604.874	1.213	0,00				
731	369.201		0,00	842	644.690	1.563	0,00				
733	361.290		0,00	843	290.455	562	0,00				
735	291.349		0,00	844	355.885	1.390	0,01				
737	419.140		0,00	845	1.105.205	1.301	0,00				
741	10.139.503		0,00	846	78.589	68	0,00				
742	1.335.681		0,00	848	206.070	271	0,00				
743	5.681.828	327.836	0,11	851	12.789.731	1.508	0,00				
744	7.738.277		0,00	871	9.657		0,00				
745	3.770.090		0,00	872	4.260.560		0,00				
746	179.834		0,00	873	386.597		0,00				
747	2.456.227	683	0,00	874	1.005.669	6.085	0,01				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 7: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile Pakistan Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	1.178	22.564	0,10	211	235	80	0,51	334	3.172.645	85	0,00	591	966.928		0,00
11			na	212			na	335	430.311		0,00	592	1.686.019	5.875.057	0,45
12	19.525		0,00	222	23.765	2.375.920	0,02	342			na	593			na
16			na	223	28.329		0,00	343			na	597	864.002	2	0,00
17			na	231			na	344			na	598	22.189.582	493.883	0,04
22	9.083.095	17	0,00	232	141.217		0,00	345			na	611	2.162.740	5.516.166	0,56
23	46	244.510	0,00	244			na	351			na	612	1.790.368	10.628	0,01
24	34		0,00	245		10	0,00	399			na	613	986.429	6.445	0,01
25	10		0,00	246	5		0,00	411	3.885		0,00	621	1.652.671	88.397	0,10
34			na	247	23		0,00	421	8.078.936		0,00	625	6.535.137	5.319.752	0,90
35			na	248	150.424		0,00	422	7.304	45	0,01	629	826.214	13.428	0,03
36			na	251	107.613		0,00	431	16.216		0,00	633			na
37			na	261			na	511	255.128		0,00	634	2.190.527		0,00
41	532		0,00	263	122.237.080	262.756	0,00	512	8.117	15.920.854	0,00	635	148.580	12.857	0,16
42	34	3.007.488	0,00	264			na	513	119.087	626.740	0,32	641	660.084	1.833.048	0,53
43			na	265			na	514	135.173		0,00	642	3.188.078	6.124	0,00
44	494.929		na	266	6	5.754.475	0,00	515	13.245		0,00	651	20.851.393	52.219.834	0,57
45			na	267		181.379	0,00	516	2.198.055	9	0,00	652	4.165.589	130.621.680	0,06
46	13.686.604		0,00	268	168.314	35	0,00	522	81.633		0,00	653	3.807.960	9.448.493	0,57
47	31.326		0,00	269	717.005	1.737.471	0,58	523	1.517.180	586.862	0,56	654	23.325	1.966.398	0,02
48	883.050	47.337	0,10	272	122.522		0,00	524	2.861		0,00	655	2.122.466	16.777	0,02
54	3.142.602	2.004	0,00	273	715.563	22.369	0,06	525	363.769	13	0,00	656	912.699	48.561	0,10
56	559.527	6	0,00	274			na	531	5.471.506	11.260.559	0,65	657	16.899.104	42.092	0,00
57	470.999	2.223.594	0,35	277	4.881.896	4	0,00	532	273.676	3	0,00	658	1.526.349	8.527.284	0,30
58	652.094	47.310	0,14	278	621.443	2.997.006	0,34	533	3.843.737	723	0,00	659	3.300.087	3.748.558	0,94
59	217.947	30	0,00	281		2	0,00	541	11.373.525	57.133	0,01	661	332.582	127.369	0,55
61	491.383	2.818.814	0,30	282			na	542	5.030.104	5	0,00	662	7.729.659	235	0,00
62	906.463	56	0,00	283		2	0,00	551	3.029.846	30	0,00	663	1.493.422	15.733	0,02
71	1.480	48.330	0,06	284			na	553	3.071.017	26.585	0,02	664	1.933.405	3.655.868	0,69
72	90.697		0,00	285	358		0,00	554	2.917.825	250.024	0,16	665	1.878.771	1.093.463	0,74
73	2.398.331	2	0,00	286			na	562	684.276		0,00	666	60.204	223	0,01
74	110	150	0,85	287		78	0,00	571	1.094.046	256.398	0,38	667		10.450	0,00
75	88.853	41.749	0,64	288		498.840	0,00	572	102.131	6.252.916	0,03	671	1.045.304		0,00
81	4.115.557	22	0,00	289		24.050	0,00	573	34.473	2.366.025	0,03	672	161.607	22.485.667	0,01
91			na	291	268	953.300	0,00	574	2.185.253	364.195	0,29	673	55.836		0,00
98	7.851.366	913.270	0,21	292	703.549	339.902	0,65	575	8.131.319	217.467	0,05	674	353.232		0,00
111	66.824	3.743	0,11	321	250		0,00	579	75.210		0,00	675	19.949	215.006	0,17
112	32		0,00	322			na	581	1.729.541	882	0,00	676	4.004.258	96.817	0,05
121	306.686	1.050.695	0,45	325			na	582	3.672.609	294.332	0,15	677			na
122	217.804	12	0,00	333			na	583	2.382.207		0,00	678	41.299		0,00

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	3.455.394	287	0,00	748	4.515.545	466.040	0,19	881			na
681		2.668	0,00	749	2.783.004	2.832	0,00	882	27.375		0,00
682	1.983.545	5.711	0,01	751	810.197		0,00	883			na
683	4.096		0,00	752	1.647.123		0,00	884	18.005		0,00
684	923.009		0,00	759	50.057		0,00	885	305.794	253	0,00
685	1.800	3.846.347	0,00	761	843.142		0,00	891	3.507.393	2	0,00
686			na	762			na	892	1.907.666	38.547	0,04
687			na	763	115		0,00	893	8.446.759	174.993	0,04
689		98	0,00	764	34.945.857	61.216	0,00	894	111.725	4.290.848	0,05
691	7.771.588		0,00	771	4.755.012	8.486	0,00	895	30.739	300	0,02
692	2.656.473	328	0,00	772	9.542.955	403	0,00	896	632	329	0,68
693	141.602	22	0,00	773	5.587.459	123.660	0,04	897	285.081	40.318	0,25
694	1.653.103	6.433	0,01	774	14.005	60.171	0,38	898	92.766	4.118	0,09
695	561.962	386.991	0,82	775	1.999.359	1.398	0,00	899	3.899.855	291.870	0,14
696	507.319	865.359	0,74	776	653.332	140.689	0,35	931	32.078.782	9.776.149	0,47
697	516.924	26.722	0,10	778	1.705.935	14.631	0,02	961			na
699	10.824.550	66.107	0,01	781			na	971			na
711	177.377		0,00	782	259.166		0,00	999			na
712			na	783			na				
713	2.885.182	67.230	0,05	784	4.586.298	672.033	0,26				
714	4.775		0,00	785	3.162	32	0,02				
716	4.070.990	23.595	0,01	786	80.270		0,00				
718	419.235	2.450	0,01	791	174.800		0,00				
721	4.843.835		0,00	792	338.998	1.598.583	0,35				
722			na	793	33.421.217		0,00				
723	1.018.012	136	0,00	811	1.229.124		0,00				
724	34.044.908	184.297	0,01	812	766.421		0,00				
725	786.743		0,00	813	970.735	93.403	0,18				
726	432.515		0,00	821	4.463.068	6.585	0,00				
727	16.569.403	648	0,00	831	82.381	281.631	0,45				
728	9.093.385	5.234	0,00	841	1.373.928	6.740.229	0,34				
731	923.499	46.597	0,10	842	474.445	12.040.768	0,08				
733	522.905		0,00	843	125.904	7.541.437	0,03				
735	87.637	689	0,02	844	255.474	3.320.605	0,14				
737	630.393	173	0,00	845	2.729.745	13.681.093	0,33				
741	14.097.207	5.508	0,00	846	210.006	6.083.013	0,07				
742	1.667.076	168.213	0,18	848	1.051.440	3.549.993	0,46				
743	14.326.426	27.788	0,00	851	205.876	50.378	0,39				
744	1.798.121	91.545	0,10	871	16.781.669		0,00				
745	3.285.573	5.329	0,00	872	5.436.178	6.035.495	0,95				
746	109.210	8.367	0,14	873	81.286	1.343.600	0,11				
747	4.047.105	27.068	0,01	874	33.812.335	68.495	0,00				

Kaynak: TÜİK'den
elde edilen verilerle
tarafımızca
hesaplanmıştır.

Ek 8: SITC 3 Basamaklı Ürün Gruplarına Göre Türkiye ile D-8 Toplamı Arasındaki EİT Oranları (2022)

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
1	463.604	38.773	0,00	211	1.892	1.137.099	0,00	334	109.417.678	127.742.312	0,00	591	18.636.252	77.524	0,00
11	202.313	0	0,00	212	59	0	0,00	335	134.180.031	59.886.982	0,00	592	74.612.265	40.368.066	0,00
12	41.327.776	0	0,00	222	3.246.746	61.379.458	0,00	342	0	0	na	593	149.000	1.020.310	0,00
16	0	0	na	223	7.207.059	62.147	0,00	343	0	0	na	597	6.184.559	143.161	0,00
17	801.709	0	0,00	231	1.235.772	216.238.086	0,00	344	0	9.575.609	0,00	598	141.713.519	113.792.507	0,00
22	92.431.740	90.374	0,00	232	11.826.056	25.109.177	0,00	345	0	0	na	611	6.020.787	13.803.951	0,07
23	16.696.519	244.520	0,00	244	1.316	0	0,00	351	0	0	na	612	4.009.880	29.673	0,01
24	2.003.358	63	0,00	245	43.027	16.748.265	0,00	399	0	0	na	613	1.221.880	6.445	0,00
25	8.761.265	97.315	0,00	246	12.121	9	0,00	411	434.343	3	0,00	621	16.235.827	3.975.481	0,00
34	1.044.585	1.856.272	0,00	247	22.742	0	0,00	421	156.683.250	18	0,00	625	75.491.773	45.188.398	0,06
35	0	0	na	248	18.480.043	664.785	0,00	422	1.432.153	1.077.992.945	0,00	629	26.657.862	13.060.148	0,00
36	1.354.711	69.267.075	0,00	251	82.804.679	83.032.991	0,00	431	3.255.798	229.558.443	0,00	633	89.504	0	0,00
37	448	7	0,00	261	0	0	na	511	10.659.231	9.054	0,00	634	89.051.425	13.827.798	0,00
41	110.466	1.538	0,00	263	173.523.560	2.296.198	0,00	512	7.712.262	150.080.354	0,00	635	18.264.663	1.432.402	0,00
42	11.073	3.678.916	0,00	264	1.978	52.194	0,07	513	32.804.077	55.276.279	0,00	641	128.590.103	230.840.782	0,00
43	0	0	na	265	14.130	627.096	0,00	514	4.488.159	11.066.257	0,00	642	87.882.463	16.283.268	0,00
44	13.062.545	15	0,00	266	2.366.263	111.950.188	0,00	515	6.140.373	5.531.190	0,00	651	263.744.583	673.058.518	0,47
45	5.188	342.753	0,00	267	1.643.522	222.703.412	0,00	516	19.936.567	14.215.872	0,00	652	106.550.315	212.408.298	0,00
46	33.652.230	351.769	0,00	268	243.176	2.372.645	0,00	522	79.178.575	376.297.546	0,00	653	65.496.320	277.063.727	0,00
47	6.525.470	4	0,00	269	1.002.042	8.141.089	0,64	523	213.352.300	16.659.254	0,00	654	2.615.611	5.144.393	0,43
48	30.052.406	2.400.140	0,00	272	1.890.844	11.367.012	0,00	524	1.464.969	11.487.690	0,00	655	75.782.801	50.711.942	0,00
54	51.013.823	4.671.367	0,00	273	87.346.862	35.638.947	0,00	525	1.697.590	2.802	0,00	656	19.921.591	1.683.707	0,04
56	7.110.665	2.240.538	0,00	274	30.925.909	0	0,00	531	32.334.489	23.851.811	0,00	657	120.925.076	22.092.171	0,01
57	38.173.188	55.792.599	0,00	277	17.347.958	516.196	0,00	532	6.514.742	64	0,00	658	66.104.012	15.136.148	0,10
58	14.837.300	3.337.230	0,00	278	53.749.372	28.361.602	0,00	533	111.600.761	11.696.052	0,00	659	72.107.465	8.809.639	0,01
59	2.975.830	2.088.805	0,00	281	4.065.188	8.027	0,00	541	25.588.128	4.968.122	0,00	661	12.567.010	20.625.425	0,00
61	33.706.086	43.793.491	0,00	282	103.620	637.760	0,00	542	57.566.004	2.526.348	0,02	662	35.976.120	8.830.526	0,00
62	28.766.355	20.254	0,00	283	9.800.792	2	0,00	551	37.097.811	4.162.081	0,00	663	21.827.720	1.556.704	0,00
71	2.467.560	9.609.045	0,00	284	0	0	na	553	70.472.036	7.043.842	0,00	664	11.878.006	188.557.239	0,00
72	47.144.189	41.308.860	0,00	285	4.751.492	0	0,00	554	64.143.793	119.783.682	0,00	665	21.913.858	31.381.234	0,00
73	31.484.240	1.429.366	0,00	286	0	0	na	562	14.635.389	336.543.026	0,00	666	6.618.270	9.809.720	0,23
74	245.331	4.142.577	0,00	287	73.535.700	18.327.541	0,00	571	7.790.248	381.294.600	0,00	667	62.663	20.112	0,00
75	1.813.532	5.857.315	0,00	288	1.032.815	104.857.518	0,00	572	17.345.960	56.494.585	0,00	671	4.208.509	88.389.549	0,00
81	30.281.832	47.168.409	0,00	289	14.927.045	24.050	0,00	573	1.824.062	121.995.255	0,00	672	21.874.527	186.982.161	0,00
91	3.275.508	31.332.925	0,00	291	1.880.920	6.483.978	0,00	574	45.707.884	73.938.834	0,01	673	282.599.382	31.275.531	0,00
98	37.167.180	68.948.506	0,00	292	10.267.739	4.623.631	0,00	575	192.141.344	229.074.541	0,00	674	93.937.156	603.954	0,00
111	16.581.557	113.941	0,00	321	3.333.198	7.599.350	0,00	579	1.308.154	2.744.372	0,00	675	14.968.576	272.494.275	0,00
112	2.450	12	0,00	322	34.770	0	0,00	581	20.220.127	8.597.561	0,00	676	194.817.637	37.590.288	0,00
121	74.388.221	13.921.621	0,27	325	0	189.155	0,00	582	84.362.013	105.002.634	0,00	677	3.529.071	0	0,00
122	18.930.011	2.283.778	0,00	333	0	0	na	583	28.170.405	321.615	0,00	678	13.545.306	3.278.402	0,00

SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL	SITC	İHRACAT	İTHALAT	GL
679	134.727.300	9.554.013	0,00	748	31.270.927	2.581.715	0,00	881	115.202	850	0,00
681	1.753.126	1.625.284	0,00	749	30.461.700	1.155.139	0,00	882	2.382.495	622.093	0,00
682	24.396.245	508.917.702	0,00	751	2.586.009	13.167.831	0,00	883	0	0	na
683	1.725.219	0	0,00	752	4.127.750	16.696.125	0,00	884	1.034.665	9.678.480	0,00
684	19.910.551	1.715.200.020	0,00	759	1.866.076	19.311.843	0,00	885	1.989.637	268.048	0,00
685	90.501	13.580.245	0,00	761	2.592.730	12.299.163	0,00	891	21.096.314	92.151	0,00
686	1.814.770	350.028.727	0,00	762	386	2.012.600	0,00	892	18.110.712	1.260.409	0,01
687	318.951	75.006.453	0,00	763	863.562	1.323.099	0,00	893	92.999.698	11.736.998	0,00
689	323.695	55.584	0,00	764	39.082.405	141.653.800	0,00	894	6.699.928	20.588.382	0,01
691	123.916.159	528.513	0,00	771	100.477.680	25.193.828	0,00	895	6.569.925	7.024.640	0,00
692	35.342.793	3.010.464	0,00	772	118.407.885	70.210.656	0,00	896	24.796	30.873	0,00
v693	19.231.075	8.104.022	0,00	773	104.480.090	53.913.111	0,00	897	253.255.863	8.742.673	0,00
694	11.861.631	21.195.214	0,00	774	1.993.515	1.167.989	0,00	898	1.602.301	18.331.317	0,00
695	12.461.355	1.232.491	0,00	775	152.877.775	98.241.000	0,00	899	27.214.333	16.721.679	0,12
696	3.602.252	1.559.650	0,00	776	10.689.624	316.403.975	0,00	931	410.438.493	9.782.338	0,00
697	113.186.313	7.828.726	0,00	778	58.919.533	76.905.846	0,00	961	0	0	na
699	125.191.848	23.234.364	0,00	781	226.024.065	0	0,00	971	23.831.113	73.695.683	0,00
711	6.562.830	332	0,00	782	31.933.864	135.066	0,00	999	0	0	na
712	3.294.308	0	0,00	783	14.728.890	1.415.600	0,00				
713	32.517.133	1.191.603	0,00	784	130.574.102	7.760.128	0,00				
714	302.013	1.160.426	0,00	785	1.774.627	24.266.086	0,00				
716	67.305.940	3.756.896	0,00	786	37.259.063	159.441	0,00				
718	16.156.720	14.277	0,00	791	855.186	7.487	0,00				
721	42.819.411	111.440	0,00	792	6.168.995	1.688.637	0,00				
722	3.282.448	14.514.251	0,00	793	50.549.373	179.307	0,00				
723	34.770.838	2.725.424	0,00	811	6.918.477	10.299	0,00				
724	152.189.168	1.238.001	0,00	812	11.168.936	4.847.135	0,00				
725	3.427.921	71.786	0,00	813	10.369.119	962.727	0,00				
726	6.121.271	141.739	0,00	821	79.949.567	30.115.504	0,01				
727	58.626.295	2.787.835	0,00	831	1.516.752	17.059.348	0,08				
728	132.997.696	29.326.707	0,00	841	27.375.578	117.781.863	0,80				
731	10.944.745	1.317.278	0,00	842	38.106.044	113.847.506	0,59				
733	22.585.971	192.235	0,00	843	11.202.407	33.234.712	0,77				
735	2.354.525	27.762	0,00	844	18.744.030	32.712.514	0,67				
737	19.386.563	734.956	0,00	845	56.904.440	140.493.408	0,88				
741	108.064.254	27.644.521	0,00	846	7.998.610	17.278.216	0,16				
742	51.644.365	763.768	0,00	848	6.363.467	135.697.562	0,02				
743	97.572.004	15.268.989	0,03	851	21.068.693	94.577.379	0,21				
744	52.222.842	2.642.922	0,00	871	16.965.930	7.214.565	0,00				
745	39.473.440	1.415.838	0,00	872	23.744.373	25.282.363	0,16				
746	6.462.537	2.607.511	0,00	873	6.951.130	1.835.013	0,00				
747	72.921.086	36.654.867	0,00	874	67.262.058	26.500.810	0,00				

Kaynak:

TÜİK'den elde edilen verilerle tarafımızca hesaplanmıştır.

